

18849

Ժողովրդի
գրքերի և փոքր
գրքերի

891.99

Կ-22

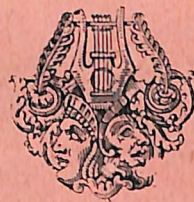
Կենտրոնի

1910

ԴՕԿՏՕՐ Կ. Յ. ՓԱՇԱՅԵԱՆ-ԻԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ

ԴՐԱՄԱ ՁՈՐՍ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՄԲ



214

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1910

891.99
Ժ-22

891. 99

Վ - 22 4

ԴՕԿՏՕՐ Կ. Յ. ՓԱՇԱՅԵԱՆ-ԻԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ

ԴՐԱՄԱ ՁՈՐՍ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՄԲ



2003



ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1910

4357

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԵՐ

ԽԱԶՈ. — 55 տարեկան, գիւղացի հողատէր, սպիտակախառն մազեր և կարճ կտր մօրուք, մեղմամաշկոտ և ինքնահաւան:

ՄԱՐԹ. — Նրա աղջիկը, 16 տարեկան, գեղեցիկ, առողջակազմ և ճկուն:

ՊԵՏՈ. — 50 տարեկան, գիւղացի հողատէր, սև մազեր, աշխոյժ և զւարթ:

ՆԱԶԼՈՒ. — Նրա կինը, 40 տարեկան, վաղահաս ծերույթեան նշաններ, տխրադէմ և սկեպտիկ:

ԱՍԼԱՆ. — Վերեկներէ որդին, 21 տարեկան, բարձրահասակ, առոյգ կազմ, ժիր, սև մազեր և դեռաբոյս պէսեր:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԷՖԷՆԴԻ. — Փաստաբան, 30 տարեկան, երկայնահասակ, սև մազեր, սրածայր մօրուք և նուրբ պէսեր, կամքի և կորովի տէր, յեղափոխական գործիչ:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. — Բժիշկ, 35 տարեկան, անմօրուս, սև մազեր և պէխ, նիհարակազմ, լուրջ հասարակական գործիչ:

ՆՇԱՆ ՊԱՏԻԵԼԻ. — Գիւղական ուսուցիչ, 25 տարեկան, նիհարակազմ, նրբաթեւ պէսեր և նորաբոյս մօրուք:

ԱՍՈՍ ԽԱԹՈՒՆ. — 60 տարեկան, գիւղացի պառաւ կին, զւարթ և միամիտ, ժիր:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ. — 70 տարեկան, կորաքամակ աւերոր մի ծերունի, դէմքին վրայ կնճիւններ, պարզամիտ, կորովի տէր:

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. — 40 տարեկան, գաւառին հարցաքննիչ դատաւորը (միւսգանաւը), սև մազ, պէխ և կտր մօրուք, լուրջ, խիստ և խրոխտ դէմք, գէր և ծանրաշարժ:

ՕՍՄԱՆ ԷՖԷՆԴԻ. — 25 տարեկան, վերոյիշեալի քարտուղարը, անմօրուս, նրբաթեւ պէխ և սև մազեր:

ՄԻԻԴԻՐ ԳԷՈՐԳ. — 50 տարեկան, գիրուկ, սպիտակախառն մազեր և պէխ, անմօրուս, անհամակիր դէմք, քծնող բնաւորութիւն:

Մի հայ քահանայ, հայ գիւղացիներ, հայդուկներ, ջաբթիւաներ....:

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԵՐԻ ՀԱԳՈՒՍԸ

ԽԱԶՈ. — Գլխին հին արախչին, նրա վրայից եղած կապած, հագին կարճ արա, տակից սպիտակ շապիկ և միմեանց վրայ կոճկուղ բաճկոնակ, վերի մասը լայն և ներքեի մասը նեղ

Մ Ա Ն Օ Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Գործողութիւնը կատարուում է մեր օրերում, Տաճկահայաստանի Բալու գաւառի մի գիւղում:

տաքատ (փոթուր), մէջքին կարմիր դօտի, ոտին գունաւոր դուրպայ և մուճակ (էմէնի):

ՄԱՐՈ. — Մաղերը հիւսած երկար գիտակներով, որոնց ծայրերից կախած են փոքր արծաթ գրամներ, երեսը բաց է, գլխին ունի միայն մետաքսէ արախչին, որի շուրջը ոսկեշար է: Հազած է մինչև ոտքը երկարող բաց դոյնի էնթարի, որի կրծքի բաց մասցած մասից երեսում է սպիտակ շաղկիլը, էնթարու վրայից կուրծքը բաց կարմիր կարճ աքա, մինչև ոտքերը երկարող վարդագոյն զոզնոց, որի վրայից կապած է արծաթապատ կամար:

Երբորդ գործողութեան մէջ քրդուհու, իսկ վերջին գործողութեան 10րդ. տեսարանից սկսած աղամարգու շորերով:

ՊԵՏՈ. — Հազած է խաչօյի նման, վերջին գործողութեան մէջ հայդուկային հագուստով, ինչպէս լաղերինն է:

ՆԱԶԼՈՒ. — Հազած է Մարօյի նման, միայն էնթարին մթադոյն, շաղկիլը կապտադոյն, զոզնոցը կարմիր է, մէջքից կապած է չալ դօտի: Գլուխը կապած է մթադոյն եղգմա, որը արախչինի վրայից անցնելով ծածկում է ծոծրակը, այնպէս, որ միայն ճակատի մի մասը, աչքերը, քիթնուրերանն են երևում, ոտին ձեռագործ գալպայ և սև հողաթափ:

ՍԱՒԱՆ. — Հազած է խաչօյի նման, միայն տարբեր դոյներով, գօտին դոյնդոյն մետաքսից է, արախչինի վրայ կապած է լաղգաթափ:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԷՖԷՆԴԻ. — Եւրոպական մաքուր հագուստ, առանց ոտային շաղկիլ, գլխին ֆէս: Վերջին գործողութեան մէջ հայդուկային հագուստով:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. — Յով. Էֆէնտու նման հազած է, միայն մուլթ դոյնի, վերջին գործողութեան մէջ հայդուկային հագուստով:

ՆՇԱՆ ՊԱՏԻԵԼԻ. — Նոյնպէս Եւրոպական հագուստով և վերջին գործողութեան մէջ հայդուկային:

ՍԱՌԱ ԽԱԹՈՒՆ. — Հազած է Նազլուի նման, միայն աւելի հնամաշ և մուլթ դոյնի:

ԳԱՍՊԱՐ ԱՄԻ. — Հազած է խաչօյի նման, տարբեր դոյնով և հնամաշ, ձեռքին ունի ձեռնափայտ:

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. — Եւրոպական հագուստ սև րէզէնկօտով, գլխին ֆէս, ոտին փայլուն կօշիկներ և ձեռքին համրիչ:

ՕՍՄԱՆ ԷՖԷՆԴԻ. — Եւրոպական բաց դոյնի հագուստ, գլխին ֆէս:

ՄԻԻԿԻՐ ԳԻՌԻԳ. — Եւրոպական հագուստ երկայն վերարկուով, գլխին ֆէս:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Տեղացիների հագուստը մշեցիների տարազին մօտ է, որի մէկ նմոյշը կարելի է տեսնել և գաղափար կազմել 1901 թիւ Գեղարհուն մէջ (հարսանիք Տարօնի մէջ՝ պատկերը):

ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ

ԱՌԱՋԻՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

(խաչօյի գիւղական տան հիւրասենեակը. ճակատից մուտքի դուռ, ձախ կողմից թոնրատուն տանող մի ուրիշ դուռ, աջ կողմի վրայ մի պատուհան: Գետնին փռած է հասարակ կապերտներ, կողքի դրան մօտ և պատուհանի տակ դէմ առ դէմ կապոյտ գոյնի եսև յաշակներ՝ երկայն բարձերով: Վարագոյրը բացելիս, Ալի Էֆէնդին պատուհանի մօտ գտնւած դռակի վրայ ծալլապատիկ նստած է, առաջը դրած է պղնձէ կլոր մի սկաւառակ, մէջը հաց և մի պնակ կերակուրով: Ալի Էֆէնդի մի կողմից մատնելով ուտում է, միւս կողմից խաչօյի հետ խօսակցում, որը մեղապարտի նման գլուխը խոնարհած և բարեւ բռնած, Ալի Էֆէնդու դէմը՝ քիչ հեռու կանգնած է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Ալի Էֆէնդի և Խաչօ

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. Համոզուում ես, որ եթէ իմ կամքը չը լինի, դատաւորը Պետոյին է տալու իրաւունքը (Պատառը բերան տանոււմ և ծանուում է):

ԽԱՉՕ. (Գրոշխ տարով) Այո՛ Էֆէնդիս, շատ շնորհակալ եմ...:

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. Դու շատ լաւ գիտես, որ իմ նախորդները քանի քանի անգամներ քեզ համար

աննպաստ տեղեկագիրներ են տւել (Պատառը թե-
րան տակերով կոշի և տալիս, յետոյ լիզում է թը-
րամատը և ցոշամատը):

ԽԱՉՈ. (Կողից գրռի տալով) Ճիշդ է էֆէնդիս...:

ԱԼԻ ԷՖէնդի. Դէ... քանի որ իմանում ես,
որոշածս գումարը պատրաստի՛ր, տե՛ս, ի՛նչպէս
այն շուն Պետոյին բանտ նստեցնել կտամ... (Կըշ-
տակաւով սեղանից քաշում է):

ԽԱՉՈ. (Խոնարհելով) Գլխիս վրայ էֆէնդիս
(Կողքի դռնով հեռանում է):

ԱԼԻ ԷՖէնդի. (Առանձին: Մի քանի ակզամներ
գիրտում է) Էօ... Էօ... Էօ... Խաղափութը չի...
Էօ... Խաղափութը չի... Եթէ այս ապուշ հա-
յերի միմեանց տուն քանդելը չը լինէր, մենք,
պաշտօնեայներս անօթի պիտի սատկէինք... Էօ...
(Չկոտում է) Խաղափութը չի... Ութը ամիս է
ռոճիկի երես չեմ տեսել... եթէ կաշառքը գո-
յուծիւն չունենար, ես ի՛նչով կարող էի ապրել...
(Ժիծաղ) Զը... օղով... (Չկոտում է) Խաղափութը չի...
լահ...:

ԽԱՉՈ. (Կողքի դռնով ներս է մտնում, ձեռքին
բռնած է լազան երբեք, ձախ թելից կախ տառ
մի սրբիչ: Այի էֆէնդիս առաջ ծռակ չոգելով, նրա
ձեռքերին չորս է ածում):

ԱԼԻ ԷՖէնդի. (Մի կողմից ձեռքերն է բռնում,
միւս կողմից խօսում) Ժամանակը ուշ է, երեկո-
յեան հազիւ երկու ժամ է մնում, մինչեւ քաղաք
գնալս արեւը մայր կը մտնի, շուտով ինձ ճանա-
պարհ գցիր...:

ԽԱՉՈ. Պատրաստ է էֆէնդիս:

ԱԼԻ ԷՖէնդի. (Չեղբորից յետոյ բռնում է թե-

րանը, ցոշամատով ատամները շիշում ու մաքրում,
յետոյ պեխն ու մօրուսը բռնում: Մի քանի ակզամ
տալով թերակը չորս տակում, որդու և թրում է:
Լազիլը վերջանալով, ձեռքերը պարզում է Խաչոյին)
Այս տարի ձեր գիւղի բերքը ի՛նչպէս է:

ԽԱՉՈ. (Սրբիչը մատուցանելով ոտի է կանգնում)
Շատ լաւ է, էֆէնդիս:

ԱԼԻ ԷՖէնդի. (Չեղբոր, թերակը, պեխը և մօ-
րուսը չորսակելով սրբիչը Խաչոյին է տալիս, երկու
ձեռքերով տակով ու վրայով մօրուսն է շիշում և
շտկում) Էլ համդիւլիւլահ...:

ԽԱՉՈ. (Սրբիչը ստնելով և լազան երբեք վեր-
ցնելով կողքի դռնով գնում է):

ԱԼԻ ԷՖէնդի. (Առանձին: Խաչոյի յետեւից գրռի
օրօրելով) Այս կեամբներին ամեն բանը մեզ հա-
լալ է... Սրանց կթան կովի նման քամելու է...
(Բարձի վրայ կողքի ընկնելով համրիչն է քաշում):

ԽԱՉՈ. (Կողքի դռնով ներս մտնելով, մօտենում է
Այի էֆէնդիս և գրռի տալով դռակի վրայ դնում
է ձեռքին բռնած թրի փարսաթը, որի մէջ 10 ոսկի
կայ): Իմ քիչը շատի տեղ դրէք, էֆէնդիս:

ԱԼԻ ԷՖէնդի. (Փարսաթը բաց է անում և ոսկի-
ները համրում) Մէկ, երկու... տասը... (Բարկու-
թեան ոսկիները դռակի վրայ շարտելով) Շո՛ւն
հայեր... ձեզ մարդկութիւն անել չարժէ..., դուն
ինձ հետ հանաք ես անում... հա՛... ես քեզ ցոյց
կտամ թէ ո՞վ է Ալի Էֆէնդին: (Ոտի եղնով քաշ-
կապած՝ սնկակում ման է գալիս) Շո՛ւտ, գնա՛ ձայն
տուր զարթիայիս, թող ձիս քաշէ: (Յանկարծ
կանգնում և Խաչոյի վրայ մի խոժոռ սկեռակ ձգում)
Դո՛ւ էլ հետս քաղաք ես գալու, իմացա՛ր...

ԽԱՉՈ. (Աղի եֆեկորոս ոտին փարսաքերով) Աման էֆէնդիս, շնորհ արէ՛ք... ամբողջ գիւղը ման եկայ հազիւ տասը ոսկի ճարեցի: Այդ դատի համար ամեն բան ծախել եմ, ոչինչ ունիմ... գլուխս ո՛ր քարին տամ... գիտեմ, լայլղ չէք այդ գումարին (Աւքերը լցնում են):

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. (Ոտովը խաչոյին հետացնելով) Անպիտան, եզներդ ծախի՛ր...: (Ման է գալիս):

ԽԱՉՈ. (Ոտի կանգնելով, ցլիկոր) էֆէնդիս, արտերս ի՞նչով վարեմ: (Չեղքերով աչքերն է չռնում):

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. (Բարկոտքեամբ) Տղադ ու աղջիկդ լծի՛ր (Ոտը գետին զարնելով) Այս բոպէիս կամ հինգ ոսկին էլ կը բերես և կամ բանտ կը նըստիս... իմացա՛ր...:

ԽԱՉՈ. Էֆէնդիս մի՛ բարկանաք, մի քանի օրից յետոյ կը ճարեմ կը բերեմ...

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. (Քիչ կակրելով) Չէ՛ կարելի... բոլոր գիւղացիներդ էլ խարբեաներ էք, գործեր նիդ վերջանալուց յետոյ խոստումնիդ մոռանում էք...: (Ման է գալիս):

ԽԱՉՈ. (Պաղատագին) Վկայ է Աստուծ, սուտ չեմ խօսում, այդ տասը ոսկին էլ ճարելու համար տասը դուռ ման եմ եկել... գիւղ տեղ է, էֆէնդիս, չի ճարւում...:

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. (Քիչ մտածելով) Լա՛ւ, քեզ երեք օր միջոց... եթէ հինգ ոսկին չը վճարես, ձեռիցս չես ազատւելո՛ւ:

ԽԱՉՈ. (Դռակի վրայ ցրիւ ևկած ուկիները հաշարելով Աղի եֆեկորոս ափին մէկն է դնում) հինգ ոսկու համար էֆէնդուս սիրտը չեմ կոտրիլ...

ԱԼԻ ԷՖԷՆԴԻ. (Ափը խաչոյին պարզելով ոսկիները գրպանում է) Լա՛ւ... առայժմ մնաս բա-

լո՛վ... դու տե՛ս, Պետոյին ի՞նչպէս բանտում կը փթտեցնեմ, բայց մինչեւ հինգ ոսկիս չը բերես չեմ բանտարկելու նրան: (Հաւրիչը ձեռքին կախ տռած մուտքի դռնով ծանրաքայլ հետանում է):

ԽԱՉՈ. (Տաճկական բարեւ՝ րեւիկներով՝ տալով Աղի եֆեկորոս հետևում է) Շնորհակալ եմ, տունը ձերն է... նորից հրամեցէ՛ք... (Երկուսը միասին գնում են):

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Մարօ (Առանձին)

ՄԱՐՕ (Կողքի դռնով ներս մտնելով սկսում է դիւ ու դեւ ընկած փշրակները սկաւառակի մէջ հաւաքել: Յետոյ հանդիսականներին դառնալով) Անխեւը հայր... տասնեակ տարիներ առուի դատն է վարում և աշխատած փողը անկուշտ պաշտօնեայների զրպանն լցնում... նրանք էլ կթան կովի նման երկու կողմերին էլ քամում են...: Չորիները ծախեց, կարգը եզներին է գալու... եթէ այսպէս գնայ, արտերն էլ ձեռքից պիտի հանէ և մեզ մոխրի վրայ նստեցնէ... (հառաչում է) Ա՛խ... երկուսն էլ յամառ (Դրսում ոտնաձայն: Գեպի մուտքի դռնն է դառնում, Նշան պատշգոյին դրսն առաջ երևում է կոշիկում) Ո՛հ. — վարժապետն է գալի՛ս... (Սկսում է սեղանը հաւաքել):

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

Նոյն և Նշան Պատշեղի

ՆՇԱՆ. (Ներս մտնելով ժպտագին՝ գլխով քարեշուշն է) Բարեւ օրիորդ, հայրդ ռոտեղ է:

ՄԱՐՕ. (Ուղղելով, ամօքիտած) Ալի էֆենդուն ճանապարհ գցելու գնաց...

ՆՇԱՆ. (Գրուխր օրօրելով) Դարձեալ այդ անիծւած պաշտօնեայնները... ի՞նչ յամառութիւն... միմեանց տուն քանդեցին և դեռ ձեռք չեն քաշում, հայրդ մի կողմից փճացաւ, Պետօն միւս կողմից. երկուսն էլ պարտքերի տակ հեծում են...

ՄԱՐՕ. (Քիչ համարձակօրէի առնելով) Խնդրում եմ, պատեւելի, հօրս համոզի՛ր, այդ դատից թող ձեռք քաշի, նոյնպէս Պետօյին, որովհետեւ երբ մին լուծւում է, միւսն է սկսում, ամեն մէկը ուզում է վերջնական յաղթանակը ինքը տարած լինի՛...

ՆՇԱՆ. Ես էլ հենց դրա համար եմ եկել: Պոլսից մի հայ փաստաբան է եկել, ես նրան տեսայ, շատ ազնիւ և անշահախնդիր մարդ է, հօրդ և Պետօյին պիտի համոզեմ, որ առուի դատը նրան յանձնեն:

ՄԱՐՕ. (Աչքերը միշտ խոնարհած) Մեծ բարեք արած կը լինիս, գիւղն էլ կը հանգստանայ և անհաւատների ոտները մեր տնից կը պակասեն... (Մեկուշտ): Ո՛հ... Ասւանն էլ իմ կը լինի...

ՆՇԱՆ. Այդ իմ պարտքն է (Մեկուշտի, յազում) Յարմար առիթն է, սիրտս նրան բաց անեմ (Մարօյին մօտենալով) Գիտե՛ս Մարօ, քեզ ասելիք ունիմ... քանի որ առանձին ենք ասեմ...

ՄԱՐՕ. (Միշտ ամօքիտած, գրուխր խոնարհած շուշն է մնում):

ՆՇԱՆ. Թէեւ ուսումնա Պոլսում եմ առել և այնտեղ երկար տարիներ ապրել, բայց ես աւելի ընտրել եմ գիւղում մնալ, այստեղ անելիք շատ գործ կայ, հօրդ նման անտաշ գլուխները պէտք է տաշել և միւս կողմից նոր սերունդ պատրաստել:

ՄԱՐՕ. (Աչքերը առանց քարճրացնելու) Աստուած վարձքդ կտայ:

ՆՇԱՆ. (Ուշախ) Աստուծոյ այդ պարգեւը դու պիտի լինիս, Մարօ... ես քեզ սիրում եմ...:

ՄԱՐՕ. (Շիկնում և անհանգիստ շարժումներ կատարում):

ՆՇԱՆ. Մարօ՛, մտիկ արա՛, ես այս գիւղից հեռանալու չեմ, մայրս էլ արդէն ծերացել է, ուզում եմ ամուսնանալ, այս գիւղում իմ սրտի մօտիկ քեզ եմ գտնում: Գիտեմ, դուն այնքան էլ ուսում չես առել, բայց ունիս լաւ ընդունակութիւն, կարճ միջոցում ես քեզ ամեն բան կը սովորեցնեմ և դուն այն ժամանակ կարող կը լինիս իմ ճշմարիտ ընկերը, օգնականը դառնալու, միասին կաշխատենք մեր այս խեղճ գիւղացիների վիճակը բարւոքելու, նրանց բարձրացնելու...

ՄԱՐՕ. (Չափազանց յազում է):

ՆՇԱՆ. (Շեշտակի Մարօյի երեսին նայելով) Մարօ՛, դու էլ ինձ նման համարձակ եղի՛ր, ասա՛ թէ ինձ սիրո՞ւմ ես, հաւան ես ինձ հետ ամուսնանալու:

ՄԱՐՕ. (Աչքերը արցունքոտում և, երկու ձեռքերով դեմքը ծածկելով ուզում է փախչել, դեպի կողքի դռն է առաջանում):

ՆՇԱՆ. (Քաղաքավարի երաւ առաջը փակելով) Մարօ՛... Ո՞ւր ես փախչում: Գիւղական ամօթիս

ծուծիւնը յիմար բան է, մի՛ ամաչիր... ցանկա-
նում եմ քո կամքը իմանալ, տեսնում ես, որ
գիւղի սովորութեան չեմ հետևում, առանց քո
կամքը առնելու չեմ գնում հօրիցդ ձեռքդ ինդրե-
լու, որը չի մերժելու. եթէ քո կամքը չը լինի,
ես այդ չեմ անելու... ասա՛, ցանկանում ես իմ
ընկերը դառնալու...

ՄԱՐՕ. (Նոյն դիրքում միշտ լռելու և մնում):

ՆՇԱՆ. (Աչքի մօտենալով Մարոյին, քնքշաբերա-
նոր ակնարկով դիմարկելով ցած է քերտում և հետաքրքրու-
թեամբ աչքերը դիտում) Ի՞նչ... արտասու՞մ ես...
... (ակնարկով լաց է քողարկում և քիչ հեռանում) Ե-
րեխայ ես Մարո՛: Քեզ նման հրեշտակներին չեմ
ցանկանում վիշտ պատճառել (կողքի դռնը ցոյց
տալով) Ազատ ես, գնա՛... բայց լաց մի՛ լինիր:

ՄԱՐՕ. (Այլևս չի փախչում, միշտ շփեմ և ա-
մօթած, ակնարկով արտաստեղծում է սրբում).

ՆՇԱՆ. (Յուզված) Հոգ չէ՛, մի՛ պատասխանիր,
գուցէ յուզւել ես, գնա՛, սառն սրտով և լուրջ
մտքով մտածիր, երբ մի օր միմեանց պատահե-
լու լինենք, վերջնական պատասխանդ կտաս...:

ՄԱՐՕ. (Հացի սեղանը վերցնելով կողքի դռնով
գնում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Դ.

Նշան Պատշեկի (Առանձին)

ՆՇԱՆ. (Բեմի առաջ գալով հանդիմանակներին)
Ափսո՛ս չէ՞ այս հրեշտակներին... այսպէս անխօս
ու մոռնալ չեն կարողանում իրենց սիրտը բաց ա-
նել և սիրածին գնալ...: Ծնողները բռնում են

սրանց թեկը և տաւարի նման ծախում... ո՛րպի-
սի ստորացում (Քիչ լռելու և մտախոն բեմի վրայ
աչ ու ձախ մահ է գալիս, կանգնում է) Չէ՛, պէտք
է լեզու տալ սրանց, գիտութեան լուսով լուսաւո-
րել սրանց խաւար գլուխները (Մտածում է): Բայց
այդ ապագայի գործ է, իսկ այժմ... ո՛հ, ի՞նչ-
պէս խօսեցնել նրան... ի՞նչպէս իմանալ թէ՛ հա-
մակրում է՞ ինձ թէ՛ ոչ...: Գիւղական այս նախա-
պաշարեալ միջավայրում աղջկայ հետ խօսելն էլ
մեղք է, ամօթ է... ի՞նչ յիմարութիւն: Առիթից
օգտւելով այսօր սիրտս իրեն բաց արեցի, թէ՛
այստեղ գալուս նպատակը բոլորովին տարբեր էր:
Բայց ի՞նչ արած... դժւար էր ինձ, իմ ցանկա-
ցած ժամանակ նրան տեսնել ու խօսել: Գիւղի ե-
րիտասարդները իրենց համար միջոցներ են ըն-
տրում, յարմարութիւններ են ստեղծում իրենց սրտի
սիրածին սիրտ բաց անելու. այգիները, աղբիւր-
ները, ուխտատեղիները նրանց ժամադրավայրերն
են, բայց ես չեմ կարող նրանց նման վարւել...:
Չեմ էլ ուզում նրա կամքի վրայ բռնանալ...:
գուցէ նա ինձ չէ՛ համակրում, գուցէ մի ուրիշին
է սիրում... թէ՛ գիւղում աղջկան սէրին ո՞վ է
նշանակութիւն տալիս, ո՞վ է հարցնում թէ՛ սի-
րում է՞ կամ ոչ... (Մոռնալ դռնը առաջ ոտնա-
ձայն, Նշան իր մեկնախօսարկելով տարած, լի լռում)
Սակայն ի՞նչ բանի վերագրել նրա արտասուքնե-
րը... անշուշտ նրանք անտեղի չէին...

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե.

Նոյն և խաչօ

ԽԱՉՕ. (Տխուր և մտազբաղ մուտքի դռնով ներս է մտնում և չէ նկատում Նշանին, չէ թոյն նրան, ծանր ստաչանում է) հինգ ոսկի... ո՞րտեղից ճարեմ....

ՆՇԱՆ. (Սառնակ նկատելու և լսելու խաչօյին, տաքացած շարունակում է) Մինչև որ նրա շրթունքներինց այոն չը լսեմ, հորինը չեմ խնդրելու... . . . Այն այդ հայրը, երբ է խելքի գալու (Յանկարծ լսելով խաչօյի ոտաձայնը ետև է դառնում և նրան մոտենալով ձեռքը սեղմում) Բարև խաչօ Ամի....

ԽԱՉՕ. (Տխրադեմ) Աստուծոյ բարին Պատեւ լի, ինչպէս ես, ինչ կայ, խեղ է՝ այս ժամանակ գալիք...

ՆՇԱՆ. Խեղ է, եթէ դու ուզենաս....

ԽԱՉՕ. (Քիչ ուրախ) Այ՛, օրհնած լինիս, Պատեւ լի, նստի՛ր տեսնեմ, ինչպէս ես, լաւ եմ... . . . (նստում է)

ՆՇԱՆ. (Խաչօյի դիմաց դռանի վրայ նստելով) Փառք Աստուծոյ, լաւ եմ....

ԽԱՉՕ. Աստուած միշտ անիտրճ պահէ....

ՆՇԱՆ. Ո՞րտեղից ես գալիս խաչօ Ամի:

ԽԱՉՕ. Ալի էֆէնդուն ճանապարհ դրի:

ՆՇԱՆ. Խաչօ Ամի, է՛լ ձեռք չես քաշելու այդ անիրաւներէից, մինչև հիմայ ի՞նչ օգուտ տեսար....

ԽԱՉՕ. (Գրգռած) Ես նրա հօրը գեռը պիտի աշիծեմ, եթէ նրան մոխրի վրայ չի նստեցնեմ, բանտում չի փթեցնեմ, ինձ էլ խաչօ չ'ասեն....

ՆՇԱՆ. Բայց միենոյն ժամանակ դու էլ մոխրի վրայ ես նստում, ինչ որ դու նրան ես անում, նա էլ քեզ փոխարինում է, և այսպէս անվերջ:

ԽԱՉՕ. Թող այդպէս լինի, բայց ես նրան մի վերջին անգամ բանտ պիտի նստեցնեմ..., (Թաշկնակով ձակտի քրտիկքն է սրբում):

ՆՇԱՆ. Սակայն քո վիճակն էլ վիճակ չէ'...

ԽԱՉՕ. Ի՞նչ վիճակ է որ... (Մեկուսի) ճիշդ է ասում (գրոշիւր շարժում):

ՆՇԱՆ. Էլ սրանից վատ ի՞նչ վիճակ կը լինի... Զօրինե՞րդ ծախել ես, ուզում ես կո՛վերդ էլ ծախել... ահագին պարտքի տակ հեծում ես... է՛զոց էլ վաշխառուները արտերդ են գրաւելու... Դէ՛, ասա՞ տեսնեմ, ի՞նչ վիճակ է այս... (երկար լռութիւն):

ԽԱՉՕ. (Հանդարտած, տխուր շեշտով) Իրաւունք ունիս... մոխս մարեցա՛ւ (աչքերը ցլոււմ են):

ՆՇԱՆ. (Գո՞հ) Խելքդ զլիւիդ հաւաքի՛ր, խա՛չօ Ամի, զաւակներդ հասնել են, դու նրանց մոռացել ես, նրանց ապագայի մասին բնա՛ւ չես մտածում....

ԽԱՉՕ. Ի՞նչ անեմ որդիս.... (Աչքերն է սրբում):

ՆՇԱՆ. Տե՛ս, ի՞նչ եմ ասելու, լսե՛լ ես, որ քաղաք մի հայ փաստաբան է եկել....

ԽԱՉՕ. Այո՛, լսել եմ:

ՆՇԱՆ. Լա՛ւ: Ես նրան պատմել եմ քո և Պետոյի մէջ եղած առուի դատը, նա ասաց, որ ի՛զո՞ւր տաճիկ պաշտօնեայիներին կաշառքներ են տալիս, ես երկու կողմերին էլ զոհացնելով կը հաշտեցնեմ: Դէ՛, ի՞նչ ես ասում...

ԽԱՉՕ. (Քիչ մտածում է, մեկուսի) Չէ՛, թող մի քանի օր էլ բանտում մնայ... դրանից յետոյ եթէ ինքը ձեռք քաշի, ես էլ կը հաշտեմ... ի՞նչու ի

գուր կորչի իմ տւած կաշառքը (Նշանիկ) Մի քանի օրից յետոյ քեզ պատասխան կտամ...:

ՆՇԱՆ. Մտածելու ի՞նչ բան կայ, որոշիր վերջանայ:

ԽԱՉՈ. Լաւ, երկու օրից յետոյ փաստաբանին հրաւիրի՛ր:

ՆՇԱՆ. (Ուրախ) Շատ ուրախ եմ, վերջապէս պրծէք այդ դարդ ու բալայից...:

ԽԱՉՈ. Սակայն պայմանաւ, որ է՛լ Պետօն դատարան չը պէտք է դիմէ...

ՆՇԱՆ. Պարզ է, որ երբ փաստաբանը ձեր երկու կողմին էլ գոհացնէ, այլեւ հարկ չը մնար դատարան դիմելու, ձեզ հաշտեցնելու ենք, նրանից յետոյ եղբօր պէս ապրելու էք:

ԽԱՉՈ. (Մեկուսի) Ճիշդ է ասում, հաշտեցնուց յետոյ է՛լ դատս ո՞րն է, բայց տասը ոսկիս վրայ է գնալու... (Նշանիկ) շատ շնորհակալ եմ, ոտքդ խեր պիտի բերէ մեր տունը...

ՆՇԱՆ. (Մեկուսի) Եթէ Մարօյի ձեռքը խնդրեմ չէ մերժելու, բայց ո՞չ, առանց նրա հաւանութեան այդ բանը չեմ անելու (Խաչօյիկ) Երկու օրից յետոյ փաստաբանին կը հաւիրեմ, ամեն բան կը վերջանայ:

ԽԱՉՈ. Գիւղում ի՞նչ նորութիւններ կան:

ՆՇԱՆ. Դու խելքդ միտքդ այդ դատին տալով իսկի ուշ չես դարձնում թէ ի՞նչ է դառնում գիւղում...: Երկու տարի է ամեն կիրակի օր լսաւանում դասախօսում եմ, ես քեզ մի անգամ այնտեղ չը տեսայ:

ԽԱՉՈ. Է՛հ, մենք ծերացել ենք, թող նորեկները բան սովորեն...

ՆՇԱՆ. Ծերի ու երիտասարդի խնդիր չէ, բոլորի համար էլ հարկաւոր է, ես սովորեցնում եմ

այնպիսի բաներ, որ գիւղացուն անմիջական օգուտ տայ, օրինակ, նորագոյն մեքենաներով հերկել, հնձել, կամել, և այլն, տեսակ տեսակ պանիրներ պատրաստել, կենդանիներին լաւ խնամել և ազնււացնել, զինեգործութիւն, շերամապահութիւն, և այլն... Բժիշկն էլ գիւղացիների առողջապահութեան մասին է խօսում. բացի այդ, բոլոր աղքատներին ձրի է դարմանում:

ԽԱՉՈ. Աստուծ ձեզ վարձահատոյց լինի...

ՆՇԱՆ. Դեռ աւելին կայ, փաստաբանն էլ բոլոր գիւղացիների դատերը ձրի է վերցնելու...

ԽԱՉՈ. (Չարմացած) Բժշկի ձրի դարմանելուն մի քիչ խելքս հասնում է, ասենք հարուստներից փող վերցնում և աղքատների վրայ ծախում է, բայց փաստաբանը ի՞նչպէս կարող է բոլոր գիւղացիների դատերը ձրի վերցնել...

ՆՇԱՆ. Նա ուղարկւած է բնկերութեան կողմից, նրա պարտականութիւնն է ի միջի այլոց գիւղացիներին պաշտպանել վաշխառուների, պաշտօնեաների և քրդերի հարստահարութեանց դէմ...

ԽԱՉՈ. (Գոռիւր շարժելով). Իսկապէս զարմանալի է, երեւի ժամանակները փոխել են... բժիշկը հիւանդին չէ կողոպտում... փաստաբանը դատի տիրոջ չէ քամում... Վարժապետը Պոլսի լաւ կեանքը և չաղ ոռճիկը թողած՝ գիւղում փոքր ոռճիկով գոհանում է... մարդի հաւատալը չէ գալիս...:

ՆՇԱՆ. Այդ բոլոր փոփոխութիւնները դպրոցի գործն է. եթէ մենք այդ կրթութիւնը չի ստանայինք, ի հարկէ միայն մեր եսի մասին կը մըտածէինք: Լաւ դպրոցը՝ լաւ մարդիկ է պատրաստում...

ԽԱՉՈ. Է՛հ... մեր ժամանակները փոխվել են:



ՆՇԱՆ. (Ոտի կրկերով) Մնաս բարով, խաչօ
Ամբ:

ԽԱՉՕ. (Վեր կենարով Նշանի ձեռքն է սեղմում)
Գնաս բարով Պատուելի, Աստուած կարողութիւն
տայ:

ՆՇԱՆ. Ծնորհակալ եմ (Մուտքի դռնով հեռա-
նում է):

ԽԱՉՕ. (Նշանի յետևից նայելով, ստանձին) Ի՞նչ
բարի տղայ է... Գնամ եկեղեցի մի մոմ վառեմ,
Աստուած մեր գործին աջողութիւն տայ.. (Մուտքի
դռնով հեռանում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ 2.

Մարօ (Առանձին)

ՄԱՐՕ. (Կողքի դռնով ներս է մտնում) Ախ...
մինչև երբ պիտի շարունակւի մեր երկու տան
մէջ եղած այս թշնամութիւնը...: Եթէ այդ անիծ-
ւած դատը չը լինէր, Ասլան անշուշտ վաղուց հօ-
րիցս իմ ձեռքը խնդրած կը լինէր... (հառաչում է)
Ո՛հ... Աստուած իմ... բայց ինչպէս համարձակւի,
քանի որ մեր երկուսի հայրերը միմեանց արիւն
են խմում (յաց է յիշում ձեռքերը աչքերին տանե-
լով): Ես կը մեռնիմ, ուրիշին չեմ գնալ...: Խեղճ
Վարժապետ, իմ սրտի դարձը չէ իմանում... Իր
սէրն է յայտնում...: Սիրուն տղայ, բարի տղայ,
բայց ինչ արած, որ իմ սրտի սիրածը ուրիշն
է... մերժել էլ չը կարողացայ... (Դեպի երկինք
է նայում) Աստուած իմ, այս ի՞նչ անտանելի ցաւ
է... (Դրստում ոտնաձայն շեղով իրեն է դառնում)
մարդ է գալիս:

ՏԵՍԱՐԱՆ Է.

Նոյն և Սառա

ՍԱՌԱ. (Մուտքի դրան առաջ երևում է և ժպտա-
ղիկ) Ի՞նչ ես ճոճում...

ՄԱՐՕ. (Ոչրախ վազում է դեպի նրան) Այ, դու
էս Սառա խաթուն, բարի եկար, հազար բարով,
ինչ նոր լուր...

ՍԱՌԱ. (Մարոյի ձեռքիցը բռնած դռակի մօտ է
քաշ տալիս և յոգնած նստում է) Նստի՛ր... Լաւ
լուրեր եմ բերել:

ՄԱՐՕ. (Նստում է նրա կողքին և երկու ձեռքե-
րով նրա երեսը շոյում) Ասլանիս տեսա՞ր....

ՍԱՌԱ. (Ժպտում և լուռ է մնում):

ՄԱՐՕ. (Անհամբեր) Դէ՛, շուտ ասա՛, դու էլ
հոգիս հանում ես, արդէն վրաս հոգի չէ մնացել...

ՍԱՌԱ. (Ժպտարով Մարոյի երեսին մի սուտ սպ-
տակ է խփում. յետոյ ծոցից՝ շորչը գոչնաւոր մե-
տաքսէ մի րաշկիկնակ հանելով նրան է տալիս) Նա՛
... ա՛ռ տեսնեմ...

ՄԱՐՕ. (Թաշկիկնակը յափշտակելով աչքերին է
քսում և համբոյրում) Ախ Ասլանս... դուրբանդ լի-
նիմ...

ՍԱՌԱ. (Ծիծաղելով) Հա՛... հա՛... հա՛..., յի-
մար աղջիկ, բիչ է մնում խելքդ թոցնե՛ս...

ՄԱՐՕ. Խե՛ղք ես ասում... ես նրա հոգուն մա-
տա՛ղ...

ՍԱՌԱ. (Լռելի) Աղջի՛կ, ինձ մտիկ արա՛, վաղ ա-
ռաւօտ մեր տունն է գալու, աշխատի՛ր մի բիչ
շուտ գալ, քեզ ասելիք շատ բաներ ունի...

ՄԱՐՕ. (Ուշախ՝ Սառայի վզին փարսքերով համ-
բռնելով է) Շնորհակալ եմ, Սառա խաթուն. քեզ ինչ
անեմ՝ որ այս լաուժեանդ տակիցը դուրս գամ:

ՍԱՌԱ. (Ժպտաղիկ) Կարմրակ այտիցդ մի պաչ
տո՛ւր. (վիզը փարսքերով համբռնելով է):

ՄԱՐՕ. (Դրսում ոտնաձայներ լսելով՝ ոտի է կանգ-
նում և մուտքի դրան նայում) Մարդ է գալիս...

ՍԱՌԱ. (Դեպի դուռը նայելով) Մարո ջան, գնա՛
տես ո՞վ է:

ՄԱՐՕ. (Մետաքս քաշկինակը սափախարանօք ծոցը
դնելով՝ դեպի մուտքի դուռն է գնում և բաց սենյակ
դուռն նայում) Հայրս է, հետն էլ մի ուրիշը կայ
(Սառային մտնենալով) Ես գնամ, դու նստի՛ր, ա-
ռաւօտ կը գամ: (Ետս և ուշախ կողքի դռնով դը-
նում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Ը.

Սառա, Խաչօ և Յովհաննէս Էֆեկոյի

ԽԱՉՕ. (Դուռը բաց սենյակ դրսից) Համեցէ՛ք
համեցէ՛ք Էֆէնդի...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ներս մտնելով Սառային գրռի է տա-
լիս) Բարե՛...

ՍԱՌԱ. (Ոտի կանգնելով) Աստուծո՛ւ բարին զա-
ւակս...

ԽԱՉՕ. (Յով. Էֆեկոյն յետեից ներս մտնելով)
Բարե՛, Սառա խաթուն. ինչպէս ես, լա՛ւ ես...

ՍԱՌԱ. Շնորհակալ եմ, էհ, ապրում ենք էլի...

ԽԱՉՕ. (Յով. Էֆեկոյն) Ներողութիւն, Էֆէնդիս,
աթոռներ չունենք, համեցէ՛ք այս դոշակի վրայ
նստեցէ՛ք... (Յոյց է տալիս Սառայի դեմի դռակը):

ՅՈՎ. ԷՖ. Հոգ չէ՛, այդպէս նստելու էլ վարժ-
ւել եմ, միայն մի քիչ այս նեղ տաբատները ան-
յարմար են: (Տաբատի ծնկի մասերը վեր քաշելով
դռակի վրայ ծաղապատիկ նստում է):

ԽԱՉՕ. (Սառայի կողքին նստելով) Նստի՛ր, Սառա
խաթուն:

ՍԱՌԱ. Գործ ունեմ, գնալու եմ:

ԽԱՉՕ. Վնաս չունի, մի քիչ նստի՛ր:

ՍԱՌԱ. (Նստում է Խաչօյի կողքին), Լա՛ւ, մի
քիչ կը նստեմ...

ԽԱՉՕ. (Յով. Էֆեկոյն) Այս մեր գիւղի պառան
է, մի տղայ ունի, այն էլ Պօլսումն է, ինքը գիւ-
ղում չոր գլուխ է մնացել, շատ ժիրն է, ամեն-
քին հասնում է...

ՍԱՌԱ. (Ծիծաղելով) Հա՛... հա՛... հա՛..., այն-
քան գովում ես, որ նորից ամուսնանալու փա-
փաքիմ... հա՛...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ծիծաղում է) Հա՛... հա՛... հա՛...

ԽԱՉՕ. (Ծիծաղելով) Հա՛... հա՛... հա՛..., եանի՛
սուտ էլ չես ասում... երեւի Սիմօն ախպէր վրայ
աչք ունիս...

ՍԱՌԱ. (Դեմքը քրշացնելով) Ո՛ւշ... զրո՛ղս տա-
նի՛...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Քմիծաղով և հետաքրքիր) Սիմօնը
ո՞վ է...

ԽԱՉՕ. Այն կաղ և միաչքանին, որ ձեր ձիան
զլուխը պահեց, մեր գիւղի գզիրը...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Քմիծաղով) Չէ՛, իսկապէս նա պա-
ռաւին արժանի չէ:

ՍԱՌԱ. (Աչքի մատները հաշարելով կոշիկ
է քակում) Օխ... հիմի հասկացա՛ր:

ԽԱՉՕ. (Դեպի կողքի դուռը քարձրանայն կան-
չում է) Մա՛րօ... Մա՛րօ:

ՄԱՐՕ. (Գրան յետեից ձայն տարով) Ի՞նչ է, հայ-
րի՛կ...

ԽԱՉՈ. Աղջի՛կ, լագանով տաք ջուր բեր, մեր
հիւրի ոտքերը լա՛ւ...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Զարմացած Խաչոյի երեսն է նայում)
Ո՞ր հիւրի:

ԽԱՉՈ. Էֆէնդի...
ՅՈՎ. ԷՖ. Ծնորհակալ եմ, հարկաւոր չէ:

ԽԱՉՈ. Այդ չի լինել, մեր հիւրերին ամէն կերպ
պատուել մեր հոգու պարտքն է:

ՍԱՌԱ. Էֆէնդի, մեր գիւղի սովորութիւնն է,
հանապարհից եկել էք, ձիան վրայ յոգնել էք,
ոտքերնիդ լանան՝ որ հանգստանաք:

ՅՈՎ. ԷՖ. Ես հանգիստ եմ:

ՍԱՌԱ. Մեզ համար անպատուութիւն է, որ ու-
րիշներ ասեն թէ հիւրի ոտքերն էլ չը լացին...

ՅՈՎ. ԷՖ. Մայրիկ, անպատուութիւնը ես հենց
այդ որ լանալու մէջ եմ տեսնում...

ՍԱՌԱ. (Աղչած) Մեղայ՛ Աստած... (մեկոտսի)
Այս էլ մեր վարժապետի խելքիցն է. ուզում են
գիւղի սովորութիւնները տակն ու վրայ անել:
(Ոտի է ելնում) Մնաք բարո՛վ (Գրան յետով հե-
ռանում է դէպի մուտքի դռնը):

ԽԱՉՈ. Նստի՛ր, Սառա խաթուն, մի սուրճ խը-
մի՛ր....

ՍԱՌԱ. Գործ ունեմ, ուրիշ անգամ (մեկոտսի)
Ես հեռանամ թող իմ աչքերը չտեսնեն (գը-
նում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Թ.

(Նոյնը և Մարօ)

ՄԱՐՕ. (Թեկոյր մի սրբիլ կախ տաւ և երկու
ձեռքերով մի լագան ջուր բռնած՝ կողքի դռնով ներս
է մտնում և ուղղակի գնում Յով. Էֆէնդի առաջ,
լագանը ցած դնում, ինքն էլ ծռնկ յոգում և սպա-
տում է որ հիւրը ոտները երկարացնի: Աւերակ միշտ
խոնարհած է):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Մարօյին դիտելով) Չեմ ուզում, աղ-
ջիկս, տա՛ր:

ԽԱՉՈ. Թողէ՛ք լանայ, Էֆէնդիս:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Լուրջ) Խաչօ Ամի՛, ժամանակ է որ
թողնէք գիւղական տգեղ սովորութիւնները. կան
սովորութիւններ՝ որոնց պահպանելը լաւ է, բայց
կան սովորութիւններ էլ, ինչպէս այս ոտ լա-
նալն է, որ ազդում են մարդու բարոյականի վը-
րայ, արժանապատուութեան զգացումը չբացնում...
Ի՛նչու համար մարդիկ պիտի ստորանան ուրիշի
աղտոտ ոտքերը լանալու...: Ես ձեզ խորհուրդ
կը տամ թողնել այս ստորացուցիչ և տգեղ սովո-
րութիւնը...

ԽԱՉՈ. (Բնկճած) Լագանը տա՛ր, աղջիկս. Էֆէն-
դին չէ ցանկանում: Մեզ սուրճ բեր...

ՄԱՐՕ. (Լագանը վերցնելով՝ կողքի դռնով դը-
նում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Ժ.

Նոյնք (բաց ի Մարտից)

ՅՈՎ. ԷՖ. Նախ քան ձեր երկուքին հաշտեցնելը, ուզում եմ երկու կողմերին էլ լսել. դրա համար շուտ եկայ, Պետոյին արդէն տեսել եմ, դու էլ պատմիր տեսնեմ:

ԽԱՅՈ. (Երկար հառաչելով) Ախ... Լէֆէնդիս, կարճ կապեմ, մօտ տասը տարի առաջ մեծ տղաս մի օր արտն էր ջրում. Պետօն վրայ հասնելով առուի ճանապարհը փակում է և իր արտը ջրում, ասելով՝ որ մենք իրաւունք չունենք իր արտից առաջ մեր արտը ջրելու: Տղաս եկաւ եղելութիւնը պատմեց: Ես էլ բարկացած՝ բահը վերցրի և գրնացի առուի ոտքը մեր արտը կապելու: Պետօն վրայ հասաւ և մեր մէջ մի տաք վէճ սկսեց...: Եթէ դիւղացիք չմիջամտէին՝ անկասկած կուր արիւննով էր վերջանալու...: (Երկար շունչ է քաշում):

ՅՈՎ. ԷՖ. Յետոյ...

ԽԱՅՈ. Հետեւեալ օր քաղաք իջայ, դատաւորին մի քանի ոսկի կաշառք տւեցի և Շէրիի օրէնքով ջրելու առաջնութիւնը ինձ տւեց: Բայց յետոյ Պետօն ևս իր կարգին դատաւորին կաշառելով՝ վրձիւր փոխել տւեց և ջրելու առաջնութեան իրաւունք ստացաւ: Ինչ երկարեմ, այսպէս փոխն ի փոխ եկող գնացող դատաւորներին երկու կողմից էլ մօտ երկու հարիւր ոսկի կաշառք տւեցինք...:

ՅՈՎ. ԷՖ. Լսել եմ՝ որ դուք և Պետօն մի քանի անգամներ բանտարկւել էք այդ դատի պատճառաւ. այդ ինչպէս է եղել...:

ԽԱՅՈ. Միմեանց մասին զանազան զրպարտութիւններ էինք անում, այդ զրպարտութիւններն էլ դատաւորները իրենք էին մեզ սովորեցնում...:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Սրտնեղած) Վայ անախտաններ... յետոյ...

ԽԱՅՈ. Մի քանի օր առաջ Ալի Լէֆէնդին Պետոյին բանտարկելու համար տասնհինգ ոսկի պահանջեց. տասը ոսկին ճարեցի, իսկ հինգ ոսկու համար երկու օր միջոց տւեց: Այդ հինգ ոսկին չկարողացայ վճարել. դրա վրայ Պետոյին բանտից արձակեց և ինձ էլ լուր ուղարկեց՝ որ մինչև տասը օր այդ փողը վճարեմ, հակառակ պարագային ինձ է բանտարկելու...:

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԱ.

Նոյնք և Մարօ

ՄԱՐՓ. (Չնայելով նրան քաժակ տալով մի ապուշ լուծով՝ կողքի դռնով ներս է մտնում և Յով. Լէֆենդիսը առաջ ունիւն և աչքերը խոնարհած կանգնում):

ԽԱՅՈ. Համեցէք, Լէֆէնդի:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Սուրճի քաժակը վերցնելով՝ սկսում է ունիւն ունիւն խմել):

ՄԱՐՓ. (Ապուշ երկայնացնում է հօրը):

ԽԱՅՈ. (Քաժակը վերցնելով ծանր ծանր խմում է):

ՄԱՐՓ. (Մի կողմ քաշելով՝ ապուշ անքրիկ՝ ուն շարժ սպասում է):

ՅՈՎ. ԷՖ. Լաւ: Հիմի տեսնում ես՝ որ այդ կաշառակեր անիրաւ պաշտօնեաներից ոչ բեզօգուտ կայ և ոչ էլ Պետոյին: Երկուսդ էլ մի անմիտ խնդրի համար ձեր ճակտի քրտինքով և դառն

աշխատանքով շահած հալալ արդիւնքը թշւառահաններին զբաւանն էք լցնում... իսկ դուք աղքատանում...: Այնպէս չէ... (Շարունակում է տալիս խմել):

ՄԱՐԹ. (Մեկուսի) Երանին էր հօրս համոզէր...:

ԽԱՉԹ. (Տխուր շեշտով) Ճիշդ էք ասում, Լեֆէնդի (Սուրճը խմում է):

ՅՈՎ. ԷՖ. Դէ՛ լաւ. մտիկ արա՛. այդ անպիտան Ալի Լեֆէնդուն մի փարայ չպիտի տաս, իմացա՛ր... Ես չէ՛ համարձակելու երկրորդ անգամ պահանջելու, քանի որ ես այս գործին միջամտել եմ. (Սուրճը խմում է):

ԽԱՉԹ. (Ուրախ) Աստուած ձեզ երկար կեանք տայ...

ՄԱՐԹ. (Ուրախութեամբ վեր է բռնում և սպսկեւ ակզաւարաւ անքից բաց բողբոջում, որը շխրտարով գետնին է ընկնում: Խոնքում վերցնում է սպսկեւ և մեկուսի) Ո՛հ... այլ եւս թշնամութիւնները վերջ են գտնելո՞ւ...:

ԽԱՉԹ. (Սուրճը խմելով վերջացնում է) Ե՛կ, ա՛ռ, Մարթ...:

ՄԱՐԹ. (Ասպակե հօրը պարզելով՝ տալիս բաժակը առնում է):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Սուրճի բաժակը Մարթին ուղղելով) Ա՛ռ, աղջիկս:

ՄԱՐԹ. (Ասպակե ներկայացնում է բաժակը առնելով՝ կողքի դռնով գնում է, դռնը կիսաբաց բողբոջով՝ արանքից խօսակցութեան տեղին է դնում: Հանդիսականները կիսաբաց դռնից Մարթին տեսնում են):

ՅՈՎ. ԷՖ. Այժմ քեզ մի բան է մտնում անելու, այն է՝ այսօր իսկ հաշտել Պետոյի հետ, որին արդէն ես համոզել եմ: Արտերը ջրելու համար որոշեցինք առաջնութիւնը միանգամ քեզ և միան-

գամ նրան տալ հերթով: Ասկանը թէ՛ն ասում էր՝ որ առաջնութիւնը բողբոջին քեզ թողնեն, բայց ես ու վարժապետը այսպէս յարմար տեսանք: Ի՛նչ ես ասում...:

ՄԱՐԹ. (Դրան արանքից ուրախ) Ասկանը ինձ չըխաբեց, վերջապէս հօրը համոզել է...

ԽԱՉԹ. Ինչ որ որոշել էք ընդունակա է:

ՅՈՎ. ԷՖ. Շատ ուրախ եմ. Պետոն տարիքով փոքր է, նա թող գայ այստեղ. համբուրեցէ՛ք, վերջանայ:

ԽԱՉԹ. Ինչպէս կամենում էք:

ՄԱՐԹ. (Դրան արանքից) Այսօր աշխատեմ իմա է...

ՅՈՎ. ԷՖ. Լաւ ուրեմն, ես կը գնամ. (Ոտի է ելնում): Մի ժամից այստեղ կը լինենք:

ԽԱՉԹ. (Միաժամանակ ոտի ելնելով) Տունը ձերն է, Լեֆէնդիս, միշտ շնորհ բերէ՛ք...:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Խաչոյի անքը սեղմելով) Առ այժմ ցտեսութիւն. (Մուտքի դռնով գնում է):

ԽԱՉԹ. Յտեսութիւն, գնաք բարով, ձեզ ճանապարհը ցոյց տամ. (գնում է նրա յետևից):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Բ .

Մարթ (Առանձին)

ՄԱՐԹ. (Կողքի դռնով ներս է մտնում, ուրախ) Վերջապէս... վերջապէս տասը տարւայ դատը վերջացաւ... այս հաշտութիւնը մեր երկու ընտանիքներին միմեանց է մօտեցնելու... մեր ամուսնութեան ճանապարհները բացելու են... եթէ Սառան լսէ, չէ՛ հաւատալու (Դրանում ոտաձայն լսելով՝ դառնում է դեպի մուտքի դռնը) Հայրս գալիս է (Միևեւ կողքի դրան առաջ գնում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԳ.

Նոյն և Խաչօ

ԽԱՉՕ. (Ներս մտնելով) Մարօ՛, աղջիկս... այսօր ուրախ օրս է, Պետոյի հետ հաշտելու եմ, գնա մօրդ ասա՝ որ մի քիչ զինի և մրգեղէն պատրաստէ:

ՄԱՐՕ. (Ուրախ գնում է) Շատ լաւ, հայրիկ:

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԳ.

Խաչօ և Գասպար Ամի

ԳԱՍՊԱՐ. (Ծանրաբայլ մոտաքի դռնով ներս է մտնում, ձեռնափայտի րիփխկոյր շնչի է շնկում) Բարե՛, Խաչօ ախպէր...

ԽԱՉՕ. Բարի եկար, հազար բարով, Գասպար Ամի, հրամէ նստի՛ր. (հստում է):

ԳԱՍՊԱՐ. (Դռակի վրայ նստում է՝ ձեռնափայտը կողքին դնելով) Ի՜նչպէս ես, լաւ եմ...:

ԽԱՉՕ. Շնորհակալ եմ, շատ լաւ եմ:

ԳԱՍՊԱՐ. Երե՛սմ է... դէմքիդ վրայ այսօր մի քիչ ուրախութիւն եմ տեսնում...: Հա՛, լսեցի, որ քեզ մօտ մի փաստաբան է եկել, ասում են շատ լաւ մարդ է, ռբտեղ է:

ԽԱՉՕ. Քիչ առաջ գնաց, բայց նորից գալու է: Աստուած նրա բանն աջողի. նրա շնորհիւ իմ ու Պետոյի միջև եղած առուի դատը վերջացաւ:

ԳԱՍՊԱՐ. Հա՛... դրա համար քեզ ուրախ եմ

տեսնում... լաւ... լաւ... (հետաքրքրած) բայց ի՜նչպէս վերջացաւ: (Գրպանից քրախոտի տուփը հանելով՝ բաց է անում և քաշում, Խաչօյի եղ հրամանով):

ԽԱՉՕ. (Քրախոտից քաշելով, փրշտում է մի քանի անգամ) Շուտով Պետօն ինձ մօտ է գալու, համբուրելու ենք, վերջանայ:

ԳԱՍՊԱՐ. Շատ ուրախ եմ. դուք ձեզ համար դարտ էիք շինել էլի՞... կարծես աշխարհիս դարտերը պակաս լինէին... (Քրախոտի տուփը փակելով գրպանն է դնում):

ԽԱՉՕ. Հա՛, Գասպար Ամի, այդ դատի համար ամէն բան ձեռքիցս գնաց ու պարտքերի տակ մնացի:

ԳԱՍՊԱՐ. (Գրռիւր շարժելով հառաչում է) Ա՛խ... այդ անիծւած պարտքը... Հենց ես էլ դրա համար եկայ, փաստաբանին էի տեսնելու... հիմի քեզ եմ տալու այդ նեղութիւնը:

ԽԱՉՕ. Չեղբիցս գալիքը չեմ խնայել...:

ԳԱՍՊԱՐ. Խնդրում եմ՝ իմ ցաւը հասկացնես փաստաբանին, ասում են մեզ նման խեղճ գիւղացիներին պաշտպանում է...:

ԽԱՉՕ. Շատ ազնիւ մարդ է՝ իր հանգիստը զոհում է մեզ նման գիւղացիներին պաշտպանելու համար. բոլորին էլ հասնում է և մի կողմէ փող չէ վերցնում. ասում են՝ ընկերութիւնն է ուղարկել նրան, Թուրքերի և Քրտերի արդար դատերն էլ է վերցնում...:

ԳԱՍՊԱՐ. Նրանցից էլ փող չէ՞ վերցնում...:

ԽԱՉՕ. Չէ՛, հենց դրա համար էլ հայերից աւելի նրանք են գնում նրա մօտ, պաշտում են նրան...:

ԳԱՍՊԱՐ. (Չեղբերը երկիւր շարժւոյով) Աստուած նրան երկար կեանք տայ...

ԽԱՉՈ. Յաւդ ի՞նչու՞ն է:

ԳԱՍՊԱՐ. (Տխուր չէտով) Միթէ՞ չես լսել՝ որ քուլֆաթիս միակ ապրեւելու միջոցը եղող արտա ձեռքիցս գնում է. (Գլուխը շարժում է):

ԽԱՉՈ. Չէ՛, չեմ լսել:

ԳԱՍՊԱՐ. Անիծած Մաթխոշեանը դատարան է դիմել, և հինգ ոսկի պարտքիս փոխարէն արտա է ուզում գրաւել:

ԽԱՉՈ. Այ այդ անիրաւը, իմ մոլիս էլ մարեց...

ԳԱՍՊԱՐ. Այդ անաստածը, այդ անհաւատը ո՞ւմ տունը չէ քանդել...: Տասը տարի առաջ ոտին տրեխ չունէր, իսկ այսօր գիւղերի ու պալատների տէր է եղել... (Բարկացած) Ի՞նչով... Ի՞նչպէս, մեզ նման յիմար գիւղացիների մոլիսը մարելով...

ԽԱՉՈ. Հիմի ո՞րքան է պահանջում:

ԳԱՍՊԱՐ. Չորս տարի առաջ փոքր որդիս պսա- կեւել համար հինգ ոսկի պարտք վերցրի. ամէն տարի արտիցս մի քիւլէ ցորեն տալիս էի և այսօր էլ տոկոսն տոկոսի վրայ բարդելով՝ քսան ոսկի է պահանջում... ամէն տարի մուրհակ էր փոխում, այսպէս էլ բան կը լինի... վերելում Աստած չկայ...

ԽԱՉՈ. Անշուշտ փաստաբանը քթից մէկ մէկ դուրս կը բերի... տասը ոսկի պարտքս չորս տար- տոյ մէջ 25 ոսկու բարձրացրել է... աչքը վերի արտիս է տնկե...

ԳԱՍՊԱՐ. Աչքը դուրս գայ... դու մի անգամ փաստաբանին իմ ցաւը յայտնիր... եթէ իմ գործը կարգադրի՝ քոնն էլ վերջացած համարիր. բայց խնդրեմ, թող առաջ իմ գործը տեսնէ, դատարանը կարող է շուտով վճիռ տալ. անխիղճները շարու- նակ կաշառում են դատաւորներին և մեզ նման խեղճերին անիրաւ հանում...:

ԽԱՉՈ. Միամիտ կաց, առաջին առթիւ քո գործի համար կը խնդրեմ...

ԳԱՍՊԱՐ. Դու ես իմանում... Աստած քո բանն էլ աջողի. (Դողդողով վեր է կենում և ձեռնափայտը վերցնելով) Մի՛ մոռանար:

ԽԱՉՈ. (Վեր կենարով) Աչքիս վրայ, յոյսդ մի՛ կտրիր:

ԳԱՍՊԱՐ. (Դողդողուն քայլերով և ձեռնափայտը րդդկացնելով՝ դեպի մուտքի դռնն է առաջանում) Ծնորհակալ եմ, մնաս բարով. (Գնում է):

ԽԱՉՈ. Գնաս բարով:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Ե .

Խաչօ և Մարօ

ՄԱՐՕ. (Կողքի դռնով ներս է մտնում և ձեռքին բռնած ապիտակ սփռոցը երկու ետև-դռակների մէջ տեղում պարզում):

ԽԱՉՈ. Դռնակները քիչ առաջ քաշի՛ր, սփռոցին մօտեցրու:

ՄԱՐՕ. Լաւ, հայրիկ (Դռնակները առաջ քաշելով սփռոցին մօտեցնում է):

ԽԱՉՈ. Գինին ու մրգեղէնն էլ բեր:

ՄԱՐՕ. Խակոյն, հայրիկ. (Շտապ գնում է):

ԽԱՉՈ. (Գրտում ոտնաձայններ, դեպի դռնն է նայում) Երեւի գալիս են (Դեպի կողքի դռնը ող- շելով) Մարօ՛, շուտ արա՛...:

ՄԱՐՕ. (Ձեռքին մի բարձր գինի և երկու հողի քուսակ՝ մտնում և սփռոցի վրայ շարում) Գնամ մըր- գեղէնն էլ բերեմ (գնում է):

ԽԱՉՈ. (Մուտքի դռնը գնում և սկսեց է դնում):

Դրտում խօսում և ծիծաղում են: Զարմացած) Ի՞նչ են խօսում տաք տաք...

ՄԱՐՕ. (Չնայելով և անհամարձեց) մտնում և ախոյի վրայ դնում) Պատրաստ է, հայրիկ...:

ԽԱՉ. (Դեպի Մարօն դառնալով) Ահա նրանք էլ գալիս են, դու գնա...

ՄԱՐՕ. (Ուշադրությամբ կողքի դռնով հեռանում է) Ասլանիս մատաղ...

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԶ.

Խաչ, Յով. Լ. ֆեկերի, Պետո, Նշան Պատուհի
և Ասլան

ԽԱՉ. (Մոտրի դռնով ներս մտնող հիշերի) Հրամեցէք, բարի եկաք, հազար բարով, մեր տունը բազմապատկար է...

ՅՈՎ. Լ. ֆ. (Ուշադրությամբ ներս մտնելով Խաչի ձեռքից և սեղմում) Բարե՛... հա՛, սեղման էլ պատրաստել ես... (Բեկի առաջ և գալիս):

ՆՇԱՆ. (Յով. Լ. ֆեկերից յետոյ ներս մտնելով) Խաչի ձեռքից և սեղմում) Բարե՛... Ի՞նչ կօնծելու ենք (ծիծաղում և գնում է փաստաթանի մօտ):

ԽԱՉ. (Ուշադրությամբ և ժպտալով) Չե՛ր շնորհիւ այսօր ուրախութեան օր է:

ՊԵՏՕ. (Ժպտալով ներս և մտնում է Խաչի վիզի փաթառնով՝ համբուրում է) Տասը տարեկան կարօտս է (Աչքերը լցնում են):

ԽԱՉ. (Նայելով փաթառնում է Պետոյի վզին և համբուրում) Անցածը մոռնանք...

ԱՍԼԱՆ. (Ներս և մտնում և դրան առաջ սպասում է՝ որպեսզի Խաչի և Պետոյի ողջագործակար

վերջանայ) Ես վաղուց այսօրը տեսնել ցանկանում էի:

ՊԵՏՕ. (Խաչից բաժանելով, Ասլանին) Ե՛կ ձեռքը համբուրի՛ր:

ԱՍԼԱՆ. (Համբարում է Խաչի ձեռքը):

ԽԱՉ. (Ասլանի ձեռքից և համբուրում և ներկայներեն սերունդ հրաշխարում) Համեցէք նստէ՛ք, բոլորդ էլ բարի եկաք, մեր տունը ուրախացրիք... (Դուրս ել սերունդ շարքը դռաների վրայ նշանակում են):

ՆՇԱՆ. Երկուսից էլ շնորհակալ ենք, ուրախ ենք՝ որ մեր աշխատանքը ի զուր չկորաւ և այսօր դուք կողք կողքի նստել էք իբրեւ վաղեմի բարեկամներ:

ԽԱՉ. (Գիտնալով շարքը վերցնելով՝ քիսուկները լցնում է, մին Պետոյին և միւսն էլ Յով. Լ. ֆեկերին և տալիս) Հրամեցէ՛ք, ես ձեռք բոլորից երկնքից մինչև գետին շնորհակալ եմ:

ՊԵՏՕ. (Քիչ գիտնալով խմելով՝ քիսուկն տալիս է Նշան պատուհանին) Պ. Փաստաբանից, բժշկից և մեր պատեւելուց շատ շնորհակալ եմ, Աստուծո՛ւ նրանց երկար կեանք տայ, նրանց շնորհիւ այսօր կենացս ամենաուրախ օրն է:

ՅՈՎ. Լ. ֆ. Մենք մեր պարտականութիւնը կատարեցինք, մենք էլ ձեզ հետ ուրախ ենք. ձեռք բոլորի կենաց (խնում է, քիսուկն տալիս է Ասլանին):

ՆՇԱՆ. Մասնաւորապէս Յով. Լ. ֆեկերից շնորհակալ պէտք է լինել, կաշառակեր պաշտօնեաների բերնին սանձ դրեց. ձեռք կենաց Յով. Լ. ֆեկերի (խմելով՝ քիսուկն ախոյի վրայ է դնում):

ՅՈՎ. Լ. ֆ. Շնորհակալ եմ:

ԱՍԼԱՆ. (Յով. Լ. ֆեկերին) Չե՛ր կենաց. (Միւս

ներին) ձեր բոլորի կենաց. (խմելով՝ քիստսեկն սրի-
ռոցի վրայ է դնում):

ՊԵՏՕ. Մենք ձեր երեքինն էլ հաւասարապէս
շնորհակալ ենք, բժիշկը իր տեղը ունի, Յով.
Լէֆէնդին իր տեղը և վարժապետը իր տեղը, երեքն
էլ իրենց գործըով գիւղին օգտակար են դառնում
և միեւնոյն ժամանակ երեքն էլ միեւնոյն նպատակի
են ձգտում. Աստուած նրանց փափաքները իրա-
կանացին:

(Գլխու քիստսեկերը մի քանի սեզամ չցնում և դա-
տարկում են. ուտում են մրգեղէնից, երբեմն մի-
մեանց հետ թիկ խօսում են, մանաւանդ Պետօն և Խա-
լօն: Բոլորի տրամադրութիւնը դեպի լաւն է գնում):

ՆՇԱՆ. (Քիստսեկն ձեռքին լռեամ և ոգևորած)
Թոյլ կը տամ այս առթիւ մի քանի խօսք ասելու:
Մենք մեր վարքն ու բարքով, նիստ ու կացով
շատ յետ ենք մնացել, թէև պարծենում ենք՝ որ
Արեւելքի յառաջագէտ և քաղաքակիրթ ժողովուրդ
ենք... Հենց մեր ներկայ վիճակը մի պատկեր
է մեր կիսավայրենի կեանքին... Տեսնում էք՝ որ
մարդավայել ասլրելու համար ոչ սեղան ունենք,
ոչ բաժակ, ոչ աթոռ, և այլն, և այլն... Մինչ-
դեռ Եւրոպայում մեզանից նւազ հարուստ գիւղա-
ցին մարդավարի ասլրում է, նրա տնական կահը
կարասիքը, թէև պարզ, բայց հանգստաւէտ է: Եւ-
րոպայում գիւղացի ընտանիքը աշխատանք չեղած
ժամանակ՝ սեղանի շուրջը բոլորւում և զիրք ու
լրագիր է կարդում: Իսկ մենք... ծոյլ ու անհոգ
նստած՝ բամբասանքներ ենք անում և կամ մի-
մեանց տուն քանդելու հնարքներ մտածում... Ու-
րեմն, ես խմում եմ մեր գիւղացիների գիտակ-
ցութեանը, և հետեւաբար երջանկութեանը համար.
(խմելով՝ քիստսեկն սրիռոցի վրայ է դնում):

ԱՍԼԱՆ. Ես չեմ կարող բոլորովին մեր գիւ-
ղացիներին մեղադրել, որովհետեւ նրանց հասկա-
ցնողներ և քարոզողներ չեն եղել: Այժմ, ես յոյս
ունեմ, որ ձեր ջանքերի շնորհիւ այդ բարեշրջու-
թիւնները շուտով մուտ կը գտնեն մեր գիւղում:
ՆՇԱՆ. Յաւալին այն է՝ որ գիւղացիք իրենց
նահապետական բարքերից դիւրաւ չեն հրաժար-
ւում:

ՅՈՎ. ԷՖ. Կարծում եմ այնքան էլ գանգատե-
լու իրաւունք չունինք: Չէ կարելի կարճ միջո-
ցում դարաւոր հասկացողութիւնները, նախապա-
շարուքները և սովորութիւնները յեղաշրջել: Բա-
րեշրջումը աստիճանաբար է լինում, բնութեան
օրէնքը անխախտ է: Երկարատեւ, համբերատար
և անվհատ աշխատանք է հարկաւոր:

ԱՍԼԱՆ. Այդ յեղաշրջումը արդէն նկատելի է
հենց այս գիւղում: Այժմ առողջապահական պայ-
մանները աւելի լաւ են, հետզհետէ կուլտուրական
հիմնարկութիւնները աւելանում են, ժողովուրդը
բիշ ու շատ գիտակցութեան է գալիս... պակասը
ժամանակը կը լրացնի:

ԽԱՉՕ. (Բարչից քիստսեկի մէջ գիւնի ածելով՝ տա-
լիս է Ասլանին) Ա՛ռ, Ասլան զաւակս, մենք արդէն
ծերացել ենք, դուք նոր հասածներդ մտածեցէք
այդ բաների վրայ և լաւ օրեր վայելեցէք: (Միւս
քեստսեկ էլ չցնելով՝ Յով. Լէֆէնդոն է տալիս) Հա-
մեցէ՛ք, հազար ասլրիք, դուք գործեցէք, ձեր աշ-
խատանքը ի զուր չի կորչել, անուշ արէք, միշտ
այսպէս ուրախ լինէք:

ԱՍԼԱՆ. (Խալօյին) Ձեր կենաց: Մենք նոր
հասածներս այդ քարոզողութիւններից բաւական
օգտւել ենք, այժմ լաւ ենք ըմբռնում ժամանակի
ոգին... (Խմում և քիստսեկն ցած է դնում):

ՊԵՏՕ. Մենք ծերերս էլ ձեր յետևից հասնում ենք... օրինակ, մեր այսօրւայ հաշտութիւնը պարզ ապացոյց է՝ որ մենք էլ խելքի ենք եկել:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ոգևորում, գիտնալ թիստակն վերցնելով) Կեցցեն, Պետօ Ախպէր, ուրեմն խմում եմ Ձեր ու խաչօյի կենացը. (խմում է):

ՊԵՏՕ ԵՒ ԽԱՉՕ. Շնորհակալ ենք:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Թիստակն ձեռքին պահած) Մեր այս ուրախութիւնը, այս երկու տան հաշտութիւնը կատարեալ անելու համար մտքիցս մի բան է անցնում... (Լռում է):

ԲՈՂՈՐԸ. (Հետաքրքիր) Ի՞նչ...

ՅՈՎ. ԷՖ. Բոլորդ ցանկանում էք՝ որ այս երկու տան բարեկամական կապերը ամուր և տեւալան լինին:

ԲՈՂՈՐԸ. Այո՛... այո՛...

ՅՈՎ. ԷՖ. Այդ ամուր կապը կը լինի Մարօն ու Ասլանը միմեանց միացնելը... պայմանաւ՝ որ երկուքն էլ հաւան լինին: Դէ՛, ի՞նչ էք ասում...

ԶԱՅՆԵՐ. Կեցցեն... հիանալի է:

ՆՇԱՆ. ԵՒ ԱՍԼԱՆ. (Լռաւ և մնում):

ՅՈՎ. ԷՖ. Ուրեմն, երկու խնամիների կենացը (խմում և թիստակն ցած է դնում):

ՆՇԱՆ. (Մեկուսի, տխուր և հիասթափւած) Վայ...

ՅՈՎ. ԷՖ. Լեֆէնդի... մուխս մարեցիր... ախ, ես ի՞նչ յիմարն էի՝ որ սիրտս ընկերներս բաց չարեցի... բայց այս բանը ո՞ւմ մտքիցն էր անցնում...

ՄԻԽԱՅԵՐԸ. (Հերքով խմում և ուտում և):

ԱՍԼԱՆ. (Ամաչում է և յազում):

ՊԵՏՕ. (Նշանի տխուր խելքով) Պատելի, դուք ի՞նչու չէք մասնակցում մեր ուրախութեան. սպենք Ասլանը ամաչում է, դուք ի՞նչ ունէք...

ՆՇԱՆ. (Ընկձած) Անհանգիստ եմ, ներողութե-

թիւն, ինձ մի քիչ հանգիստ թողէք (Մեկուսի) Ուրախութիւն... (երկարում է խօսքը) իսկ ինձ համար... օհ... դժբախտութիւն. (Բարձիկն կտրեւ լով՝ ձեռքը կզակիկն դրած մտածում է):

ԽԱՉՕ. Երևի գինին զուլնն է զարկել, պատեւ լին այնքան էլ վարժ չէ խմելու:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Նշանին) Իսկապէս ի՞նչ ունիս:

ՆՇԱՆ. Գլուխս պտոյտ է գալիս:

ՅՈՎ. ԷՖ. Ոչինչ, կ'անցնի, մի քիչ յետոյ կը պառկես կը հանգստանաս: (Խաչօյին) Պէտք է Մարօյին այստեղ բերել և նրա հաւանութիւնն էլ առնել:

ԽԱՉՕ. (Տատանւում է)... Բայց...

ՅՈՎ. ԷՖ. Բայց ի՞նչ...

ԽԱՉՕ. (Ճակատն է շփում) Անյարմար է... ես խօսք տւեցի՝ վերջացաւ:

ՅՈՎ. ԷՖ. Միմեանց տան քանդելն է անյարմար. երկու նշանածներին մի քանի ըսպէ միմեանց մօտ բերել և նրանց կամքը իմանալը՝ ամենալարմար բանն է: Գիւղացիք պէտք է թողնեն այդ նահապետական ստորացուցիչ բարքերը, որոնց պատճառաւ հազարաւոր անմեղ հոգիներ են նահատակում:

ԽԱՉՕ. (Ընկձած) Դուք էք իմանում, աղջիկը ձերն է:

ՅՈՎ. ԷՖ. Ոչ մերն է և ոչ ձերը. այս դէպքում նա ինքը իր տէրն է, ոչ ոք իրաւունք ունի նրա կամքի վրայ բռնանալու: Դէ՛, ձայն տէ՛ք զայ...

ՆՇԱՆ. (Նոյն դիրքում, մեկուսի) Այդ նահապետական բարքերն էին՝ որ Մարօյի լեզուն կապեցին... զուցէ այն օր իր հաւանութիւնը տար և ամէն բան վերջացած լինէր: Այլ ևս ինձ համար

ամէն յոյս կորաւ, պէտք է համակերպիմ եղա-
ծին... բայց չեմ կարողանում իշխել իմ զգաց-
մունքներէ վրայ... ո՛հ... (Ճակատեմ ե շփոռմ):

ԽԱՉՈ. (Բարձրաձայն կանչում է) Մարօ... Մա-
րօ...

ՄԱՐՕ. (Կոշիկի յետեւից) Ի՞նչ է, հայրիկ...

ԽԱՉՈ. Ե՛կ այստեղ, աղջիկս:

ՆՇԱՆ. (Մեկուսի) Չէ՛, չեմ կարող զիմանալ...
պէտք է հետեւանամ այստեղից... զօրաւոր կամք է
հարկաւոր, իսկ այսօր սէրս իշխում է կամքիս էլ
վրան, միմեանց հետ կուռում են... վա՛յ թէ սէրս
յաղթէ կամքիս, կորսուած եմ... (Ոտի է կրկնում.
նկրկաներին) Ներողութիւն. կ'զնամ հանգստանա-
լու, մնաք բարով. (գլխով բարկւելով՝ դեպի մուտքի
դռնէն է գնում ծանրաքայլ):

ԽԱՉՈ. (Ոտի կրկնելով՝ Նշանին) Այս չեղաւ, մեր
ուրախութիւնը խանգարեցիր...

ՆՇԱՆ. (Դրանք առաջ) Շարունակեցէք ձեր ու-
րախութիւնը, ինձ համար մի՛ խանգարէք. (գը-
նում է):

ՅՈՎ. ԷՖ. Թող զնայ հանգստանայ, երեւի խը-
միչք չէ կարողանում տանել:

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԷ.

Մեացողները և Մարօ

ՄԱՐՕ. (Ամօրիւսած և աչքերը միշտ խոնարհած՝
կողքի դնելով ներս է մտնում և կանգնում, երբեմն
աչքերի տակով Ասրանին դիտելով):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ոտքի կրկնելով) Օրիորդ, մենք բո-
լորս ցանկանում ենք՝ որ այս երկու տան բարե-

կամութիւնը տեւական լինի ձեր և Ասլանի միու-
թեամբը. եթէ Ասլանին հաւան ես, ձեռքդ նրան
տո՛ւր:

ՄԱՐՕ. (Կարմրում և գրոշխը աշկի է խոնարհեց-
նում):

ԽԱՉՈ. (Մարօյին մօտենալով) Աղջիկս, ես հա-
ւան եմ՝ որ դու զնաս Ասլանին, եթէ դու էլ հա-
ւան ես՝ տո՛ւր ձեռքդ, մի՛ ամաչիր. (ձեռքը եր-
կարում է Մարօյին):

ՄԱՐՕ. (Անհամարձակ ձեռքը պարզում է, աչքերը
արտասուքով քրչւում են):

ԽԱՉՈ. (Ասրանին) Ասլան, զաւակս, մօտ ե՛կ:

ԱՍԼԱՆ. (Ոտի ցատկելով, քիչ ամօրիւսած մօտե-
նում է խաչօյին):

ՊԵՏՕ. (Ոտի է կանգնում և դիտում տեսարանը):

ԽԱՉՈ. (Ասրանի ձեռքը Մարօյի ձեռքին մէջ դնե-
լով) Աստուած օրհնէ ձեր միութիւնը, թագ ու պը-
սակնիդ տեսնենք:

ՊԵՏՕ. (Ձեռքերը երկիւր բարձրացուցած) Աստուած
օրհնէ:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ոտիս ծախ տալով) Կեցցէ՛... Կեց-
ցէ՛...

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Պետոյի գիւղական տան հիւրասենեակը: Գետնին կապերտներ, մէջ տեղում մի փայտէ սեղան, այս ու այն կողմ աթոռներ, աջ կողմը մի պատուհան, որի տակ դրած է մի եան-դոշակ՝ երկու երկայն բարձերով: Զախ կողմից թոնրատուն տանող մի դուռ: Ճակատից մուտքի դուռ: Պատից կախած է մի հրացան՝ փամփիշտակալով, թախ-չաներում շարւած են պղնձէ և հողէ ամաններ, երկու մե-տաղեայ մոմիւլ: Վարագոյրը բացւելիս՝ Պետո և Նազ-լու սեղանի մօտ նստած՝ սուրճ են խմում: Պետո այս գոր-ծողութեան մէջ նոր շորեր է հագած: Արշալոյս է:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ա.

Պետո և Նազրո:

ՊԵՏՕ. (Սուրճը մի կողմից խմելով) Կնիկ, Աս-լանին պսակելու ժամանակն է, պարտքերիցս պրծել եմ, տունս տեղս քիչուամիջ շտկել, այս տարի բերքն էլ աջող է:

ՆԱԶԼՈՒ. (Նոյեպես սուրճը խմելով) Հապա... Զահիրին մեղք է, երեք տարի է նշանւած է, հար-կաւ սիրտը հատնում է:

ՊԵՏՕ. Ճիշդ ես ասում, կնիկ, բայց ինչ արած, տասը տարի այն դատի երեսից պարտք պարտքի վրայ զիգեցի. փառք Աստուծոյ, հիմի վիճակս լաւ է. պարտական եմ փաստաբանին, բժշկին ու վարժապետին, մի քանի տարւայ մէջ գիւղը դրախտ

դարձրին... (Նստած արողը ցոյց տալով) Այս նոր-մօտնի աթոռները մի քանի տարի առաջ մեզ մօտ գոյութիւն չունէին, իսկ հիմի ամէն տան կայ: Մենք սրտեղից էինք իմանում՝ որ կարագը կա-թից պէտք է հանել, ոչ թէ մածնից... զանազան տեսակի պանիրներ շինել: Հապա այն նոր գոր-ծիքները... որ համ աշխատանքը պակսեցրին, համ էլ աւելի շուտ և շատ արդիւնք են տալիս... (Սուրճը վերցնելով՝ բաժակը սեղանի վրայ է դնում):

ՆԱԶԼՈՒ. Աստուած նրանց երիտասարդ արեւ պահէ: Ասլանս կիրակի օրերը դպրոց գնալով՝ կար-դալ, գրել, հաշւել, և չեմ գիտեր դեռ ինչ լաւ բաներ սովորեց, կէս բժիշկ է դարձել... (Սուրճի բաժակը սեղանի վրայ է դնում):

ՊԵՏՕ. Կէս էլ փաստաբան ասա՛, կնիկ... Օրէնք-ները այնպէս է իմանում, այնպէս է իմանում, որ... Ալի Էֆէնդուն կը կարգացնի: Խօ՛, մենակ Ասլանը չէ, գիւղացիք բոլորը ուսում առած մար-դիկ են դարձել:

ՆԱԶԼՈՒ. Սէրն ու միաբանութիւնը ամէն բարիք կը ծնին... Տես, խաչօյի հետ հաշտելուց յետոյ վիճակնիս ինչպէս լաւացաւ: Դո՛ւ այն ասա՛, Աս-լանին Սուրբ Սարգսին պսակենք:

ՊԵՏՕ. Հա՛, կնիկ, ես էլ այդպէս էի մտածում. (Դրսում ուսնաձայն. Դեպի մուտքի դռնէ և նայում, որը նոյն միջոցին բացում է և Արսն երևում) Ահա ինքն էլ գալիս է:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ի .

Նոյնք և Ասրան

ԱՍԼԱՆ. (Տխուր և յուզումով՝ մոռնալով իր ներքին տանը) ընկնում է մի արտաքին վրայ, ձեռքը ձակտիլ տանում և արտասուում)։

ՆԱԶԼՈՒ. (Վեր կ'ընկնում և ձեռքը Ասրանի ուսին դնելով) Ի՞նչ կայ. ի՞նչ ես եղել...

ԱՍԼԱՆ. (Հեծկոտում է և հառաչում) Ախ...

ՊԵՏՕ. (Վեր կ'ընկնում և մոտենում Ասրանին) Քեզ ի՞նչ է պատահել...

ՆԱԶԼՈՒ. (Տխուր և անհանգիստ) Դէ՛ շուտ ասա՛, ինձ վախեցնում ես...

ԱՍԼԱՆ. (Հառաչելով) Ախ... Մարո՛ւ... (Ձեռքը մի քանի անգամ ձակտիլ է խփում և երկիւի նման արտասուում) Մարո՛ւ...

ՊԵՏՕ. (Բոլորովին շփոթած, բարձրաձայն) Դէ՛ ասա՛, ի՞նչ է պատահել Մարոյին...

ԱՍԼԱՆ. (Յուսահատ մի շնչով) Քրդերը փախցրել են... փախցրել. (Լացը շարունակում է)։

ՊԵՏՕ. (Ապշած ու չնայած) Փախ... ցրել...

ՆԱԶԼՈՒ. (Երկու ձեռքերը գլխին խփելով՝ լաց է լինում) Վայ իմ գլխին...

ՊԵՏՕ. (Յուզում) Մի ուղղվի՛ր ու պատմի՛ր տեսնեմ, այդ ի՞նչպէս է պատահել։

ԱՍԼԱՆ. (Ուղղելով՝ քնովը աչքերն է ջրացնում) Գիշերը Հիւսէյին Բէգի մարդիկը խաչոյի տունն են մտել և տեղն ու տեղը սպանել խաչոյին, կնոջը, հարսին... Թաւանել և Մարոյին փախցրել... (Ձեռքը աչքերին տանելով՝ դարձեալ լաց է լինում)։

ՊԵՏՕ. (Ձեռքով ձակտան և րակում) Վախ... վախ... վախ. (Լաց է լինում)։

• ՆԱԶԼՈՒ. (Երկու ձեռքերով ծնկերը րակում և գրշիկը այս ու այն կողմ շարժում) Ո՛ւյ... Ո՛ւյ... տունն քանդուկ... մոխրա մարեց... այ՛ն անհաւատնե՛ր... այ՛ն զազաններ... (հեծկոտում է)։

ՊԵՏՕ. Վայ, անիծւես, Հիւսէյին Բէգ... վախ խաչո... վախ Մարո՛ւ...

(Բեմի վրայ մի րոպե շուրջին է տիրում, միայն խոշ հառաչանքներ և հեծկոտանքներ են լսում)։

ՊԵՏՕ. (Ինքն իրեն հառաչելով և աչքերը սրբելով) Գնամ տեսնեմ գիւղում ի՞նչ են խօսում... գուցէ Մարոն մի տեղ թաքնուած լինի...

ԱՍԼԱՆ. (Աչքերը Պետոյին ուղղելով) Ի զո՛ւր... ասում են՝ որ Քրտերը փախցրել են...

ՊԵՏՕ. Ես այս բոլորիս ամէն բան տեղնուտեղը կ'իմանամ... Սառնասիրտ եղի՛ր, Ասլան...

ԱՍԼԱՆ. Ասելը հեշտ է... (Լաց է լինում)։

ՊԵՏՕ. (Ասրանի քեղերը բռնելով՝ քաշում է) Ե՛կ, գնանք, մի լաւ տեղեկանանք. (Մոռնալով զրկում և)։

ՆԱԶԼՈՒ. (Լացը շարունակելով՝ ընկնում է մի արտաքին վրայ) Այս է դրախտը... բոլորը ասում էին՝ որ մեր գիւղը դրախտ է դարձել... հապաղժոխքը ո՞րն է... (Գոգոնցի ծայրերը աչքերին է տանում)։

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

Նագրու և Գառարար Ամի

ԳԱՍՊԱՐ. (Մոռարի դռնով ներս է մտնում՝ ձեռնախայտին յենած, և ինքն իրեն խօսելով՝ դանդաղաբար առաջանում է) Գազաններ... (Նագրուին մօտենալով) Այս ի՞նչ զուլում է, քուրիկ... այս ի՞նչ անտանելի ցաւ է...

ՆԱԶԼՈՒ. (Գոգնոցի ծայրերը ցած բռնելով և խոր հառաչելով) Ախ... Գառարար Ամի, դժոխք է...

ԳԱՍՊԱՐ. (Արտի վրայ նստում՝ Նագրուի դեմը, ձեռնախայտը ցած դնում և գրպանից քրախտի տուփը հանելով քաշում է)։ Երեւի Աստուած իր դժոխքը այստեղ է փոխադրել, մեզ մեղաւորներին պատժելու համար... Քուրդը կոտորում ու թալանում է մեզ... Կառավարութիւնը ճնշում ու հարբատահարում... իսկ հայ Մաթիոշեանները՝ տգորակի նման մեր արիւնը ծծում... (Քրախտի տուփը Նագրուին ներկայացնելով) Քաշիր...

ՆԱԶԼՈՒ. Ծնորհակալ եմ, ես չեմ քաշում։

ԳԱՍՊԱՐ. (Տուփը յետ է քաշում և գրպանը դնում) Ճիշդ է, դու չես քաշում... էհ, ծերութիւն է, մոռանում եմ։

ՆԱԶԼՈՒ. Այս ի՞նչ դժբաղդութիւն է... զաւակս ձեռքիցս գնալու է... Ասլանս այս ցաւին չէ կարող դիմանալ, երեխի նման արտասուում էր. (Ձեռքերը աչքերին տանելով արտասուում է)։

ԳԱՍՊԱՐ. Ի՞նչ ասեմ, քուրիկ... զուլումի երկիր է... Եւզ միթիթարելու խօսք չեմ գտնում.

(Ձեռքերը դեպի երկինք բարձրացնելով) Է՛լ բաւական է... քո ողորմութիւնը անբաւ է...

ՆԱԶԼՈՒ. Մինակ մեզ չէ հասնում...

ԳԱՍՊԱՐ. Յոյսդ մի՛ կտրիր... Թոռս մահամերձ վիճակի մէջ էր... Աստուած նրա անմեղ հոգուն ողորմեց...

ՆԱԶԼՈՒ. (Ձեռքերը աչքերից ցած բերելով) Եթէ բժիշկը նրա կաշւի տակից դեղ չի փէր, դժւար թէ Աստուած նրան ազատէր... Տես ի՞նչպէս թուրքերի երեխերը կոտորում են... որովհետեւ բժըշկին չեն հաւատում... Խեղճը շաբաթներով նրանց զիւղերում ման է գալիս, բայց քիչերն են դիմում... ի՞նչու համար Աստուած նրանց երեխերին չէ ողորմում...

ԳԱՍՊԱՐ. Ահաւատներին էլ ողորմելու է...

ՆԱԶԼՈՒ. Է՛հ, մեզ շատ է ողորմում...

ԳԱՍՊԱՐ. Ես իմ յոյսը նրա վրայ եմ դրած... Ո՞ւմ մտքիցն էր անցնում՝ որ ես կարող էի Մաթիօշեանի ճիրաններից ազատել։

ՆԱԶԼՈՒ. Աստուած երկար կեանք տայ փաստաբանին, եթէ նա չլինէր՝ արտդ վաղուց ձեռքիցդ գնացել էր...

ԳԱՍՊԱՐ. Քո ցաւը այնքան մեծ է՝ որ դու այսօր հաւատքդ էլ կորցրել ես... հանգստացիր, ամէն բան կ'անցնի...

ՆԱԶԼՈՒ. Ազնիւ փաստաբանը մեր երկու տնւում ժպիտ և ուրախութիւն մտցրեց... բայց ի՞նչ օգուտ... տեսնում ես, որ նորից տիրեցին սուգն ու լացը, վիշտն ու տառապանքը... Ե՛րբ կը վերջանան...

ԳԱՍՊԱՐ. Ի՞նչ անենք... աշխարհ այսպէս է... ո՞ր տեղ կատարեալ երջանկութիւն կայ... (Ձեռնախայտն է վերցնում և ոտի կակղնում) Մնաս բա-

բո՛վ... յոյսդ Աստուծոյ վրայ դի՛ր (դեպի մուտքի դռնը առաջանալով) Օրհնեա՛լ է նրա կամքը... էլի նա կը հասնի մեր սե օրերին, մնաս բարձ՛վ. (գնում է):

ՆԱԶԼՈՒ. (Ոտքի կ'ընկնա) Գնաս բարձ՛վ... ոչ մեր սե օրերը հատնելիք ունին և ոչ էլ նրա ողորմութիւնը հասնելիք ունի... (Առանձին) Խենթի նման սիրո՛ւմ էր նրան... վախենում եմ նա մի յիմարութիւն կ'անի և իրեն էլ կը փճացնի... (Երեխան ներսից լաց է լինում) Երեխաս զարթնեց... (Դեպի կողքի դռնը գնալով) Մեծացիր... որ դու էլ մեզ նման տանջւե՛ս. (գնում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Դ.

Պետօ և Ասրան

ՊԵՏՕ. (Ասրանի հետ մուտքի դռնով մտնում և խօսելով առաջանում է) Առաջնորդի բողոքի վրայ՝ անպատճառ կառավարութիւնը մարդասպաններին կը ձերբակալի և Մարօյին կ'ազատի:

ԱՍԼԱՆ. (Տխուր, հօրը կողքով առաջանալով) Ես այդ անիրաւ կառավարութեան վրայ յոյս չունեմ... նա աւելի Քրդին կը պաշտպանի քան թէ Հային:

ՊԵՏՕ. (Սեղանի մօտ նստելով) Ես յոյս չեմ կտրում... փաստաբանը անշուշտ մի բան գիտէ՝ որ Առաջնորդի միջոցաւ Պոլիս Պատրիարքին հեռագիր է խփել տւած:

ԱՍԼԱՆ. (Ոտի վրայ, րևերը կրծքին ծաղրած) Այդ բոլորից ո՛չ մի օգուտ: Պէրպէր Գրիգորին... Լարենց եղբարց մօրը սպանողներին ի՞նչ արեցին... Միսաքենց հարսին փախցրին ու քրտացրին, ինչ

չո՛ւ չազատեցին... Մարդասպանները, առեւտրողները ազատ ման են գալիս... Առաջնորդի, պատրիարքի դիմումների վրայ մի քանի օր բան տարկում, յետոյ բաց են թողնում... Չէ՛, հայրիկ, կառավարութիւնից, Առաջնորդից յոյսդ կտրիր...

ՊԵՏՕ. Հապա ի՞նչ անենք... մեր ձեռքիցը ի՞նչ կ'գայ...

ԱՍԼԱՆ. Պէտք է անոնց դատաստանը մեր ձեռքով տեսնենք:

ՊԵՏՕ. Լաւ ես ասում, զաւակս, բայց մենք ի՞նչ ոյժ ունենք:

ԱՍԼԱՆ. (Վայրկեակաբար կատաղում և աչքերը փայլում և) Եթէ այնքան ոյժ չունենք, գոնէ քաջութիւն ունենանք մեր պատւի համար մեռնելու... էլ ի՞նչ օրի համար ենք ապրում, երբ խլում են մեր ձեռքից մեր պատի՛ւը, մեր ի՞նչքը, մեր կեանքը...

ՊԵՏՕ. (Յոգած) Զաւակս, ես մահից չեմ վախենում... Թէև քիչ ձեռացել եմ, (բազուկը օղորդելով) բայց այս բազուկներս դեռ չեն թուլացել... Սակայն ի՞նչ օգուտ... մեր խակական նպատակին չենք հասնել...

ԱՍԼԱՆ. Ես չգիտեմ, վերջապէս մի բան պիտի անել... ես ուխտել եմ կամ մեռնել և կամ Մարօյին ազատել... ինձ համար այս պատւի խնդիրը՝ մահու և կենաց խնդիր է:

ՊԵՏՕ. Ես պատրաստ եմ քեզ ընկերանալու. (Դրսում ոտնաձայններ. ոտի է կ'ընում և դեպի մուտքի դռնը գնում):

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե.

Նոյնք, Այի Լֆեկոյի և Երկոշ զարբիաներ

ԱԼԻ ԷՖ. (Մուտքի դռնով խոսող դեմքով ներս է մտնում, յետևից Երկոշ զարբիաներ, ինքը առաջա-
նում է բեմի առաջ, իսկ զարբիաները տան Երկոշ
կողմը անշարժ կանգնում են) Է... Պետո Աղա
(հեղեղով), Խաչոյի հետ հաշտեցիր՝ որ խեղճ
մարդուն այս օրին հասցնես... հա...

ՊԵՏՕ. (Այսպիսով և շարկում) Անողները Աս-
տուծմէ գտնան, Լֆէնդի. մեզ համար էլ անմա-
րելի կրակ եղաւ... հարսանիք էինք անելու...
այժմ մեր տունը սուգի տանի փոխեցաւ... Աս-
տուած չարագործներին պատժի...

ԱԼԻ ԷՖ. Աստուած էլ կը պատժի, կառավարու-
թիւնն էլ: Բանտում լաւ հարսանիք կ'անես (չա-
րաձի ժպիտներ) Հա... հա... հա...

ՊԵՏՕ. (Լռու, Աստուծոյ վրայ տխուր մի հայեացք
է ձգում):

ԱՍԼԱՆ. (Լռու, կատաղի աչքերով մէկ հօրն է
նայում, մէկ պատից կախ տառ հրացանին):

ԱԼԻ ԷՖ. (Բարկացած) Հը... չես խօսում...
Տասը տարի աշխատեցիր մարդուն փճացնելու...
Երբոր չ'աջողեց՝ կեղծ հաշտութիւն գոյացրիր, որ-
պէս զի հեշտութեամբ և առանց կասկածի մէջտեղից
վերցնես... (Առամները կ'արտելով) Այ անհաւատ...

ՊԵՏՕ. (Այի Լֆեկոյն ոտքերը ընկնելով) Աման
Լֆէնդի... խիղճ արէք, այդ լինչ էք ասում...
Խաչոյին եղբոր պէս սիրում էի, անցեալը բոլո-
րովին մոռացել էինք... մենք խնամինք էինք...

ԱՍԼԱՆ. (Կանգնած տեղում կատարում և տատա-
ներն է կ'արտացնում, կարծես ուզում է Այի Լֆեկո-
յն վրայ նետել և նրան պատահել: Հօրը դառնա-
լով՝ սրտնեղած) Հայրիկ, ինչո՞ւ այդքան ստորա-
նում ես...

ՊԵՏՕ. (Աղերսագին մի ակնարկ է ձգում Աստուծոյ
վրայ):

ԱԼԻ ԷՖ. Գիտեմ... գիտեմ... բայց առ այժմ
կասկածները քո վրայ են ծանրանում... եթէ ան-
մեղ ես՝ դատարանում արդարացիր... այժմ օրէն-
քով պէտք է ձերբակալես: (Զարբիաներին մա-
տով ցոյց է տալիս Պետոյին) Այս մարդին ձերբա-
կալեցէք և տարէք:

ԶԱՐԹԻԱՆԵՐ. (Մէկը Պետոյի մի թևիցը, միւրը
միւս թևիցը բռնելով՝ դեպի մուտքի դռնը քաշ են
տալիս):

ԱՍԼԱՆ. (Կատարած նետում է զարբիաներից մէկի
վրայ և թևիցը բռնում) Ո՛ւր էք տանում...

ՊԵՏՕ. (Հրամայական չեղով) Ասլան... զգոյշ
կաց... մօրդ ու Մարոյիդ մտածիր... ես շուտով
կ'ազատեմ...

ԱՍԼԱՆ. (Հօրը խօսքերից կարծես մագնիսացած,
զսպած զգանքի նման՝ բաց է բողբոջում զարբիայի
թևը):

ԱԼԻ ԷՖ. (Աստուծոյ ձիւղային ծիծաղով) Հա...
հա... հա, մի աճապարիր, մի օր էլ դու կը
տեսնես նրա գնալիք տեղը (մեկուսի, Պետոյի յե-
տևից բռնեցքը ցոյց տալով) Անհաւատ... տասը
ոսկիս կ'ուտես... ահա՛ այսպէս ծուղակս կ'ընկ-
նես... փաստաբանն այս անգամ էլ թող քեզ
ազատի... հարիւր ոսկիով ձեռքիցս հագիւ ա-
զատուելու ես... (Առաջանում է դեպի մուտքի
դռնը) այո՛, հարիւր ոսկի (Գնում է):

ԱՍԼԱՆ. (Այլ էֆեկորոշ յետեւից մի տխուր սկեսրկ ձգելով) Այս էր պակաս... պէտք էր տեղնուտեղը շանսատակ անէի գազանին... Ստրկօրէն տանել այս ամէնը. չէ... այս կեանք չէ... Բայց հայրս իրաւունք ունէր, Մարոյիս ո՞վ պիտի ազատէ (Կատարորեւամբ բռնեցրէ օդում ձօձելով և դեպի մոտքի դռնը առաջանալով) Ես նրանց ցոյց կ'տամ (Գնում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն 2 .

Նազրու (Առանձին)

ՆԱԶԼՈՒ. (Գողցոյի ծայրերը աչքերին տարած կողքի դնելով ներս է մտնում, և լաց լինելով՝ առաջանում և ետև-դռնի վրայ ընկնում: Մի քանի րոպէ հեծկրտագին լացը շոշոռակերպ յետոյ՝ գողցոյի ծայրերը լաց է րոպնում) Եթէ երկնքում Աստուած կայ... հապա մեր այս քաջածնեքը ի՞նչ է... չի՞ տեսնում... Այս մէկ օր չէ, երկու օր չէ, մէկ տարի չէ, երկու տարի չէ, միշտ այս այսպէս է եղել, շարունակ հալածանք, շարունակ զուլում... Սո՛ւտ է որ ասում են թէ միւս աշխարհքում դժոխք կայ... Մի՞թէ մարդիկ այնտեղ սրանից աւելի՞ պիտի տանջուին ու չարչարեն... Ուրիշ ազգերի համար չգիտեմ, բայց Հայի համար դժոխքը այս է՝ որ կայ... (Չեղքի մատներով ձակաւուն է սեղմում) Գլուխս ճարքեց... Օհ... ցաւից աչքերս դուս պիտի գայ:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Է .

Նոյն և Սառա խորուն

ՍԱՌԱ. (Տխուր. մուտքի դնելով ներս է մտնում և դեպի Նազրուն առաջանալով) Բարեւ, Նազրու բաշի... (Նրա կողքին նստելով) Աստուած համբերութիւն տայ... (Նազրուի ձեռքը ձախտից ցած բերում և բռնած պահում է) Երեխայ ես, ի՞նչ ես... խելքդ գլխիդ հաւաքի՛ր... եթէ դու հիւանդանաս՝ երեխեքդ ո՞վ է պահելու...

ՆԱԶԼՈՒ. (Սառայի վրայ մի տխուր հայեացք ձրգելով) Է՛լ դիմանալու սիրտ չմնաց... ո՛հ, աչքերս դուրս են գալիս, գլուխս սաստիկ ցաւում է:

ՍԱՌԱ. Այդքան որ լաց լինիս՝ հարկաւ գլուխդ կը ցաւի. Պետո Ախպէրը կ'ազատի, իսկ դու դարդի տէր կը լինիս ու կը քաշես... Աստուծո՞վ այս էլ վերջինը կը լինի, սրանից յետոյ ուրախ օրեր կը վայելէք (Նազրուի ձեռքը լաց է րոպնում):

ՆԱԶԼՈՒ. Եանի երկրիս երեսում ուրախութիւն ասած բանը կայ...

ՍԱՌԱ. Ինչո՞ւ չկայ... էգոյց մարդդ կ'ազատի, դու էլ կ'ուրախանաս... մի քանի օրից Մարոյին կը բերին, ուրախ հարսանիք կ'անես...

ՆԱԶԼՈՒ. Ի՛նչպէս հեշտացնում ես ամէն բան... ո՛չ այդ ցաւերը հարկաւոր էին ինձ և ո՛չ էլ դրանց պատճառաւ լինելիք ուրախութիւնը...

ՍԱՌԱ. Ի՞նչ անենք, աշխարհի բանը այսպէս է. Աստուած դարդը տւած է՝ դարմանն էլ հետը, ցաւը տուած է՝ ուրախութիւնն էլ հետը. ո՞վ է իմանում, եթէ ցաւը չլինէր, ուրախութեան համե էլ իսկի չառնէինք...

ՆԱԶԼՈՒ. Ի՛հ, տանելի ու մանր ցաւեր կան, թագաւորներն էլ ունին իրենց ցաւերը... բայց մերը անտանելի է... անտանելի...:

ՍԱՌԱ. Մեծ ցաւերն էլ իրենց հետ մեծ ուրաւ թախուժիւն կը բերեն... Աստուած փաստաբանին օրեր տայ, քանի որ ան կայ՝ մարդդ շուտով կ'ազատի:

ՆԱԶԼՈՒ. Մենակ յոյսս նրա վրայ է:

ՍԱՌԱ. Դեհ, ուրեմն համբերի՛ր, մի՛ մտածիր, ել տանդ գործերը տես, զբաղէ՛ որ ցաւերդ մոռանաս (Ոտի է կանգնում):

ՆԱԶԼՈՒ. Վրաս ո՞յժ է մնացել որ աշխատիմ... երեխերքի շորերը պէտք է լուանալ, հաց պէտք է թխել: Ո՞վ պիտի անէ այս ամէնը: Աչքերս միջում են, գլուխս պտույտ է գալիս, ոտերս գողգոշում են...

ՍԱՌԱ. (Նազրուի ձեռքիցը բռնելով՝ վեր է բարձրացնում) Ե՛լ, աշխատելով ոյժ կ'գայ, յետոյ ես կ'գամ քեզ օգնելու, շորերը՝ ես կը լուանամ, դու միւս բաները արա՛. առ այժմ մնաս բարով. (Մուտքի դռնով գնում է):

ՆԱԶԼՈՒ. (Վեր կենալով) Գնա՛ս բարով, շուտ եկ, Սառա. (Կողքի դռնով գնում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Ը.

Բժիշկ Վանեան, Յով. Էփեկի և Նշան Պատուկի

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Փաստաբանի և Նշանի հետ մուտքի դռնով ներս մտնելով, դեկից խօսակցութիւնը շարունակում և երեքը միասին դեպի սեղանը առաջաւում են) Զարմանալի՛ մարդիկ են այս թիւրքերը... ձրի դեղերը թողած՝ գնում են մի որ և է չօ-

ջայի մօտ նուսխայ գրել տալու կամ հիւանդին մի որ և է սուրբի գերեզմանին ուխտի տանելու:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Միասին դեպի սեղանը առաջաւում) Դիմողներ չեղան:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Ի՛նչպէս չէ... բոլոր դիմողները հակառակը լաւացան. բայց նոյն իսկ այդ փաստը չի ազդեց մնացած մեծամասնութեան վրայ:

ՆՇԱՆ. Որովհետեւ նրանք աւելի հաւատք ունեն որ և է նուսխայի կամ ուխտատեղոյ վրայ՝ քան թէ բժշկի դեղի վրայ:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Այժմ թողնենք այդ մի կողմ, խօսենք մեր կարեւոր հարցի մասին...: Կարծես փոթորիկը մօտենում է. մեր գործելու տակաւիկան փոխելու պէտք կայ (Նստում է սեղանի մօտ):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Նստելով բժշկի մօտ) Կարծում եմ:

ՆՇԱՆ. (Նստելով նրանց դէմը) Կառավարութեան լրբութիւնը ծայր աստիճանին է հասել. Հային նկատում են ոչ թէ հպատակի, այլ գերու հաշուով:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Ճիշդ է, որ մեր կազմակերպութիւնը շատ մեծ գործեր է կատարել. առանց այդ կազմակերպւած ոյժի՝ հայ ժողովուրդը կուղուրաւ պէս շատ յետ էր մնալու. այժմ զրեթէ բոլոր գիւղերում ունենք կարգին դպրոցներ, գրադարան, լսարան, կիրակնօրեայ դպրոցներ, երբեմն ներկայացումներ: Տնտեսական և երկրագործական գիտելիքները և գործիքները տարածւել և ընդհանրացել են. ժողովրդի տնտեսական վիճակը, նիստը ու կացը, վարքն ու բարքը դէպի լաւ փոխւել են: Դեռ ի՛նչ ասեմ... համայնական շտեմարանները և կօօպերատիւ ընկերութիւնները ամբողջ գաւառում հրաշքներ են գործում... ժողովուրդը գիտակցութեան է եկել... բայց... բայց ամենակարեւորը պակասում է:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ընդմիջելով) Այդ բոլոր բարիքներն ազատ վայելումը...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Ճիշդ, այդ է պակասում: Մենք ամէն բան անում ենք, բայց բռնակալ և անարդար ընթիւմը մի հարւածով քանդում է ամէն ինչ... այնպիսի մի վիճակ է ստեղծում՝ որ ժողովուրդը զրկւում է այդ բարիքների վերջնական վայելումից: Հացը պատրաստում ենք, և ճիշդ պատառ բերաննիս տարած ժամանակ՝ խլում են մեր ձեռքից:

ՆՇԱՆ. Առաջները երբ գիւղական տարրը տգիտութեան խոր քնի մէջ էր, էլի մի կերպ տա՛նում էր ամէն ստրկութիւն և հարստահարութիւն, համակերպւում էր իր ճակատագրին...: Բայց այժմ քանի գիտակցութիւնը զարթնել է նրա մէջ, մանաւանդ երիտասարդ սերունդի մէջ, այլ ևս չէ կարողանում տանել որ և է ճնշում կամ բռնաբարում: Հինգ հարիւր տարւայ հանգչած հրաբուխը՝ այժմ սկսում է ուժեղ կերպով բորբոքւել և կրակ ու բոց ժայթքել:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Եւ ոչ միայն այս գաւառի, այլ ամբողջ Տաճկահայաստանի համար այդ՝ այդպէս է...: Ամէն տեղ պակասում է կեանքի, գոյքի և պատւի ապահովութիւնը և ազատ վայելումը... հետևաբար հրաբխային այդ պոթիւկումը ընդհանուր է:

ՅՈՎ. ԷՖ. Այդ ցնցումն է՝ որ հիմնայատակ պիտի կործանէ բռնակալութեան խաբիսը շէնքը:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Պէտք է ներկայ ընթիւմը տա՛պալւի և նրա տեղ ստեղծւի մի այնպիսի նոր ընթիւմ, որի շնորհիւ մարդ կարողանայ իր ճակտի քրտինքի հալալ արդիւնքը վայելել և պատիւը պաշտպանել:

ՅՈՎ. ԷՖ. Հենց մեր կազմակերպութիւնն էլ

այդ բանին է ձգտում... այժմ ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ է գործում, բայց շուտով յարձակողական ակտիւ տակտիկայի կը հետևի:

ՆՇԱՆ. Այս դժոխային պայմանները անտանելի են. Հային սպանում է թուրքը՝ և ազատ ապրում, իսկ նրա տեղ իրրեւ մարդասպան՝ դարձեալ Հային են բանտարկում ու պատժում. անարդարութեան և անիրաւութեան այսպիսի քստմնելի օրինակներ պատմութեան մէջ հազիւ պատահենք:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Թ.

Նոյնք և Ասրակ

ԱՍԼԱՆ. (Մուտքի դռով ներս է մտնում) Գիւղումը չէր, արտումը տեսայ, դրա համար էլ ուշացի:

ՅՈՎ. ԷՖ. Ի՞նչ պատասխանեց:

ԱՍԼԱՆ. Ասաց՝ որ եթէ իրեն դատարան հրաւիրեն, պատրաստ է տեսածը պատմելու:

ՅՈՎ. ԷՖ. Ի՞նչպէս:

ԱՍԼԱՆ. Պիտի վկայի թէ ինքը արտը ջրած ժամանակ՝ տեսաւ Հիւսէյին Բէգի մարդկանց՝ Մարօյին փախցնելիս:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ոչուսի) Վկայների թիւը հինգի բարձրացաւ, երեք հայ և երկու թուրք: Այս վկայութիւնները ջախջախիչ փաստեր են Պետոյի անմեղութիւնը հաստատելու և Հիւսէյին Բէգի մարդկանց բանտարկել տալու:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Ոտի կրկնելով՝ Ասրակի ուսն է քակում) Հայրդ շուտով կ'ազատւի, սառնասիրտ եղի՛ր:

ԱՍԼԱՆ. Հաւատում եմ, բայց Մարօյիս ո՞վ պիտի ազատէ...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Դուն և մենք բոլորս... (Ձեռքը քաշում է Ասրանի ուսից):

ԱՍԼԱՆ. Ես պատրաստ եմ նրա համար կեանքս զոհելու... առանց նրան՝ այս կեանքը ինձ հարամ է. (սպքերը արտասուքով լցում են, ձեռքովը չորացնում է սպքերը):

ՆՇԱՆ. (Ոտի կրկերով՝ Ասրանի ուսն ծեծում) Աւան... արտասուքը տղամարդին չէ սազում...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ոտի կրկերով) Թող հովացնի այրած սիրտը: Զգացմունքների փափկութիւնը՝ միայն կանացի սեփականութիւն չէ. զգայուն սրտերը միշտ տրամադիր են յուզելու և արտասուելու: Ասլանը որքան էլ քաջ է, բայց ունի մի զգայուն սիրտ, մանաւանդ սիրող մի սիրտ... Գնանք (Ասրանի ձեռքը սեղմելով) Մնաս բարով... անհոգ կ'աց, մի քանի օրից յետոյ հայրդ կ'ազատւի, նրանից յետոյ Մարօյի մասին կը մտածենք: (Մուտքի դռնով գնում է):

ՆՇԱՆ. (Ասրանի ձեռքը սեղմելով) Մնաս բարով... (գնում է փաստաբանի յետևից):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Ասրանի ձեռքը քօշելով) Մնաս բարով (քնթիժալով) Միամիտ կ'աց, շուտով հարսանիքդ կ'անենք, նշանդրէքիդ ես ներկայ չեղայ, բայց հարսանիքիդ անպատճառ ներկայ կը լինիմ...

ԱՍԼԱՆ. (Միևէկ դուռը երանց հետևելով) Գնա՛ք բարով:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ.

Ասրան (Առանձին)

ԱՍԼԱՆ. (Բեմի առաջ դարով) Երեքն էլ միմիանցից լաւ: Այ գաղափարի մարդիկ... Թողել են մայրաքաղաքի քնքոյշ կեանքը, մտել են գաւառի այս խուլ անկիւնները... տառապում են մեր ցաւերով, ուրախանում են մեր ուրախութիւնով: Հիանում եմ նրանց անձնւթեան վրայ և իմ ցաւերս մոռանում: (Քիչ բռն, յետոյ տխուր հաւաքում է) Այս Մարօս... հրեշտակա, արդեօք որքան տառապում ես զազանների այդ որջում... քեզ չեմ թողնի վայրենիների ձեռքում... (Դեպի կողքի դուռը առաջանալով) Այս զազանների երկրում իրաւունքը հրացանի ծայրին է... (դռնում է):

(Բեմի վրայ մի թույկ տնայութիւն է. վարաւ գոյրը իջնում և յարձրանում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Ա.

Ասրան, յետոյ՝ Յով. Լիֆեկի, Պետօ և Նազու

ԴԻՍԻՅ ԶԱՅՆԵՐ. (Բեմի վրայ տնայութիւն և լուսնային է, դուռն ուղեւորներ և յարեւմտաբնակներ) Անցած լինի... աչքդ լոյս...

ԱՍԼԱՆ. (Կողքի դռնով շուտ դուռը գալով՝ ուղիւն է դեպի մուտքի դուռը՝ զարմացած) Այս էնչ ձայներ են... (Դուռը բաց է տնում և դուռը դի-

տուն, ոչրախ) Բահ... մերոնք են... (Շտապ կողքի դռնն է վազում և կես ըսց անկրով՝ բրաշում) Մայրիկ... շուտ եկ... հայրիկին բերին (Նորից վազում է դեպի մուտքի դռնը, որի առաջ արդեն երևում է Յով. Լիֆեկոյի)։

ՅՈՎ. Էֆ. (Ժպտալով ներս մտնելով) Ասլան, ահա հայրդ. (ցոյց է տալիս իր յետևից ներս մտնող Պետոյիկ)։

ԱՍԼԱՆ. (Հորը վիզը փախաբանելով համբուրում է) Հայրիկ...։

ՊԵՏՕ. (Ասլանին համբուրելով) Զաւակս...

ԱՍԼԱՆ. (Յով. Լիֆեկոյին) Շատ երախտապարտ ենք ձեզ...։

ՅՈՎ. Էֆ. Պարտականութիւնը կատարողի հանդէպ շնորհակալութիւնը աւելորդ շոյալութիւն է։

ՆԱԶԼՈՒ. (Կողքի դռնով շտապ և յոգած ներս է մտնում։ Գոգնոցի վրայ սպիտակ և ալիշրոտ մի կրծկալ է կապած, քեկը վեր սօրտած և ձեռքերը ալիշրով սպիտակացած են։ Խոնոյն նկատում է փառտաքանի վիզը և ձախատը համբուրում։ Փաստաքանի սև շորերը Նազրուի ձեռքերի և կրծկալի ալիշրից սպիտականում են) Արեւիդ մեռնիմ, զաւակս... մեր փրկիչը եղաւ... Աստուած սրտիդ մուրառը տայ...։

ԱՍԼԱՆ. (Նազրուի քեիցը բռնելով մի կողմ է քաշում) Մայրիկ, խելքդ գլուխդ հաւաքիր... Լիֆեկոյն շորերը ազատեցիր...

ՆԱԶԼՈՒ. (Յետ է քաշում և սպառնալից դիտում է փաստաքանի ալիշրոտած շորերը) Ախ... մի՛ մեղադրէք ինձ... Թոնիլի տակից խենթի նման վազեցի. (Սկսում է ձեռքերով փաստաքանի շորերը քափ տալ) Ներիւր, զաւակս...

ՅՈՎ. Էֆ. (Տեսնելով որ շորերը աւելի են կեղտոտում և Նազրուն ոչրախոտրիւնից չլնած այդ բանը

չէ նկատում, յետ է քաշում և ինքն է քափ տալիս) Հոգ չէ, մայրիկ, ես ինքս կը մաքրեմ։

ՆԱԶԼՈՒ. (Պետոյիկն մտնելուով՝ գոչոտարալի մի ակնարկ է ձգում նրա վրայ) Քեզ շատ նեղացրի՞ն...

ՊԵՏՕ. Զէ, լաւ էին պահում, միայն Ալի Լիֆեկոյին շուտ շուտ մօտս մարդ էր ուղարկում և ինձ ազատելու համար հարիւր ոսկի պահանջում... բայց Յով. Լիֆեկոյն շնորհիւ մի փարա չ'ուեցի...

ՆԱԶԼՈՒ. (Յով. Լիֆեկոյին դառնալով) Ես քո հոգուն մատաղ... Քրդերի բանտարկելիւ ճի՞շդ է...

ՅՈՎ. Էֆ. Հա՛, մայրիկ, ճիշդ է, մի բանիսին բանտարկել տեցի, հերթը Հիւսէյին Բէգին է գալիս, առ այժմ խոշոր կաշառքներով ազատում է, բաց ես նրա օձիքը բաց չեմ թողնելու...

ՆԱԶԼՈՒ. Ախ, մի անգամ այդ օձի գլուխը տրորէր, ամբողջ գաւառը կը հանգստանար... (բոլորին) Նստեցէք, ձեզի թագա լաւաշ բերեմ կերէք. (Կողքի դռնով գնում է, միջանկրը սեղանի շուրջը նստում են)։

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԲ.

Նոյնը, առանց Նազրուի

ԱՍԼԱՆ. (Յով. Լիֆեկոյին) Մի մեծ յաղթանակ տարիր. մինչև այսօր մեր կողմերում բնաւ լուծ ու տեսնած չէր՝ որ հայի համար քրդին բանտարկեն...

ՅՈՎ. Էֆ. Որովհետև օրէնքը հասկացողներ չկային, անիրաւ պաշտօնեաները ուղածնուն պէս վարւում էին... Դեռ աւելին պէտք է անեմ... Թէև Հիւսէյին Բէգը մարդասպանների հետ չէ

եղել, բայց քանի որ մարդասպանները իր մարդիկն են և Մարօն իր մօտն է պահում, օրէնքով չարագործներին մեղսակից է, նոյն իսկ հրամայողը: Անկասկած ես նրան էլ բանտարկեւ կ'տամ:

ԱՍԼԱՆ. Աւելի պիտի կատարին և վրէժխնդիր լինին...

ՅՈՎ. ԷՖ. Առանց դրան էլ արդէն ինչ որ ձեռներիցը գալիս է՝ անում են: Այժմ ժամանակը հասել է՝ որ Հայն էլ դրանց փոխարինէ, մինչև որ նրանք էլ գիտակցութեան գան և կառավարութեան ձեռքին կոյր գործիք դառնալուց դադարին: Մի օր պիտի գայ՝ որ նրանք էլ պիտի իմանան չարն ու բարին, և միանան մեզ և բոլոր ճնշածների հետ՝ տապալելու համար բռնակալ րէժիմի ժանգոտած շղթաները... որովհետև Քուրդ ժողովուրդն էլ՝ պէտք է խոստովանի՝ Հայու չափ և գուցէ աւելի ճնշում և հարստահարում է իր բէգերից...

ՊԵՏՕ. Ծառ ճիշդ է. հասարակ Քուրդ ժողովուրդը Հայից աւելի ստրուկ է. ինչ որ աշխատում է՝ բէգի համար է, հագիւ ուտելու մի չոր հաց է գտնում:

ԱՍԼԱՆ. Բայց դարձեալ հնազանդում է իր բէգերին, և հարստահարում խաղաղ Հայ ժողովրդին:

ՅՈՎ. ԷՖ. Եթէ Հայը ցոյց չտայ իր կենսական ոյժը, եթէ ոչխարի նման իր վիզը դնէ բութ ֆանատիկոսութեամբ կուրացած քրդի ու թրքի եաթաղանի տակ... երկրի երեսից կը ջնջւի: Հայը գոյութեան կռուում միշտ ունեցել է իր ներքին անխորտակելի ոյժը, և դրա շնորհիւ ազատել է բնաջնջումից և լոկ պատմական մի անուն դառնալուց...

ՊԵՏՕ. Բայց ինչպէս ցոյց պէտք է տայ իր այդ ոյժը...

ՅՈՎ. ԷՖ. Արդէն ամբողջ Տաճկահայաստանում ժողովրդական ամենալայն մուսանները յեղափոխական զրօշակի տակ կազմակերպւում են. քանի որ ժողովուրդը իր սեփական ոյժերի վրայ վստահու թիւն ունի և համոզւած է՝ որ ինքը անպարտելի է, պէտք է անմիջապէս գործի անցնի, շանթահարէ կեղեքիչ պաշտօնեաներին և աւագակաբարոյ քուրդ բէգերին, ցնդէ վատթար րէժիմի հիւրերը և նրանց փլատակների վրայ կանգնէ ազատութեան շէնքը: Ժողովրդի կազմակերպւած ոյժը ամէն տեղ յաղթող է հանդիսացել. թէև երբեմն իր առաջխաղացութիւնը կասել է, բայց երբեք չէ ընկճւել, այլ վերջապէս իր նպատակին հասել է...

ԱՍԼԱՆ. Հենց մենք այդ ճանապարհով պէտք է գնանք Մարօյին ազատելու համար...

ՅՈՎ. ԷՖ. Այդ մասին արդէն մի ծրագիր պատ... (խօսքը կիսատ է մնում, դրսից եկեղեցու զանգակի ձայնն է լսուում, որը ակնկարատ շարունակում է: Զարուսցած ակակ է դնում) Այս անժամանակ զանգակահարութիւնը ինչ է նշանակում (Ոտի է կռնում):

ՊԵՏՕ. (Զանգակահարութիւնը շարունակում է, ոտի երկերով՝ ակակ է դնում) Արտասովոր մի բան պատահած է անշուշտ...

ԱՍԼԱՆ. (Ոտի երկերով՝ դեպի մուտքի դռնն է առաջանում. զանգակահարութիւնը շարունակում է):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Դեպի դռնը առաջանալով) Գնանք, տեսները ինչ կայ... (Նոյն միջոցին դռնը դրսից բացւում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Գ.

Նոյնը և Նշան

ՆՇԱՆ. (Զինւած, շնչապաստ, մուտքի դռնով ներս է մտնում և դրան մէջ բարձրաձայն) Քրդերը գիւղը կոխեցին... (Առաջանում է և յոգնաբեկ նստում արուշի վրայ, հրացանը ձեռքին սրահած) Ասում են՝ որ Հիւսէյին բէգն էլ նրանց մէջն է...

ՊԵՏՕ. Ի՞նչ ես ասում...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Բարկացած) Շանը գլխին գալիք կայ... կատաղել է... թո՛ղ գայ... մենք նրան շուտով ցոյց կ'տանք թէ այսօրւայ Հայը իր իմացած առաջւայ վախկոտ Հայը չէ...

ՆՇԱՆ. (Հեարով) Երբ որ լուրը իմացայ... իսկոյն եկեղեցու զանգակները խփել տեցի... Ժողովուրդը խռնեց... հրամայեցի որ զէնքը առնողը դիրքերը բռնէ և արգիլէ Քրդերին գիւղին մօտենալ... արդէն գնում են... (Թաշկինակով ձակտի քրտիկըն է սրբում, շնչառութիւնը հանդարտում է):

ՊԵՏՕ. Շատ լաւ ես արել:

ՆՇԱՆ. (Բոլորովին հանդարտւած) Քրդերի բանտարկութիւնը և Պետո Ախպէր ազատուիլը նրանց կատաղեցրել է. Հիւսէյին բէգը սպառնացել է՝ որ մի հատ Հայի ողջ չէ թողնելու...

ՅՈՎ. ԷՖ. Կը տեսնենք... գնամ զէնքերս վերցրնեմ. (Առաջանում է դեպի դռնը):

ՊԵՏՕ. (Կողքի դռնով գնում և խփոյն վերադառնում է զինւած) Գնանք...

ԱՍԼԱՆ. (Պատից կախ տաած հրացանը վերցնում

և փանդիտակարը կտրում, դեպի դռնը առաջանալով) Այսօր Մարոյիս վրէժը կը լուծեն...

(Բոլորն էլ մուտքի դռնով հեռանում են, սրահի մի քանի րոպէ դատարկ է մնում, դրսից հրացանաձգութեան ձայներ են զայիս):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Գ.

Նազու (Առանձին)

ՆԱԶԱՆ. (Զեռքին բռնած երկու պնակ՝ հաց ու պանիրով, ուրախ՝ կողքի դռնով ներս է մտնում, և դրան շէմքից սկսելով՝ խօսում է) Թագա հացով պանիրը համով կը լինի... (Մօտենում է սեղանին, ուզում է սեղանի վրայ դնել պնակները, բայց չէ դնում, այլ սպչած մնում է մի քանի րոպէ, նոր նկատելով՝ որ ոչ ոք չկայ: Դրսից հրացանաձգութեան ձայներ: Պնակները սեղանի վրայ դնելով՝ սկսում է երկու ձեռքերով ծռակները բակել) Վայ... էլի մի գժբաղդութիւն... (Արտատում է. Դրսում հրացանի ձայներ) Ես ի՞նչ յիմարն եմ... Պետոյի ազատութեան ուրախութիւնից շմուկել եմ... ոչինչ չեմ հասկացել (Դեպի մուտքի դռն է վազում, բայց դրան առաջ՝ ձեռքը ձակտիլ տանելով) Վայ... (Յուշարարի ցած է ընկնում: Բեկի վրայ մի քանի րոպէ լռութիւն է, միայն դրսից հրացանի ձայները շարունակում են, առելի հեռուից):

Տ Ե Ս Ս Ի Ր Ա Ն Ժ Ե .

Նոյն և Սառս

ՍՍ.ՈՒ. (Մոռորի դռնով ներս է մտնում, և Նազ-
րուին զետիւն փռած տեսնելով՝ ծռռում է դեպի նրան
և ձեռքիցը բռնելով) Այս ի՞նչ վիճակ է... (Նազ-
րուին շարժելով) Վեր կաց, յիմար... Քրդերին
այնպէս կոտորեցին... այնպէս կոտորեցին... որ
մէկ էլ դալաթ կ'անեն գիւղին մօտենալու...

ՆԱԶԼՈՒ. (Սրախշելով՝ աչքերը յառում է Սա-
ռային) Աչքերս մթնում են...

ՍՍ.ՈՒ. (Նազրուի րեկը բռնելով՝ վեր է հանում)
Մի վախենար... բան չկայ (տանում է ետև-դռ-
շակի վրայ, ինքն էլ նրա կողքին նստում) Շներին
մի ջարդ տեցին... մի ջարդ տեցին... որ...
քուրդը քանի քուրդ էր եղել, այդպէս բան չէր
տեսել...

(Դրսում շատ հեռուից ռազմական մի կրգի խոշ
ձայնն է հանում, երբեմն էլ հատ հատ հրացանի
ձայներ են լսում):

Տ Ե Ս Ս Ի Ր Ա Ն Ժ Զ .

Նոյնը և Գասպար

ԳԱՍՊԱՐ. (Մէքին փամփշտակալ կապած և ձեռքի
հրացանին իրքն ձեռնափայտ յեկած, մոռորի դռնով
ներս է մտնում և ծանր առաջանում դեպի սեղանը)
Բարև՝ ձեզ... մի քրդի սպանելու չափ՝ աչքումս

լոյս քնացել է (Նստում է արուի վրայ յոգնաբեկ):
Նազլու քուրիկ, երկու աչքալուսանք... Պետոն
ազատեց, Քրդերն էլ խօ՞ իրենց դասը առին...
երբ լսեցի Քրդերի գալը... հրացանս վերցրի և
գիւղի գլխին դիրք բռնեցի... Թըրքիկ... քրդի
մէկը գլգորեց... տղերքը բռնեցին նրանց, ափ-
սոս... որ ոտերումս ոյժ չկայ... աւելի հեռու չը-
կարողացայ գնալ... (Հրացանը ցած է դնում, զր-
պակից քրախոտի տուփը հանելով՝ քաշում է և Սա-
ռային էլ տալիս):

ՍՍ.ՈՒ. (Քրախոտից քաշում է և մի քանի տե-
գամ փռչում):

ՆԱԶԼՈՒ. (Տխոր) Ախ... զաւակս, մարդս ի՞նչ
եղաւ... (Արտասւնում է):

ՍՍ.ՈՒ. (Նազրուի րեկ րեկն ցնցելով) Յուշդ վը-
րադ բեր... ի՞նչ յիմարն ես... ասածներս չե՞ս
լսում... մերոնցից մէկի քիթը չ'արիւնեց... կտրից
պարզ տեսնում էի:

ՆԱԶԼՈՒ. (Քիչ ուրախ) Մի մեղադրեր, յուշս
վրաս չէր... բարի լուր ես տալիս... բերանդ պա-
չեմ...

ԳԱՍՊԱՐ. Հապա երբ ես խօսում էի՝ դու չէի՞ր
լսում... էս տարիքի մարդ գնդակ էլ արծակել
եմ... է՛հ, տասը տարի կայ՝ որ հրացան ձեռք
չեմ առել... (ցոյց տալով հրացանը) Տես, ի՞նչ
լաւն է... Մարտինի՛ է... Մարտինի՛...

ՆԱԶԼՈՒ. Խեղձերը բերաննին մի բան էլ չը-
ղբեցին...

ԳԱՍՊԱՐ. Հիմի աւելի լաւ քէյֆ կ'անեն. (Հա-
ցից ու պակիրից մի պատաս բերանն է դնում):

ՆԱԶԼՈՒ. (Սառային) Հրամէ՛, Թազա հացից
կեր...

ՍՍ.ՈՒ. Շնորհակալ եմ. (Մի պատաս ուտում է

և վեր կենում) Մնաս բարով, քուրճիկ, մնաս բարով, Գասպար Ամի. (Ուզում է առաջանալ):

ԳԱՍՊԱՐ. Ես էլ եմ գնալու... (Ոտի է կրնում) Մնաս բարով, Նազլու քուրճիկ... (Նոյնպես առաջանում է):

ՆԱԶԼՈՒ. (Ոտի է կրնալ) Մի քիչ էլ նստելիք, մինչև մերոնք վերադառնային...

ՍԱՌԱ. Նորից կ'գամ, հիմայ գնամ տեսնեմ Մինասենց հարսին, ծանր է ասում են. (հստալում է):

ՆԱԶԼՈՒ. Աստուած բժշկութիւն տայ:

ԳԱՍՊԱՐ. Յոգնեւ եմ, գնամ հանգստանամ. (մուտքի դնով գնում է):

ՍԱՌԱ. Բժիշկը վերադարձել էր, յոյս էր տալիս (գնում է):

ՆԱԶԼՈՒ. Գնա՛ք բարով. (կողքի դնով գնում է):

(Բեմի վրայ լռութիւն է. դրսից ռազմական երգեր և հուշարաներ լսւում են, բռնի գնում՝ ձայները մօտեցնում են):

Տ Ե Ս Ս Ր Ա Ն Ժ Է.

Նազրու (Առանձին)

ՆԱԶԼՈՒ. (Ուրախ՝ կողքի դնով ներս է մտնում, ձեռքին բռնած գինու շիշերը և բաժակները սեղանի վրայ շարերով) Ահա գալիս են, թող մի լաւ քէյֆ անեն... յոգնած ու անօթի են... սեղանը արդէն կէս պատրաստ է, գնամ կերակուր էլ բերեմ... (Գնում է):

Տ Ե Ս Ս Ր Ա Ն Ժ Ը.

ԲԺ. Վանեան, Յոյ. Լիկեդի, Պետո,
Նշան և Ասրան

բոլորն էլ զինւած ներս են մտնում մուտքի դնով

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Հրացանը մի անկիւն դնելով՝ նստում է սեղանի մօտ) Մեր այսօրւայ կռիւը ցոյց է տալիս՝ որ Հայը հինգ հարիւր տարւայ ստրկուած թեան մէջ իր մարտական ոյժը չէ կորցրել... Պէտք է աւելի մեծ կռիւների համար պատրաստուենք... որովհետեւ մի փոքր քիւրդ աշիրաթին պատժելը դեռ ես չէ նշանակում ստրկական շրջութաների փշրումը... բռնակալութեան ջնջումը...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Հրացանը մի անկիւն է դնում, և փամփիշտակալը հանելով՝ պատից կախ տալիս, նրա տուն է բժշկի դեմը) Ամբողջ ժողովուրդը զրկւած մարդկային ամենատարրական իրաւունքներից՝ հեծում է այդ ստրկական շղթաների տակ... ամէն կողմ տիրում է ճնշում ու հալածում, թալան ու կոտորած, բանտ ու կախաղան: Տակաւին շատ ճակատամարտներ պէտք է մղենք, շատ զոհեր տանք, մինչև որ տէր դառնանք կատարեալ ազատութեան: Մասնակի անյաջողութիւնները չպէտք է մեզ յուսահատեցնեն, մեր աչքերը պէտք է յարին դէպի ապագան... ես համոզւած եմ որ արդարութիւնը՝ հետեւաբար ոյժը՝ մեր կողմն է:

ՊԵՏՕ. (Հրացանը և փամփիշտակալը պատից կախ տալով՝ միշտնեղիկ հրաշիրում է սեղան, և ինքն էլ նստում փաստաբանի կողքին) Նստենք մի քիչ քէյֆ անենք:

ՆՇԱՆ. (Հրացանը միւս հրացանների մօտ դնելով՝ բռնի մօտ նստում է):

ԱՍԼԱՆ. (Յոգնաբեկ և տխրադիմ՝ ծանր առաջում է, և փանիշտակալն ու հրացանը պատից կտի տարով՝ նստում է հօրը կողքին):

ՊԵՏՕ. (Գիւնոշ բաժակները լցնելով՝ վերցնում է) Վերցրէ՛ք ձեր բաժակները. (Բարորը վերցնում ևն իրենց բաժակները) Տօնէ՛նք մեր այսօրւայ յաղթանակը և մաղթենք նորահոր յաղթանակներ... կեցցէ՛ կռիւք. (բաժակները միմեանց ևն խփում):

ԲՈԼՈՐԸ. (Գոռում ևն) Կեցցէ՛... կեցցէ՛... կեցցէ՛... (միայն Ասլանն ողորշած չէ, սառն կերպով է մասնակցում: Կեր ու խռմը շարունակում է և ումակ միմեանց հետ յառ խօսակցում ևն):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ողևորած, բաժակը ձեռքին ոտի է կանգնում) Ընկերներ... Մենք պարտաւոր ենք անձնւիրութեան այսպիսի կենդանի օրինակներով և անձնական զոհողութիւններով սրբագործել խօսքը, գաղափարը... Առանց գործի խօսքը՝ կը մնայ մեռած տառ... մեր դրօշակի նշանաբանը պէտք է լինի՝ մահ կամ ազատութիւն... խմում եմ այս բաժակը ազատութեան բոլոր մարդիկների կենացը. (խմում և նստում է):

ԲՈԼՈՐԸ. (Բաժակները պարպելով) Կեցցէ՛... կեցցէ՛... կեցցէ՛...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Բաժակը վերցնելով՝ ոտի է կանգնում) Այս բաժակը պիտի խմեմ Նշան պատուելու կենացը, որը սուրբ գործի նախակարգապետը եղած է այս շրջանում... (Գիւնոշ բաժակը Նշանի բաժակին կցցնելով՝ խմում է. միշտները կոյնպես):

ԲՈԼՈՐԸ. Կեցցէ՛... կեցցէ՛... կեցցէ՛...

ՆՇԱՆ. (Ողևորած, բաժակը վերցնում և ոտի է կանգնում) Ընկերներ... Թրքական վատթար բէ-

ժամի բռնակալական լուծը ծանրանում է հաւասարապէս բոլոր հպատակ ազգերի վզին, առանց ցեղի և կրօնի խտրութեան... Ստրկական շղթաների տխրագոյնի շառաչիւնը լայնածաւալ պետութեան մէկ ծայրից միւսը արձագանգ է տալիս... Մեր այսօրւայ յաջողութիւնը՝ աւելի ինձ տխրեցնում է. ներքնապէս ցաւում եմ, մտածելով՝ որ փոխանակ մեր հրացանները բռնակալութեան դէմ ուղղելու, ակամայ և ստիպւած ուղղում ենք մեզ նման հարստահարած ու ճնշւած մի ժողովուրդի դէմ... Եթէ այսօր թուրք ու Բուրդ ժողովուրդը իր խոր տգիտութեամբ և կոյր մոլեռանդութեամբ՝ բռնակալութեան ձեռքում գործիք է դառնում և մեզ փնասում... սակայն պիտի գայ մի օր՝ որ նրանք էլ գիտակցութեան են գալու և ճանաչելու հասարակութեան ընդհանուր թշնամին... Ուրեմն, մեր վրայ աւագ պարտականութիւն է ծանրանում՝ նրանց միտքը լուսաւորելու, աչքերը բաց անելու, որպէս զի մեզ հետ միացած՝ սպաս բերեն իրենց մարտական ոյժը թուրքիոյ ընդհանուր բարեկարգութեան համար: Ուստի, ես այս բաժակը պիտի խմեմ յանուն թուրքիոյ բոլոր ճնշւած տարրերի համերաշխութեան. (խմում և նստում է):

ԲՈԼՈՐԸ. (Բացի Ասլանից, որը ընկձած և մահաբեր տառապանքով յառ մնում է արուսի վրայ) Հուրբա՛... հուրբա՛:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ասլանի այս դրոշմները նկատելով, կատակաբար) Երեւի մինչև Մարդ չազատւի՝ Բուրդին համերաշխութեան ձեռք չես պարգեւում...

ԱՍԼԱՆ. (Մարած ձայնով) Չէ՛, ոտերումս ոյժ չկայ, չգիտեմ ինչ է պատահել ինձ...

ՊԵՏՕ. (Առանց ուշադրութիւն դարձնելու) Մինչև

այդ համերաշխութիւնը՝ դարձեալ մենք պէտք է մնանք ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ և պատժենք միեւնոյն ժամանակ մանր բռնակալներին. օրինակ՝ Հիւսէյին Բէգի նման հարագործին անպատիժ թողնելը՝ ոճիրը քաջալերել կը նշանակէ:

ՆՇԱՆ. Խօսքս զազան բէգերի, հարստահարիչ պաշտօնեաների համար չէ, այլ այն հասարակ ժողովրդի համար, որը նոյնպէս կեղեքուած ու տանջուած է այդ բէգերի ու աղաների ձեռքում: Մեզ համար հաւասարապէս ատելի պէտք է լինին բէգն ու փաշան, աղան ու պաշտօնեան, վաշխառուն ու զարթիւն, լինին թուրք, քուրդ կամ հայ... Բոլորն էլ ճնշուած, կեղեքուած, անպատուած և հարստահարուած են խեղճ աշխատող դասակարգին, արտագործ ժողովրդին:

ԱՍԼԱՆ. (Աչքերը փակում և նստած արտաքին վրայ թերշուծ է, յետոյ արտաքին գետիկն է զրտորշուծ անկողան):

ԲՈԼՈՐԸ. (Ասրանի ընկերոջ ձայնից տարտափած՝ ոտի եւ ցատկում և հաւաքում Ասրանի շորջը):

ՊԵՏՕ. (Ասրանի գլխի վերեւ չոգելով՝ կրտսէր և խառն է բռնում, յոգնած և արտադրով) Ի՞նչ է պատահել քեզ...

ԱՍԼԱՆ. (Աչքերը փակած՝ լռել է մնում):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Ուշադրութեամբ Ասրանի աչքերը և բազկերակը զննելով) Շո՛ւտ... քիչ ջուր... ուշաթափուել է...

ՆՇԱՆ. (Յուզում գետիկը ցոյց տալով) Ա՛յ... աւրեան հետքեր... վերաւորւած է:

ՊԵՏՕ. (Ասրանի վրայ ընկնելով և ձախտելով համալիրներով՝ լաց է լինում) Վախ զաւակս...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Ասրանի շորերը լաց անում և ազդրի մասը ցոյց տալիս է) Ա՛յ... գնդակը այս...

տեղից է մտել, դուրս չէ եկել, շատ արիւն կորցրնելու պատճառով է յուշաթափուել...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ուշադիր վերքը դիտելով՝ բժշկին) Ի՞նչպէս է, վտանգաւոր չէ...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Անշնամ է երևում...

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Թ.

Նոյնը և Նազր:

ՆԱԶԼՈՒ. (Կողքի դռնով ուրախ եկած և մտնում՝ ձեռքին բռնած մի պնակ կերակուրով. կրք նկատում է Ասրանի դիրքը և բժշկին վերքը քննելը, խորյն յոգնում և պնակը ձեռքից բաց է բողբոլում, որը շղիրտալով կտրւում է և կերակուրը չորս կողմ տարածում: Գոռալով Ասրանի վրայ է ընկնում) Արիւն... քիչ մեռնեմ... (նեղկալում է):

ԵՐՐՈՐԳ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Պետոյի նոյն հիւրասենեակը: Գիշեր է, սեղանի վրայ վառուում է նաւթի հասարակ մի լամպ: Վարագոյրը բացւելիս՝ սեղանի մօտ նստած է Պետօն, մի ոտը միւսի վրայ անցրած, աջ ձեռքում բռնած է նարգիլէյի երկայն խողովակը և արմուկը կոթնցրած սեղանին, իսկ միւս ձեռքը կշտին է դրած: Ոտքերին տրեխ, կրծքի վրայ խաչած և մէջքի վրայ երկու շար փամփշտակալներ կապած՝ նարգիլէն քաշում է, ծուխը ուժով դուրս տալով: Մտքերի մէջ խորասուզւած է: Սեղանի միւս կողմը հագլուն տխուր նստած՝ գուլպայ է հիւտում: Ասլան բեմի առաջ, հագլունի կողմը գետնին նստած՝ հրացանն է մաքրում և ուրախ տրամադրութեան տակ երգում է «Տօւր ձեռքդ եղբայր, ժամ է շարժելու» երգը, Պետօյի նման փամփշտակալներ կապած և ոտին տրեխ հագած է: Գեռ վարագոյրը չբացւած՝ երգից մի տուն երգում է:

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Պետօ, հագլու և Ասլան

ԱՍԼԱՆ. (Վարագոյրը բացելուց յետոյ ել շարունակում է երգել նոյն երգը և միւս կողմից մաքրել գեկը: Երկու տուն երգելուց յետոյ՝ զրույր վեր է բարձրացնում և հանդիսականներին դառնում: (Մեկուսի) Մենք Հայերս այս զէնքի արժէքը շատ ուշ իմացանք: Երանի չէ՞ր որ եօթանասնական թւականներին Հայը այսօրւայ նման կազմակերպւած լինէր... գուցէ Բուլղարների ու Սերբերի նման ազատւած լինէր բռնակալութեան խայտառակ լու-

ծից. (հրացանի մաքրելը շարունակելով հառաչում է) Ախ Մարօս... էգուց դու այն տանը կը լինես... այն հրացանը (հրացանը երկու ձեռքով բարձրացնելով ցոյց է տալիս) կամ ինձ մահ, կամ քեզ ազատութիւն կ'տայ... (հրացանի խորովակը լամպի շուրջին է ուղղում, և ձախ աչքը փակելով՝ աչով դիտում է խորովակի մէջը) Հայելու նման փայլում է... (հօրը ուղղելով) Հայրիկ, քոնը պատրաստ է: (Ոտքի է ելնում և հրացանը սեղանի վրայ Պետօյի առաջ դնելով՝ գալիս է պատից կախ տաճ հրացանը վերցնում և նստում գետնի վրայ: Մեկուսի) Իմ հրացանը արդէն նոր եմ մաքրել, մի քիչ իւղոտեմ (Սկսում է հրացանն իւղոտել):

ՆԱԶԼՈՒ. (Հիւսկը դադարեցնելով՝ Ասլանին է նայում) Ասլան, զաւակս... աղաչում եմ, պաղատում եմ, առաջ մի՛ նետուիր, թող ուրիշները առաջ անցնեն...

ԱՍԼԱՆ. (Խորտակելով դադարեցնելով՝ զրույր վեր է առնում, և զարմացած՝ մօրը նայում) Մայրիկ, այդ անիրաւութիւնն է. ուրիշներ Մարօն ազատելու համար իրենց կեանքը վտանգի ենթարկեն, իսկ ես կուռղների առաջին շարքում չլինեմ... չէ... չէ, մայրիկ, այդ տմարդութիւնն է... (շարունակում է հրացանը իւղոտել):

ՊԵՏՕ. (Խոր մտքերից յանկարծ սրտիւնքով) Կենիկ, ինչ ես յիմար յիմար դուրս տալիս... (Բարկացած) Իր նշանածին ազատելու համար Ասլանը պարտաւոր է իր կեանքը զոհել և ոչ թէ ուրիշները...

ՆԱԶԼՈՒ. (Գոշրդակ սեղանի վրայ է նստում և արտասուում): Ասլանս զոհւի... վայ է եկել իմ գլխին... թող այդ հարսը պակաս լինի... գիւղում ուրիշ աղջիկներ չկան...

ԱՍԼԱՆ. (Հրացանի խորտեղը շարունակելով՝ գրռախը դեպի մօրն է դարձնում և անտարբեր) Եթէ ուրիշի նշանածն էլ լինէր, դարձեալ ես վարւելու էի այնպէս՝ ինչպէս այժմ... (Գրռախը կախում է հրացանի վրայ):

ՊԵՏՕ. (Սրտեկոյտ) Փաստաբանի, բժշկի և վարժապետի նման մարդիկ մեր հարսի համար իրենց կեանքը վտանգի տակ դնեն, իսկ դու չես ուզում՝ որ զաւկիդ մատը արիւնի... հա՛...:

ՆԱԶԼՈՒ. (Խոր հառաչելով և արտասւտելով) Մի անգամ մահից հազիւ պրծաւ... հապա այս անգամ եթէ գնդակը կրծքին կպչի (նկկոտում է և զոգնոցի ծայրը աչքերին տանելով) Ես ի՞նչ տեսակ մայր լինիմ՝ որ զաւկիս թողնեմ երթայ կրակի մէջ ընկնի...:

ԱՍԼԱՆ. (Խորտեղը դադարեցնելով՝ գրռախը դեպի մայրն է ուղղում) Ախր, մայրիկ, համոզւիր որ ինձ համար ոչ մի վտանգ չկայ: Կէս գիշերին այստեղից ճանապարհելով՝ լուսադէմին Հիւսէյին Բէգի գիւղը կը լինինք, Մարօյին հարէմից դուրս կը բերենք՝ պրծաւ... ուրիշ ոչինչ...:

ՊԵՏՕ. (Դեպի Նազրուն) Փաստաբանին շնորհիւ՝ Հիւսէյին Բէգը արդէն տասն օր է բանտարկւած է. մենք այս առիթին էինք սպասում... Մեր յանկարծական և անսպասելի յարձակումից Քրդերը զուխները կորցնելու են, մի գնտակ էլ արձակելու ժամանակ չեն գտնելու, ես դրան համոզւած եմ...:

ՆԱԶԼՈՒ. (Գոգնոցի ծայրով աչքերը շարունակելով՝ ցած է րոպնում) Հապա եթէ կուի բռնեն...:

ԱՍԼԱՆ. Մի վախենար, ես Քրդերին լաւ եմ ճանաչում... Նրանք ուժեղի առաջ վախկոտ կատուներ են... Հիւսէյին Բէգի հարէմը կոխելիս,

Քրդերը խոր բնի մէջ կը լինին. մինչև նրանց զարթնելը և զէնքի դիմելը, մենք արդէն գիւղից հեռացած՝ կը լինենք:

ՆԱԶԼՈՒ. (Չնանդամ և անհանգիստ) Սուտ էք ասում:

ՊԵՏՕ. Հաւատա՛, կնիկ, այդպէս էլ լինելու է: Հաշւիր, մենք այստեղից ճանապարհելու ենք կէս գիշերին. գիւղի հեռաւորութիւնը չորս ժամ է, այժմ լուսաբացին հինգ ժամ է մնում: Տեսնո՞ւմ ես՝ որ մենք Հիւսէյին Բէգի գիւղը հասնելու ենք դեռ լուսաբացին մի ժամ մնացած...:

ՆԱԶԼՈՒ. (Ի՛նչ համոզած և հանդարտ) Ինձ մի՛ մեղադրէք... ախ, ի՞նչ անեմ, մօր սիրտ է. (Լաց է յիշում):

ԱՍԼԱՆ. (Ժպտելով) Միամիտ կաց... ես Մարօյին կը բերեմ, դու էլ մի լաւ հարսանիք կը բռնես...:

ՆԱԶԼՈՒ. (Չեղբորը և քրորորդիները շարունակելով) Չայնդ Աստուած լսէ... ջիւան բոյիդ ողորմիր...:

ԱՍԼԱՆ. (Հրացանի խորտեղը վերջացնելով՝ ոտի է երկում և պանից կախ տալիս, յետոյ գալիս է մօրը կողքին արտաքին վրայ նստում) Կարծեմ տղերքը ուշացան...:

ՊԵՏՕ. (Ծոցի ժամացոյցին մոտիկ տալով) Կէս գիշերին դեռ կէս ժամ է մնում, հիմայ կ'զան... (Նարգիշէյի վերջին ծուխը քաշելով՝ խորովակը նրա կրկար վզին փարսրում, և վերցնելով՝ կողքի դռնով գնում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Բ.

Նազրու և Ասլան

ՆԱԶԼՈՒ. (Ասլանի վզին փաթաթում և արտասուելով համբուրում է) Զաւակս... դու չգնաս չէ՞ր լինի... ամբողջ գիւղը գնում է, բաւական չէ...

ԱՍԼԱՆ. (Յոռզամ) Գիտեմ, մայրիկ, ինձ չափազանց սիրելուդ այդպէս ես խօսում... սառնափառ չես դատում... բայց ես կը մեռնեմ՝ այդ չեմ աներ. ամօթ չէ՞ ինձ... այնուհետեւ գիւղում ի՞նչ երեսով պիտի ման գամ...

ՆԱԶԼՈՒ. (Աւելի չերմօրեւ համբուրելով Ասլանին) Ախ... չար... չես համոզւում... վախենում եմ էլ քեզ չտեսնեմ... (Արտասւռում է):

ԱՍԼԱՆ. (Դրսում ոտնաձայներ ևն լսում: Աշխատում է մօրը րևերից ազատել, բայց մայրը պիկը գրկած՝ բաց չէ թողնում) Բաց թող, տղերքը եկան...

ՆԱԶԼՈՒ. (Աւելի պիկը փաթաթելով) Չէ, չեմ թողնել որ քեզ տանեն... (ձեռքառնում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

Նոյնը, Յով. Լ. ֆեկերի, Բժ. Վլաճկան, Նշան Պատուելի և գիշերացիներ. (Երբեք ել գիշերած՝ միմեանց յետևից ևն ևն մտնում մուտքի դռնով)

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ժպտալով) Հը՛... հրաժեշտի ողջագարանք, հա՛... Մայրիկ, դրան իսկի կարիք չըկայ, մենք հարսանիք ենք գնում, հարս ենք բերելու, դու էգուց դափ ու զուռնան պատրաստ արա՛, լաւ քէյֆ ենք անելու...

ՆԱԶԼՈՒ. (Հեծկրտալով) Բոլորդ էլ ինձ խաբում էք...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Մեկուսի) Ե՛կ այս կնոջ խօսք հասկացրու... (Նազրուին) Մայրիկ, գիտեմ որ դու ինձ հաւատում ես, էգուց Ասլանդ ինձնից պահանջիր. իսկապէս գնում ենք հարս բերելու (Նազրուի րևից լսելով՝ Ասլանին ազատում է) Գնա՛, մայրիկ, Պետոյին իմաց տուր, չեւու ժամանակ է:

ՆԱԶԼՈՒ. (Բռնել համակերպելով) Ասլանս քեզնից կ'ուզեմ...

ՆՇԱՆ. Մենք ամէնքս երաշխաւոր ենք:

ՆԱԶԼՈՒ (Յոռզամ) Ի՛նչ ասեմ... իմ կամքին չէք թողնում... (Կողքի դռնով գնում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Գ.

Նոյնը, յետոյ Պետո

ԱՍԼԱՆ. (Երկար շունչ քաշելով) Օ՛ֆ... մի ժամ է հոգիս հանում է... չէ ուզում որ ես կուի գընամ, ի՛նչ յիմար միտք... (Հրացանը պատից վերցնում և ձեռքում պահում է):

ՆՇԱՆ. Մայրական սէրը բոլոր սէրերից ամենազանաւոր և ամենաբուռն է:

ՊԵՏՕ. (Կողքի դռնով ևն մտնելով) Պատրաստ էք... (Ասլանի վրայից հրացանն է վերցնում):

ԲՈՒՆՈՐԸ. Այո՛... այո՛...

ՊԵՏՕ. Քանի որ ինձ հրամանատար էք կարգել, պէտք է ճշգրտութեամբ հետևիք հրամաններին. եթէ մի զիտողութիւն ունիք՝ այժմ արէ՛ք, որպէս զի կուի ժամանակ զինուորական կարգապահութիւնը տիրէ:

ԲՈԼՈՐԸ. Պատրաստ ենք:

ՊԵՏՕ. Մինչև որ Քրդերը նախապէս հրացան չ'արձակեն, մենք հրացան չ'պիտի արձակենք:

ԲՈԼՈՐԸ. Ծաւ լաւ, շաւ լաւ:

ՊԵՏՕ. (Խօսելիս՝ նպատակաշարժար շարժումներ ե կատարում) Հիւսէյին Բէգի ամբողջ մտնելիս՝ եթէ պահապանները դիմադրեն, աշխատելու ենք՝ նրանց դաշոյնով լռեցնել, որքան հնարաւոր է՝ հրազէն արձակելուց պիտի զգուշանանք: Մեր նպատակը Քրդերին կոտորելը չէ, այլ Մարօյին ազատելը: Հրացանի ձայնին՝ Քրդերը կը զարթնեն և զենքի կը դիմեն, ի զո՛ւր երկու կողմից աբիւն կը հոսի:

ԲՈԼՈՐ. Ճիշդ է, համաձայն ենք:

ՊԵՏՕ. Երկու մասի ենք բաժանւելու. մի մասը տան վրայ յարձակւելիս, միւս մասը նահանջի զիծը պիտի պաշտպանէ, որպէս զի հակառակ պաւլազային Քրդերը մեզ չ'պաշարեն:

Տ Ե Ս Ս. Ր Ա. Ն Ե.

Նոյնը և Նազու

ՆԱԶԼՈՒ. (Կողքի դռնով ներս է մտնում. տխուր) Ախ, այս ի՞նչ զուլում օրերի հասանք... (Անուշտուր րեկիցը բռնելով) Զաւակս քեզ ամանէթ... (յետոյ նետում է Ասրանի վիզը և արտասուելով համբոսում) Արդեօք քեզ կրկին պիտի տեսնեմ...

ԱՍԼԱՆ. (Յուզում է, աչքերը լցում են, մօրը համբուրելով) Մնաս բարձ՛ւ, մայրիկ...

ՊԵՏՕ. (Նազուի րեկիցը բռնելով՝ հեռացնում է) Է՛լ բաւական է: (Զեռքը դեպի մուտքի դռնը պարզելով՝ առաջ է անցնում) Օ՛ն... առաջ... (Գնում է):

ԲՈԼՈՐԸ. (Պետօյին հետևելով գնում են) Մնաս բարձ՛ւ, մնաս բարձ՛ւ...

ՆԱԶԼՈՒ. (Մինչև մուտքի դռնը նրանց հետևելով) Գնաք՝ բարձ՛ւ... դառնաք բարձ՛ւ... (Դրսում ոտնաձայնները հետևում են. Նազու գոյիս է պատուհանը բաց անում և զնացողների յետևից նայում):

ԴՐՍԻՅ. (Զանազան և տարբեր ձայներով) Լաւ սեղան պատրաստիր... Գինին էլ առատ լինի... մնաս բարձ՛ւ...

ՆԱԶԼՈՒ. (Պատուհանից) Տէ՛րը ձեզ հետ... (Դեպի սեղանը վերադառնալով՝ ընկնում է արտի վրայ, գոգնոցի ծայրերը աչքերին տանելով՝ հեծկրտում է: Բեմի վրայ լռութիւն է մի քանի րոպե, միայն Նազուի հեծկրտանքն է լսելի):

Տ Ե Ս Ս. Ր Ա. Ն Զ.

Նազու և Սառա

ՍԱՌԱ. (Մուտքի դռնով ներս մտնելով՝ գոյիս է Նազուի մօտ և ձեռքը նրա ուսին դնելով) Մի՛ մտածիր, Աստուածմով անվնաս կը վերադառնան, ես եկայ որ քեզ մենակ չ'թողնեմ...

ՆԱԶԼՈՒ. (Աչքերը շրայցնելով՝ գոգնոցի ծայրերը ցած է քողում) Վրաս հոգի չ'մնաց, Սառա խաթուն. իմ տեղը երկաթ լինէր չէր դիմանար... աչքս բուն չէ մտնելու՝ մինչև որ ողջ առողջ չ'վերադառնան... Նստի՛ր սա աթոռի վրայ:

ՍԱՌԱ. Ես այդ մօտնի աթոռների վրայ հանգիստ չեմ լինում, էլի մեր հին դռակները (Նրստում է հանդիսակի վրայ, Նազուի դիմաց): Տէ՛րը Ասլանիս մուրադին հասցնի... Խեղճին հոգին դուրս եկաւ:

ՆԱԶԼՈՒ. Ես նրան մատաղ. գաւակս երեք տարի նշանածութեան սիրտհատնումը քաշեց, յետոյ էլ ձեռքիցը գնաց:

ՍԱՌԱ. Ի՞նչ երեք տարի, ի՞նչ հինգ տարի... խեղճը նշանեւուց ատաջ էլ նրա համար տանջւում էր:

ՆԱԶԼՈՒ. (Զարմացած) Ուղղորդ ես ասում: Բայց նշանագրութիւնից ատաջ մեր երկու տները միմեանց արելն էին խմում...

ՍԱՌԱ. Ուղղորդ եմ ասում. դուք միմեանց միմեանց արում, իսկ Աւլանը և Մարոն միմեանց սիրում էին:

ՆԱԶԼՈՒ. Դու օրտեղից ես խմանում...

ՍԱՌԱ. (Ժպտալով) Հենց ես ինքս եմ բաղդաւորացրել...

ՆԱԶԼՈՒ. (Ապշած) Ո՛ւյ կնիկ, մոխր չմարի...

ՍԱՌԱ. (Պարծեկալով) Հապա՛, քանի քանի անգամներ երկուսին էլ իմ տունն եմ բերել և զործը եփել: Վատ եմ արել...

ՆԱԶԼՈՒ. (Ակամայ ժպտալով) Աստուած պատիժդ չտայ, պառաւ...

ՍԱՌԱ. (Յօրանջում է) Քուհս է գալիս:

ՆԱԶԼՈՒ. (Յօրանջում է) Գնամ մի սուրճ եփեմ, քնեքս փախցնենք. (գնում է կողքի դռնով):

ՍԱՌԱ. (Հանդիսակներին) Աստուած չանէ Աւլանին մի բան պատահի, խեղճ կինը ցաւիցը կը մեռնի... Տէրը ինքը ողորմի...

ՆԱԶԼՈՒ. (Զեռքին մի քրքրական սրճակի և երկու փոքր տոբախի գաւաթներ բռնած՝ կողքի դռնով գալիս է. բաժակները սեղանի վրայ դնում և տոբախներակց մէջ ածում. յետոյ պարսպ սրճիկը սեղանի վրայ մի կողմ դնելով) Այս անգամ սեղանին մօտ նստիր:

ՍԱՌԱ. Լա՛ւ, խաթրդ չեմ կոտրել. (Վեր է կենում և աշխատում է արտախ վրայ նստիլ. հաշտարակաւորները կողքերով՝ մարմինը դեպի յետ ե գրնում և ոտքերը վեր բարձրանում):

ՆԱԶԼՈՒ. (Ծիծաղելով) Զգոյշ կա՛ց վար չընկնես (Նստում է):

ՍԱՌԱ. (Ծիծաղելով) Ես քեզ չե՛մ ասում՝ որ պառաւ հասակիս այս մօտնի բաները ինձ չեն սագում. (արտախ վրայ լաւ տեղաւորելով՝ սկսում է տոբախ խմել): Երեխերքդ ի՞նչպէս են:

ՆԱԶԼՈՒ. (Ստոբախ խմելով) Լաւ են:

(Դրսից եկեղեցու զանգակի մեղմ ձայնը լսում է. երկուսն էլ երեսին խաչակերպում են երեք սեղան):

ՍԱՌԱ. (Դեպի լուսամուտը նայելով) Լուսաբացեց:

ՆԱԶԼՈՒ. (Լամպը հանգեցնելով՝ ոտի է կրնում) Գնամ եկեղեցի, մի մոմ վառեմ:

ՍԱՌԱ. (Ոտքի կրնելով) Ես էլ կ'գամ:

ՆԱԶԼՈՒ. Դու այստեղ մնացիր, գուցէ երեխերքը զարթնեն:

ՍԱՌԱ. Դէ՛ լաւ, դու գնա՛. (գրպանից մի սև փող հանելով) առ այս հինգ փարան, ինձ համար էլ մի մոմ վառիր. (փողը տալիս է):

ՆԱԶԼՈՒ. (Փողը առնելով) Աստուած ընդունելի անէ... (Երեսուն ներսից ձուռն է, ընկրոյ... ընկրոյ... ընկրոյ...) Ահա՛, երեխան էլ զարթնեց (գնում է կողքի դռնով):

ՍԱՌԱ. Այստեղ բեր, ես կը նայեմ (Նստում է դռակի վրայ):

ՆԱԶԼՈՒ. (Օրորոցը երկու ձեռքով բռնած՝ ներս է մտնում և դնում Սառայի մօտ. ծիծ է տալիս) Ի՛հ, սրանք էլ որ մեծանան՝ մեզ նման տանջւում են այս դժոխքում...

ՍՍՈՒԱ. Գուցէ մեզնից աւելի լաւ օրեր են տես-
նելու... Ժամանակը ինչե՛ր ասես չ'աներ. ո՞վ է
իմանում, մի օր չար Սուլթանը կը սատկի և նոր
Թագաւորը բարի մարդ կը լինի...

ՆԱԶԼՈՒ. (Ծիծ տալը դատարեցնելով, օրօրոցը յե-
րև օրօրում է) Էրանի՛ մեր քաջածները սրանք չը-
տեսնեն. (վեր կենալով) Էս գնամ եկեղեցի (գնում
է մուտքի դռնով):

Տ Ե Ս Ս Ր Ա Ն Է.

Սառս (Առանձին)

ՍՍՈՒԱ. (Օրօրոցը օրօրելով երգում է)

Քնիր բալաս, քեզ ասեմ օրօ՛ր...

Էս մեռնիմ, չըտեսնես սե օր.

Կորչի զուլում, ծագի նոր բաղդ,

Կուրանամ չըլացեմ քո դարդ:

Էս քեզ մատաղ, դարդիդ դարման

Կ'ըլնի միայն քո հրացան,

Այդ է պայման կեանքի ազատ՝

Անել ոտխին շանսատակ:

Քնիր, բալաս, քեզ ասեմ օրօ՛ր...

Ո՞ր դարդըս պատմեմ բերաւոր.

Ձարզն ու թալան է մեր բաժին,

Գըլուխ ծըռել Քուրդն ու Թուրքին:

Օղերս ծախեմ, առնեմ քեզ զէնք,

Որ կոտորես ամբոխին նենգ,

Պաշտպան կանգնես մեր օջախին,

Որ չըպըզծէ չար թըշնամին:

Քնիր բալաս, քեզ ասեմ օրօ՛ր...

Շատ խոր է մեր վէրք դարաւոր.

Իսպառ կորչին բանտ, կախաղան,
Կարմիր ներկած է Հայաստան:

Բօյիդ մեռնիմ, շուտ ոտի ե՛լ,

Որ սովորես քաջաբար կուել,

Ընտրես քեզ բնաբան Հայուն՝

Միայն մահ կամ ազատութի՛ւն:

(Երգը վերջացնելով՝ շարունակում է օրօրել) (Չէ՛,
ես հաւատում եմ որ այս անմեղ գահնուկները լաւ
օրեր են վայելելու... Մեր երիտասարդները ի
զուր չեն աշխատում... Սատանայի չիմացածը
իրենք իմանում են... աշխարհք տակնուվրայ կ'ա-
նեն... Այո, հաւատում եմ նրանց և դրա համար
էլ օգնում եմ իրենց գործին... տանս զաղտնի
պահում եմ նրանց մըջիւնի պէս հաւաքած զէնքե-
րը... Հապա՛ բոմբերը... ասում են որ եթէ մէկը
պայթի՛ ողջ գիւղը կարող է օղբ հանել... Շիտակը
վախենում էլ եմ... չլինի թէ մի օր պայթի՛...

ՏԵՍՍՐԱՆ Ը.

Նոյե և Գասպար Ամի

ԳԱՍՊԱՐ. (Մուտքի դրան առաջ երևնալով) Բարի
է՛րոյս, Նազուլ քուրբիկ (Ձեռնափայտին յեկած՝ ծանր
առաջանում է):

ՍՍՈՒԱ. Ասածու բարին, Գասպար Ամի:

ԳԱՍՊԱՐ. Այ, դո՛ւ ես, Սառա խաթուն:

ՍՍՈՒԱ. Հա՛, ես եմ, եկ նստիր:

ԳԱՍՊԱՐ. (Սառայի կողքին դռակի վրայ նստե-
լով՝ ձեռնափայտը մօտե է դնում) Շատ լաւ ես
արել եկել ես, խեղճ կնոջ մենակ թողնելու չէ.
ես էլ դրա համար եկայ...

ՍԱՌԱ. Կէս գիշերին եմ եկել...

ԳԱՍՊԱՐ. (Քրախոտի տուփը հանելով՝ քաշում և Սառային էլ տալիս է) Անբաղժ ընտանիք...

ՍԱՌԱ. (Քրախոտը քաշելով) Խեղճ կնիկ, չքաշածը չմնաց... տասը տարի ամուսնու դատի պատճառով տանջեց... հիմի էլ Ասլանի դարձն է քաշում: Ի՞նչ տեսակ մի սիրտ պէտք է լինի՝ որ այս ծանր վշտերին դիմանայ: Բոլորս էլ դժբաղժ ենք, բայց այս Պետոյի տունը կարծես միայն ցաւի ու տառապանքի տուն է: Աստուած վերջերը բարին անէ:

ԳԱՍՊԱՐ. (Ձեռքերը և աչքերը երկիւր թարթում ջրակերպ) Ամէն: Ինքը ո՛ւր է:

ՍԱՌԱ. Եկեղեցի գնաց:

ԳԱՍՊԱՐ. Մի կողմից վաւրենի փուրը, միւս կողմից զազան կառավարութիւնը խեղճ Հայերիս հանգիստ չեն տալիս... երկու կրակի մէջ տապկւում ու տապալկւում ենք... մէկի պակաս թողածը միւսն է լրացնում... Մեզինք խլում են մեր հացը, մեր պատիւը, մեր կեանքը: (Ձեռքերը ծնկերին խփելով) Ախ... ինչո՞ւ այսպէս շուտ թուլանայիք դուք... ինչո՞ւ այս գիշեր ես էլ նրանց հետ չգնայի՝ անողորմների մէջ մահու սարսափ տարածելու:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Թ.

Նոյնը և Նազրու

ՆԱԶԼՈՒ. (Տխուր՝ մուտքի դռնով մտնում է) Ողորմի՛ր Աստուած:

ՍԱՌԱ. Ողորմի՛ր հոգուդ:

ԳԱՍՊԱՐ. Ողորմի՛ր բոլորիս: Ի՞նչպէս ես, Նազուլու բուրիկ:

ՆԱԶԼՈՒ. (Օրորոցին մօտենալով) Տեսնում ես էլի: (Օրորոցը երկու ձեռքով վերցնելով՝ կողքի դռնով գնում է):

ԳԱՍՊԱՐ. Աստուած ապաշխարանք համարի՛ր...

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ.

Սառու և Գասպար

ՍԱՌԱ. (Ոտքի ելնում և սեղանի վրայից գոշպան վերցնելով՝ նստում է դռակի վրայ և սկսում է հիւսել) Պակասն էլ ես վերջացնեմ...

ԳԱՍՊԱՐ. Խեղճ կնիկը ո՛րքան պառաւել է...

ՍԱՌԱ. (Հիւսելը շարունակելով) Քաշածը գիտէ...

ԳԱՍՊԱՐ. Ճիշդ ես ասում: Տղիցք ի՞նչ եւր, ի՞նչու չէ գալիս:

ՍԱՌԱ. Էհ, թող ողջ լինի, Պոլսումն լինի, էլի այնտեղ զուլումը քիչ է՝ ասում են... խեղճը ի՞նչ պէս գայ... դատելով, արին քրտինք թափելով՝ շահածը ուղարկում է այստեղ: Ասէս իմ ձեռքիս էլ մի բան մնում է: Եկածը տալիս եմ պարտքի ու հարկի... տո՛ւր հա՛ տուր... վերջը չէ գալիս: Երեք տարի առաջ վճարածս հարկը՝ այս տարի նորից վճարեցի... այս ի՞նչ անաստուածութիւն է: Հարկը առնում են՝ թուղթ չեն տալիս... յետոյ էլ նորից են պահանջում...

ԳԱՍՊԱՐ. Մեր տիպ դարիք դուրբատները խաշների անկիւններում թառամում և ծանր աշխատանքների տակ ինձ նման կըրում են... Ասես շահած փողից էլ մի խեր տեսնում են... բնաւ: Մի ուրախ օր չեն վայելում... Պոլսում իրենց հայրենիքի ու սիրելիների կարօտը քաշելով հալու-

մաշ են լինում... իսկ եթէ հանգստանալու համար հայրենիք են վերադառնում, բաց ի զուլումից ու ըրշ բան չեն տեսնում:

ՍԱՌԱ. Հարկաւ այս դառն բաժակը մեզնից կ'անցնի... այս սև օրերին՝ մի պայծառ արև կը ծագէ... Մերոնք էլ էն առաջւանը չեն մնացել, հիմի արթնացել են... հենց այս գիշերւայ արշաւանքը պարզ օրինակ է:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Ա.

Նոյնք և Նազրու

ՆԱԶԼՈՒ. (Կողքի դռնով ներս է մտնում, տխուր և յուզած) Արևն էլ դէմի պատից հեռացել է...

ՍԱՌԱ. (Զարմացած) Է՛յ, ի՞նչ կայ որ...

ՆԱԶԼՈՒ. (Արուի վրայ ընկնելով՝ լաց է լինում) Ի՞նչ պիտի լինի... կէս օրը մօտ է և դեռ մերոնք չեկան:

ՍԱՌԱ. Ի՞նչ անհանգիստ ես... չե՞ս իմանում որ հարսնեւորները միշտ նազով են գալիս...

ՆԱԶԼՈՒ. Սիրտ ունիս հանաք էլ անում ես... վախենում եմ զաւլիս մի դժբաղդութիւն պատահած լինի, ո՛ւշ (Գոգնոցի ծայրը աչքերին տանելով հեծկրտում է):

ԳԱՍՊԱՐ. Համբերութիւնը Պետոյին բանտից դուրս բերեց, այս անգամ էլ բոլորին ողջ առողջ կը վերադարձնի. քիչ էլ համբերիր:

ՍԱՌԱ. Բերանդ խեր բաց... երեսայ ես ի՞նչ ես. քիչ էլ սպասիր: (Մեկուսի Գառարիկն) Իսկապէս ուշացան...

ԳԱՍՊԱՐ. (Մեկուսի Սառային) Չեմ կարծում...

(Դրսում ոտնաձայներ և լռում. Պետոյի ձայնը որոշում է):

ՍԱՌԱ. (Յանկարծ ուրախ տեղիցը վեր ցատկելով՝ Նազրուի քնիցը բռնում և դեպի մուտքի դռնը քաշում է) Աչքդ լո՛յս... հարսդ բերին...

ՆԱԶԼՈՒ. (Կես ուրախ, կես տխուր՝ Սառայի յետևից քաշ գալով) Զաւակս...

ԳԱՍՊԱՐ. (Մինչ Սառա և Նազրու մուտքի դռան առաջ են հասնում, ինքը հագիւ կարողանում է վեր կենալ և ձեռնախայտը վերցնել):

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԲ.

Նոյնք, Պետո և Ասրան (երկուսն էլ զինւած) և Մարօ (քրորունո շորերով)

ՊԵՏՕ. (Բոլորից առաջ մուտքի դռնով ներս մտնելով՝ Նազրուին՝ տառն շեշտով) Աչքդ լո՛յս... հարսդ բերինք: (Սառային և Գառարիկն) Բարե՛ ձեզ: (Հրացանը տնկիւնն է դնում):

ՆԱԶԼՈՒ. (Ուրախ) Քո աչքն էլ լո՛յս...

ԳԱՍՊԱՐ. (Ուրախ) Թագն ու պսակը տեսնենք...

ԱՍԼԱՆ ԵՒ ՄԱՐՕ. (Կողք կողքի միաժամանակ ներս են մտնում: Ասրան հրացանը ցած է դնում) Բարե, մայրիկ:

ՆԱԶԼՈՒ. (Ուրախ՝ Մարօյի վիզն է փաթարում և համբուրում, աչքերից ուրախութեան արտաստեղներ են հոսում) Բայդ սիրեմ, զաւակս...

ՄԱՐՕ. (Համբուրում է Նազրուի ձեռքը):

ՆԱԶԼՈՒ. Ապրի՛ս, զաւակս... (Մարօյից յետոյ՝ նետում է Ասրանի վիզը և չերմագին համբուրում) Քէ՛ մատաղ...

ՊԵՏՕ. (Մոռաքի դռնից դուրս ելալով՝ դրսի ելնէ-
րիկն ձեռք եւ անում) Զգուշութեամբ բերէք:

ՍԱՌԱ. (Մարտի վիզը փարարելով՝ չերմագիւն
համբարում է) Ուրախ օրեր վայելես... Բաղդաւոր
լինիս...

ՊԵՏՕ. (Նազրուի) Գնա՛ մի անկողին բեր...

ՆԱԶԼՈՒ. (Զարմացած) Ինչի՞նչ է պէտք:

ՊԵՏՕ. Մի վերաւոր ունինք...

ՆԱԶԼՈՒ. (Յոգած) Վախ քուտանամ, ո՞վ է:

ՊԵՏՕ. Հիմի կը տեսնես. անվնաս վէրք է:

ՆԱԶԼՈՒ. (Դեպի կողքի դուռը ուղղելով) Փա՛նք
քեզ, Աստուծո՛ւ, զաւակս ողջ առողջ վերադարձաւ.
(Գնում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ժ Գ.

Նոյնք, ԲԺ. Վանեան, Նշան, Գիւղացիներ (բոլորն
էլ գիւնած), Յով. Լէֆեղի (ծանր վիրաւորւած,
գրոշխը բաց, փամփշտակները վերցրած. մի գիւ-
ղացի նրան շարակած ներս է բերում):

ՊԵՏՕ. (Մոռաքի դռնից դուրս ելալով) Բերէք...

ԳԱՍՊԱՐ. Ո՞վ է վերաւորը:

ՊԵՏՕ. (Տխուր հառաչով) Ախ... Յով. Լէֆեղին,
վտանգաւոր վիճակում...

ԳԱՍՊԱՐ. (Ծնկերը րակելով) Վախ... վախ...
վախ... ափսոս... մեր գիւղի պահապան հրեշ-
տակը. (հեծկրտում է):

ՍԱՌԱ. Վախ զաւակս, խփողի ձեռքը չորա-
նայ. (Լաց եւ լինում):

ՊԵՏՕ. Խնդրեմ ձեզ զսպեցէք. հիմի ներս են
բերելու, յուշը վրան է, լաւ չէ ձեր լացը տեսնէ...

ԳԱՍՊԱՐ. (Մի անկիւն քաշելով՝ լացը բռնի զս-
պում է):

ՍԱՌԱ. (Աշխատում է աչքերը շորացնել):

ՆԱԶԼՈՒ. (Կողքի դռնով մտնում, անկողինը ցած
դնում, սեղանը մի կողմ քաշելով՝ անկողինը փռում
է բեմի մէջ տեղում, բարձն էլ տեղաւորում) Աս-
տուծով բժիշկը տղիս նման կ'առողջացնի...

ՆՇԱՆ. (Տխուր ներս մտնելով) Աչքդ լո՛յս, մա-
րիկ. (գեղը ցած է դնում):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Միաժամանակ ներս մտնելով)
Հարսդ ու զաւակդ ողջ առողջ բերինք. (հրացանը
մի անկիւն է դնում):

ՆԱԶԼՈՒ. Ո՞վ է եղէք, զաւակներս... շնորհակալ
եմ: (Ուշադրութեամբ մոռաքի դուռն է նայում, որ-
տեղից մի գիւղացի Յով. Լէֆեղին շարակած ներս է
բերում և դնում անկողնի վրայ՝ միշտ ներս օգնու-
թեամբ: Ուրիշ գիւնած գիւղացիներ վիրաւորի յետեից
ներս են մտնում և կանգնում: Նազրու ձաւակով Յով.
Լէֆեղուն, երկու ձեռքերը գլխին խփելով՝ մի բարձր
ձիւ է տրճակում) Վախ... (վազում է Յով. Լէֆե-
ղու մօտ և վրան բնկնելով գոռում է) Ե՛ս մեռնէի,
քեզ այս վիճակում չտեսնէի. (հեծկրտում է):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Աչքերը բաց է անում և նորից խը-
փում):

ՊԵՏՕ. (Նազրուի րեկը բռնելով՝ մի կողմ է քա-
շում) Անհանգիստ մի անիր. շուտով կը լաւանայ...

ՆԱԶԼՈՒ. (Ահաւայ բաժանելով և աչքերը Յով.
Լէֆեղուն վրայից չնկատելով) Մեր փրկիչն էր...
(հեծկրտում է):

ԳԱՍՊԱՐ. Աստուած ջիւան բոյին ողորմի՛ր...

ՊԵՏՕ. Բժիշկը սաղ լինի, անշուշտ տղիս նման
կ'ազատի:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Վիրաւորի մօտ գնալով՝ քննում

ե թագերաւիր: Նշան Պատշերուն) Սիրաւ շատ թոյլ է... զօրացնելու մի դեղ խփեմ: (Գրասնից մի փոքր տուփ ե հանում, մէջից դուրս ե բերում Բրաւնադի սիրիկըք ե վիրաւոր բեւ մորքի տակից մի տեղ խփում):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Աչքերը բաց անելով) Զո՛ւր...

ԱՍԼԱՆ. (Խսկոյն մի բաժակ չոք ե բերում):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Վիրաւորի գլխի ետեւը անցնելով՝ գրոշխը քիչ վեր ե բարձրացնում ե բաժակը նրա շրթունքներին մօտեցնում) Խմիր...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Զոքը ծանր ծանր խմելով) Գլուխս ալսպէս պահեցէք...

ՆԱԶԼՈՒ. (Խսկոյն ետեւ-դռնակները բարձրը հաշարելով՝ վիրաւորի կռնակի ե գլխի տակ ե դնում) Հանգիստ եղիր, զաւակս:

ՅՈՎ. ԷՖ. Ծնորհակալ եմ... այժմ ինձ լաւ եմ զգում. (Աչքերը մէկ մէկ ներկաներին ուղղելով) Ինչո՞ւ տխուր կանգնել էք...

ՊԵՏՕ. Մեր ուրախութիւնը այն ժամանակ կատարեալ կը լինի՝ երբ դուք առողջանաք. երանի՜ էր ձեր տեղը ես վիրաւորւած լինէի...

ՅՈՎ. ԷՖ. Այդ միւնոյնն է, գաղափարի զոհը ցաւ չպէտք է պատճառէ, դուք ինչո՞ւ էք արեւում... Ես... (յանկարձ դեմքը պտտում ե, երկու ձեռքերը սրտին վրայ դնելով՝ մի բարձր ձիւ ե արձակում) Օհ... (Աչքերը փակում ե մի քանի վայրկեան յետոյ՝ նորից բաց անում) Զո՛ւր...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Զրի բաժակը նրա շրթունքներին ե մօտեցնում) Խմիր...

ՅՈՎ. ԷՖ. Ես ինքս կը խմեմ (Բժշկի ձեռքից ջրի բաժակը առնում ե դողողալով խմում ե, յետոյ տալիս բժշկին): Գուցէ ես կը մեռնիմ... անշուշտ մնացողները կը շարունակեն սկսուած գործը...

մինչեւ որ փշուրին ու խորտակին բռնակալութեան շղթաները... զոհերից մի վախենաք... այդ զոհերի վրայ պիտի կանգնի ազատութեան շէնքը...

ՊԵՏՕ. Այդ ի՞նչ էք ասում... դուք դեռ շատ երկար պիտի ապրիք ե պաշտպանէք զրկածներին ու տանջողներին... ձեր կենդանի շունչը ամեն կողմ յոյս պիտի տարածէ...

ՅՈՎ. ԷՖ. Չէ, զգում եմ որ այլ ես չեմ ապրելու... բայց իմ գաղափարները չեն մեռնելու, նրանք ձեր մէջ են, դուք կը շարունակէք...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Ծուռով կը լաւանաս, թո՛ղ այդ սեւ մտքերը:

ՅՈՎ. ԷՖ. Միթիթարո՞ւմ ես... (Ոգևորած նրատուում ե) Ազատութեան գործը արիւն է պահանջում, արիւն... ես ուրախ եմ որ իմ մի կաթիլ արիւնը զոհաբերեցի սուրբ գործին... Այսօր ուրախութեան օր է... Մարոյին բերել ենք... վերջին... (Յուշարարւում ե ընկնում ե բարձրի վրայ, գրոշխը մի կողմ ընկած):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Խսկոյն նրա գրոշխը ուղղում ե):

(Ներկայք ձեռքերով աչքերին ծածկում ե արտասում ե, երբեմն խոշ հեծկոտանքներ արձակելով):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Աչքերը բաց անելով) Ծունչս նեղւում է... օդ եմ ուզում... օդ. (Բերանը բաց ե անում՝ օդը ներս քաշելու համար):

ԱՍԼԱՆ. (Խսկոյն պատուհանը բաց ե անում):

ՅՈՎ. ԷՖ. Մենք այսօր հարսանիք էինք անելու... Եթէ ինձ յարգում էք... կատարեցէք իմ վերջին կամքը... գուցէ կը մեռնեմ... Մարոյին միացրէք Ասլանի հետ... նրանց միութիւնը տեսնեմ...

(Ներկայք տխուր միակեանք երես եւ նայում, լուռ մնում եւ, ոչ ոք չէ շարժում):

ՅՈՎ. ԷՖ. Ի՞նչ. ուզում եք ինձ զրկել իմ այդ վերջին մխրթարութիւնից:

ՊԵՏՕ. Դուք լաւացէք, յետոյ միասին ուրախ հարսանիք կ'անենք:

ՅՈՎ. ԷՖ. Մեր զոհերի վրայով ցատկելով պէտք է անցնենք գործի... Հպէտք է յետ նայենք... պիտի համարէք թէ ոչինչ չէ պատահել:

ՊԵՏՕ. (Մեկուսի բռնկելով) Վիճակը ի՞նչպէս եք գտնում, վերջը ամօթով չմիանք... Աստուած մի արասցէ, եթէ մի բան պատահելու լինի. ի՞նչ եք ասում, ասածը կատարենք:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Յոյս ունիմ որ կը լաւանայ, միայն արիւն շատ է կորցրել. փնաս չունի, կատարեցէք իր կամքը:

ՊԵՏՕ. (Գեպի գիշացիները) Քահանային կանչեցէք:

ՄԻ ԳԻՒՂԱՅԻ. (Խորոյն գնում է մուտքի դռնով) Այս բոպէին...

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԴ.

Նոյնը և մի քանակաւ

ՔԱՀԱՆԱՆ. (Վրան շորջառ առած, խաչն ու Առատարանը ձեռքին՝ մուտքի դռնով ներս է մտնում գիշացու հետ) Աստուած օրհնէ...

ՊԵՏՕ. (Տիւրք շէշտով և արտասուչից աչքերով՝ Ասրանին) Ե՛կ, զաւակս... (Մարոյին) մօտեցի՛ր, աղջիկս:

ԱՍԼԱՆ ԵՒ ՄԱՐՕ. (Մօտենում են Պետոյին):

ՊԵՏՕ. (Մարոյի ձեռքը Ասրանի ձեռքին մեջ դնում և մի քիչ հեռու կանգնում է):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ուրախօրէամբ անկողնի մէջ նստում է) Հա՛... այդպէս... (Նշանին) դու էլ քաւորի պարտքդ կատարէ:

ՆՇԱՆ. (Մեկուսի) Տեսէ՛ք ի՞նչ մեծ նշանակութիւն ունի զաղափարական գործը... իմ սիրոյ առարկային այսօր քաւորի՝ պաշտօն եմ կատարելու... պէտք է զոհաբերել ամէն ինչ սուրբ գործի համար: (Դաշոյնը հսկում՝ Ասրանի գլխի վրայ պահում է աչ ձեռքով, իսկ ձախ ձեռքով նոյն կերպով՝ պատեանը դնում է Մարոյի գլխի վրայ, այնպէս որ դաշոյնը և պատեանը միմեանց խաչաձեռնում են):

ՔԱՀԱՆԱՆ. (Սկսում է իր պաշտօնը կատարել) Առեալ զձեռն Եւայի, և այլն:

(Ներկայք արտասւռնում և հեծկրտում են):

ԶՈՐՐՈՐԴ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Բեմը՝ առաջի և յետի՝ երկու մասերի է բաժանում՝ փոքր բլուրներով, թփերով և ծառերով. երկու մասերուն էլ կանանչ դաշտեր են երևում: Բեմի առաջին մասը պարակա և ազատ է, իսկ յետևի մասում հեռուն՝ կառավարական շենքն է երևում, բանալին մասով, որի վրայ ծածանում է հասկական դրօշակը: Վարագոյրը բացվելիս՝ բեմի յետևի մասում, կառավարական շենքի առաջ՝ մի սեղան կայ, որի մօտ նստած են Ալի Էֆենդին և Քարտուղար Օսման Էֆենդին. նրանց դեմը կանգնած են երկու զաբթիաներ, որոնք հսկում են՝ ձեռքերին շղթայված երեք հայ գիւղացիների վրայ: Ասլանն էլ նրանց մէջ է: Սեղանի վրայ կան թուղթ, գրիչ, կաղամար, չուաններ, ցուպեր, մի բաժակ ջուր, և այլն:

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Ալի Էֆենդի, Օսման Էֆենդի, Երկու զաբթիաներ,
Ասլան և ուրիշ երկու հայ գիւղացիներ

Ա.Լ. Էֆ. Այս անպիտանները առանց ծեծի չբարտի խոստովանին:

ՕՍՄԱՆ Էֆ. Այդպէս է երևում, պէտք է նրանց ականջները մի քիչ քաշել:

Ա.Լ. Էֆ. (Զաբթիաներին) Կիրակոսին առաջ բերէք:

ԶԱԲԹԻԱՆԵՐ. Գլխի վրայ, Էֆենդի. (Մօտենում և գիւղացիներից մեկին և քննարկելով իրենց սեղանի առաջ և ղեկում):

Ա.Լ. Էֆ. (Գիւղացուն) Հը... դարձեալ ճիշդ չե՞ս ասելու:

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Տխուր և ընկճած) Ի՛նչ որ երէկ ասացի ճիշդ էր:

Ա.Լ. Էֆ. (Բարկացած) Անպիտան... քեզ համար մինչև կախաղան ճանապարհ կայ: Ընկերներդ արդէն ճշմարտութիւնը խոստովանել են... դու էլ ճիշդը ասա. եթէ ճիշդը չ'ասես՝ ազատելիք չունիս: Դէ... ասա՛ տեսնեմ վառօղները ո՞րտեղ էք թաղցրել...

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. Ձեմ իմանում, Էֆենդի, ես տեղեկութիւն չունիմ:

Ա.Լ. Էֆ. (Կատաղած) Խորամանկ օ՛ձ, դու ամէն բան իմանում ես... դու հիմայ ճիշդը կ'ասես: (Զաբթիաներին) Այս շունը դժուր—բօփի արէ՛ք:

ԶԱԲԹԻԱՆԵՐ. (Միև բաց և անում գիւղացուն ձեռքի շարաները, իսկ միւսը սեղանի վրայից մի չուան առնելով՝ նրա ձեռքերը կտրել և կապում: Երկուսը միասին գիւղացուն գետինն են պառկեցնում, և երկուսը նոտքերը չուանով կապելով՝ անցնում են կապած ձեռքերի մէջ, և այս բոլորը միմիանց կատարում, այնպէս որ գիւղացին մի կրտ գնդի է վերածնում. յետոյ սկսում են ոտքերով ուղղիկ հարուստներ տալ գիւղացուն, որը գրոտրում և տապրոտում է անագին ձիւեր արձակելով):

Ա.Լ. Էֆ. Հը... վառօղի տեղը չե՞ս իմանում...

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Հարածների տակ գրոտրելով, խեղդոյ ձայնով) Աստուծ վկայ՝ չեմ իմանում...

Ա.Լ. Էֆ. (Քարտուղարին) Իսկական ուխտեալներից է երևում...

ՕՍՄԱՆ Էֆ. Աւելի պէտք է տանջել:

Ա.Լ. Էֆ. (Զաբթիաներին) Մինչև ճանապարհ լինելը՝ խփեցէք ցուպերով:

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Սեղանի վրայից ցուպեր վերցնելով՝ սխտւմ եւ անխնայ ծեծել):

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. (Սարսափելի ձիւներ եւ արձակում... և քիչ յետոյ յաշագնաց լինելով՝ այլ ևս չէ ձգում):

ԱԼԻ ԷՖ. (Տեսնելով յաշագնաց լինելը՝ զարբիսնելով) Երեսին քիչ ջուր ածեցէք:

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Ծեծը դադարեցնելով՝ մեկը վերցնում եւ սեղանի վրայից ջրի բաժակը և գիշացուս երեսին ջուր սրսրկում):

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. (Ուշքի գարով՝ տնքում է) Ո՛ւշ... ո՛ւշ...

ԱԼԻ ԷՖ. (Զարբիսներին) Շարունակեցէ՛ք թափելը:

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Զուրի բաժակը սեղանի վրայ դնելով՝ ետից ձեռք եւ առնում ցուպերը և հարսածները շարունակում):

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. (Սրտսնաճկի ձիւներ եւ հանում) Վա՛յ... վա՛յ... մեռա՛յ... մեռա՛յ... Էֆէնդի... ոտիդ պագանեմ... կ'ասեմ... կ'ասեմ...

ԱԼԻ ԷՖ. (Զարբիսներին) Դադարեցուցէ՛ք...

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Ցուպերը սեղանի վրայ եւ դնում և կանգնում):

ԱԼԻ ԷՖ. (Գիշացուն) Դէ՛ ասա՛ տեսնեմ...

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. (Յաշից անհամբեր) Ո՛ւշ... ո՛ւշ... Սրտի մէջն է...

ԱԼԻ ԷՖ. Ո՛ր արտի...

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. Մինասենց վերի արտի...

ԱԼԻ ԷՖ. (Քարտուղարին) Արձանագրեցէ՛ք:

ՕՍՄ. ԷՖ. (Թուրք գրիչ վերցնելով՝ սխտւմ եւ գրել հարցաքննութիւնը):

ԱԼԻ ԷՖ. Վառողը ո՛վ է բերած:

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. Զորեպան Նշանը:

ԱԼԻ ԷՖ. Ո՛ր տեղից:

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. Խաբբերդից:

ԱԼԻ ԷՖ. (Զարբիսներին) Քակեցէ՛ք կապերը: ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Գիշացուս ձեռքի և ոտքի կապերը բախում եւ):

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. (Աշխատում եւ ոտքի կանգնել, յայց գգացած ցաւիցը չէ կարողանում, գտորում է):

ԱԼԻ ԷՖ. (Զարբիսներին) Օգնեցէ՛ք նրան...

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Գիշացուս վեր կենարուն օգնում եւ՝ րեկրիցը բռնելով և բարձրացնելով, որը զարբիսներին կռքնած՝ հագիւ հագ ոտի վրայ կանգնած մնում է):

ԱԼԻ ԷՖ. (Զարբիսներին) Առաջ բերէ՛ք: (Գիշացուն) Ստորագրէ՛ր:

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. (Զարբիսների օգնութեամբ սեղանին եւ մօտենում, և քարտուղարի կողմից իրեն ներկայացւած բուշորը և գրիչը առնելով՝ դողդուռն ձեռքով ստորագրում է):

ԱԼԻ ԷՖ. (Գիշացուն) Գնա՛ մի քիչ հանգստացի՛ր... յետոյ մեզ կ'առաջնորդես վառողի թագցըրած արար: (Զարբիսներին) Բանտ տարէ՛ք և առանձնացրէ՛ք:

(Զարբիսներից մեկը կրկին շրայելով գիշացուս ձեռքերը, րեկիցը բռնում տանում է. րեւի խորքում անհետանում եւ):

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Ծռելով Ալի Էֆենդուս ակաւջին մի բուն է տանում):

ԱԼԻ ԷՖ. (Բարձր) Ես նրա յամառութիւնը ցոյց կ'տամ... (Գիշացուն) Կարօ՛, Կիրակոսի վիճակը տեսա՛ր... Է՛լ ինչ ասեմ, ոչ քեզ նեղութիւն տուր՝ ոչ մեզ, եկ ճամարտութիւնը ասա՛: Զաղացում գումարւած ժողովին մէջ ո՞վքեր կային, ի՞նչ խօսեցին:

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. Մի այդպիսի ժողովից լուր չունիմ...

ԱԼԻ ԷՖ. Ի զո՛ւր ուրանում ես, Մկրտիչը ա՛մէն բան խոստովանել է... նա յայտնել է որ դու էլ ներկայ ես եղել այդ ժողովում:

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. Սուտ է ասում:

ԶԱՅԹԻԱՆ. (Որ առաջին գիշացին տարել էր, բեմի խորքից վերադառնալով՝ Ալի Էֆենդուն բաժնու՛մ է քեմեննա՛ով) Խնտիլաքում¹ դրի՛:

ԱԼԻ ԷՖ. (Կատարած մի ոտը գետին և մի ձեռքը սեղանին խփելով) Անպիտան... մինչև որ ձեր հոգին դուրս չգայ՝ ձեր բերնից խօսք դուրս չէ գալու: (Չարքիաներին) Երեսին մեղը քսեցէք և արևի տակ՝ մի ոտքի վրայ կանգնեցրէք, թող ճանձները և մեղուները ծակծկեն նրա երեսը:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Սեղանի վրայից մեղրի սմանը վերցնելով՝ քսում են գիշացու ևրեսը) Մի ոտի վրայ կանգնիր:

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Մի ոտի վրայ է կանգնում, ձանձերից և մեղուններից անձանգստանալով՝ զրոխը աչ ու ձախ շարժում է. իսկ ևրը յոգնելով՝ ոտքը ցած է դնում, խնկոյն զարքիաները խփում են, ևրից մի ոտի վրայ է կանգնում):

ԱԼԻ ԷՖ. Դրանք քեզ լաւ կը խօսեցնեն...

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. Եթէ ինձ սպանէք էլ՝ սուտ չեմ խօսելու:

ԱԼԻ ԷՖ. Քեզ ո՞վ է ասում որ սուտ խօսիս, տեսածդ ասա՛:

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. Դուք ինձ ստիպում էք՝ որ ժողովի մասին խօսիմ, որտեղ ես չեմ եղել, այդ ստել չէ՞ նշանակում. (Մեղուններից և ձանձներից նկղելով՝ զրոխը աչռա՛խ շարժում է):

ԱԼԻ ԷՖ. (Բարկացած) Ա՛յ անպիտան... դու

չէի՞ր որ գիւղացիներին մութ գիշերով ջրադաց հրաւիրեցիր, ասացիր որ փաստաբանը, բժիշկը ու վարժապետը պիտի խօսին... այնտեղ պիտի կազմեն Հայաստանը ազատելու ծրագիրը...

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. Ես ոչ մի բանից լուր չունեմ:

ԱԼԻ ԷՖ. (Չարքիաներին) Ոտքերը կապելով՝ մէջքի վրայ պառկեցրէք և խփեցէք:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Գիշացու ոտքերը կապելով՝ մեղրի վրայ պառկեցնում և ցուպերը առնելով՝ սնխույ բաժնու՛մ են):

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Կանքի ոյժով ոչ մի ձի չէ արձա՛կում, ատամները սեղմում և որևէ ցաւի նշան չէ արտայայտում) Անօրէններ...

ԱԼԻ ԷՖ. Ուժով թակեցէք. սատկեցրէք շանը:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Սկսում են աւելի ուժով րակել):

ԱԼԻ ԷՖ. Հը... հիմայ ձիշղը ասելու ես...

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Մարած ձայնով) Ոչինչ գիտեմ (Սկսում է արիւն փխլել):

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Ալի Էֆենդուն) Կարծեմ բաւական է, արիւն է փխլում... մեռնելու աստիճանին է հասել:

ԱԼԻ ԷՖ. Թող սատկի... մինչև չըխոստովանի՝ ձեռք չեմ քաշելու:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Թեև րակը շարունակում են, բայց րակերոջ այրբան յոգնել են, որ րոյր րոյր են խրչո՛ւմ):

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Չայն ձուն չէ հանում, կարծես մի աւելուկ իր լինի):

ԱԼԻ ԷՖ. (Չարքիաներին) Ի՛նչ, վախենո՞ւմ էք թէ խնայո՞ւմ. ամուր խփեցէք...

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Աշխատում են ուժով խփել. յետոյ յաճկարձ ձեծը դադարեցնում են և Ալի Էֆենդուն նայում):

1. Բանտարկեալներին առանձնացնելու նեղ խցիկ:

ԱԼԻ ԷՖ. (Քարկացած) Ինչո՞ւ չէք խփում...
 ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Տխուր և անարեկ) Մեռա՛ւ...
 ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Վեր կենալով՝ զարմացած՝ դիակն
 է դիտում) Բա՛հ... (Այի էֆեկոյուն) Ի՞նչ պատահ-
 խան պիտի տանք...

ԱԼԻ ԷՖ. (Անտարքեր և սառնասիրտ) Շանը մէկը
 թող պակաս լինի...

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. Կենդրոնին ի՞նչ ենք ասելու:

ԱԼԻ ԷՖ. Այդ մասին մի տեղեկագիր պատ-
 րաստի՛ր:

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. Ի՞նչ գրեմ:

ԱԼԻ ԷՖ. Թուղթ գրիչ ա՛ռ ձեռքդ, ես քեզ կ'ասեմ:

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Գրիչ ու րոշորը վերցնելով՝ սպա-
 սում է):

ԱԼԻ ԷՖ. (Փիչ մտածելով) Գրի՛ր:

ՕՍՄԱՆ. ԷՖ. (Շարունակ գրում է՝ ինչ որ Այի
 էֆեկոյին առում է):

ԱԼԻ ԷՖ. (Քարտուղարին տուն է տալիս) Կայսե-
 րական երկիրներին մի մասը Օսմանեան տէրու-
 թիւնից անջատելով՝ Հայաստան անւան տակ՝ ա-
 ռանձին մի իշխանութիւն կազմելու չար գիտաւո-
 ըութեամբ կազմւած Հայ խռովարար ընկերութեան
 մասնակցելու ամբաստանութեան տակ գտնւող Ա...
 գիւղացի 25 տարեկան Կարօն, ամսիս 10ին գի-
 շերը բանտին մէջ մեռած է՝ իր բնական մահով.
 մահուան պատճառը թոքախտը եղած է: Առ ի
 հաստատութիւն ստորև կ'ստորագրենք: (Գրութիւնը
 վերջանալուց՝ քարտուղարին) Տո՛ւր ինձ:

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Թուղթը տալիս է Այի էֆեկոյուն):

ԱԼԻ ԷՖ. (Նոյն գրռածքը լսելուց կարդալով՝
 գլխով հաստատութեան նշան է տալիս, և ինքն էլ
 տակը ստորագրում) Լաւ է: (Քարտուղարին) Դուք
 ստորագրեցէ՛ք:

ՕՍՄԱՆ. ԷՖ. (Թուղթը ստնելով՝ ներքևում ստա-
 րագրում է):

ԱԼԻ ԷՖ. (Զարբիսներին) Դուք էլ իբրև վկայ
 ստորագրեցէ՛ք:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. Գրե՛լ չենք իմանում:

ԱԼԻ ԷՖ. Կնքեցէ՛ք:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Տաքատի գրպանից քրտնա-
 ներ հանում և նրանց միջից մի մի կնիք դուրս քե-
 րելով՝ տալիս են Օսման էֆեկոյուն):

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Կնիքները ստնելով՝ մէկ մէկ նրանց
 վրայ մատով մկրտել քաշում և րոշորի ներքևի մասը
 ղգելով՝ կնքում է. յետոյ կնիքները տալիս է զար-
 քիսներին):

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Կնիքները ստնելով՝ շփում և տա-
 կերին քսելով՝ վրայի մկրտելը սրբում են. յետոյ
 ածելով նոյն քասկների մէջ՝ դնում են գրպանները):

ԱԼԻ ԷՖ. (Թուղթը ծոցը դնելով՝ զարբիսներին)
 Դիակը բանտ տարէք և ծնողներին իմաց տւէք,
 որ զան տանեն:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Մէկը դիակի ոտքերից, միւսը
 քեքերի տակից քշելով՝ տանում են, քիւրի տակով
 անհետանալով):

ԱԼԻ. ԷՖ. (Թուղթիկնակը հանելով՝ ձախտն է սրբ-
 քում):

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Նոյնք, Միւշիկի հաջի Գեորգ և Երկոշ գաղթականներ

ԳԵՈՐԳ. (Բեմի խորքից գալով՝ մօտենում է Ալի Լֆեկերուն, և տաճկական բարե տալով՝ կանգնում, քծնող շարժումներով) Պետոյի հարսին համար յիսուն ոսկի են խոստանում...

ԱՍԼԱՆ. (Կատարած, Գեորգի յետևից գրոշխը շարժելով, մեկոռնի) Այ գազան, մեր տունը քանդողը դու ես... մի կողմից մատնում, միւս կողմից կաշառքի միջնորդ ես լինում, կաշառքի կէսը զրպանդ դնելով. եթէ ազատեցի՝... ես քեզ ցոյց կ'տամ. եթէ չազատեցի՝ անշուշտ ընկերներս քո լէշը կը փռեն...

ԱԼԻ ԷՖ. (Գեորգին, արհամարհոտ շեշտով) Ի՞նչ պէս, խելքի եկե՞լ է... ամուսնու արածները խոստովանելու է...

ՋԱԲԹԻԱՆԵՐ. (Յոգևարեկ ներս ևն մտնում, ձախտի քրտիկներին սրբելով և կանգնում ևն իրենց նախկին տեղը):

ԳԵՈՐԳ. Կին մարդ է, Լֆէնդի, հաւատացէ՛ք ոչինչ չէ իմանում:

ԱԼԻ ԷՖ. Սմէն բան իմանում է այդ քաճը... հենց ինքն էլ Ֆէդայի է, բոլոր գործերի մէջ ամուսնուն ընկերացած է...

ԳԵՈՐԳ. Դուք զիտէք որ ես նրանց չեմ պաշտպանում...

ԱԼԻ ԷՖ. Գիտե՛մ... բայց այդ պոռնիկը անպատճառ պէտք է խոստովանի թէ ո՞վքեր էին գալիս իրենց տունը, ժողովներում ի՞նչ էին որո-

շել, եթէ չասէ՝ բանտարկում եմ: (Ասլանին) Հը... այս բոլորը դու խոստովանիր, քաճիդ չեմ բանտարկիր:

ԱՍԼԱՆ. (Արհամարհական մի ակնարկ ձգելով) Ձեռքիցդ ինչ որ կ'գայ՝ արա՛... Կարօի նման սպանելու ես, էլ ուրիշ բան խօ՛չես անելու... Կնոջս էլ բանտարկիր:

ԱԼԻ ԷՖ. (Բարկաւորելու զայելով) Սպասի՛ր, քո էլ ատամները կը ջարդեմ. չէ՛, այդպէս մեռնելով ձեռքիցս շուտ չէք պրծիր... իմանում եմ, Ֆէդայի էք, մահը արհամարհում էք, բայց ես չեմ մեռցնելու... այլ տանջելու...

ԱՍԼԱՆ. Այդ միենոյնն է. չորս օր մի ոտի վրայ ինձ ափսոսան թողեցիր... տասը օր կոյուղու մէջ պահեցիր... այդ էլ չըբաւեց, եղունքներս քաշել տեցիր... անիրաւ, անօրէն, էլ ի՞նչ ես անելու:

ԱԼԻ ԷՖ. (Հեզմարտական ժպիտով) Հը... դեռ աւելին պիտի անեմ:

ԳԵՈՐԳ. (Ալի Լֆեկերուն բարեխօսելով Ասլանի մասին) Ասլանը լաւ տղայ է, խնդրում եմ նրան խնայէք:

ԱՍԼԱՆ. (Արհամարհական շեշտով և զայրոյթով) Կեղծաւոր, քո բարեխօսութիւնը հարկաւոր չէ. երեսաց քեզ կարեկից ես ցոյց տալիս, իսկ յետևից մեր հորը փորում... մատնի՛չ...

ԱԼԻ ԷՖ. (Գեորգին) Եւ դուն եկել ես սրան և իր կնոջը պաշտպանելու...

ԳԵՈՐԳ. Կնոջը մասին դարձեալ խնդրում եմ. նա բոլորովին անմեղ է. եթէ ամուսինը մի բան էլ արել է՝ ինքը մեղաւոր չէ... խնդրեմ նրա կողմից ստացէք այս փոքր գումարը. (մի քառակիտ է տալիս Ալի Լֆեկերուն):

ԱՍԼԱՆ. (Գեորգիին) Քեզ ո՞վ է իրաւունք տւել:
ԳԵՈՐԳ. Քո իմանալիք բանդ չէ:

ԱԼԻ ԷՖ. (Գեորգիին) Տեսնո՞ւմ ես սա անպիտա-
նի՞ն... իր կնոջ բանտարկւիլն է ուզում:

ԱՍԼԱՆ. Ես շնորհք չեմ խնդրիր, այլ արդա-
րութիւն, եթէ այն էլ գոյութիւն ունենար Տաճ-
կաստանում...

ԱԼԻ ԷՖ. (Բարկացած) Լեզուդ քեզ քաշի՛ր, ան-
պիտան... (Գեորգիին) Մի պայմանով կ'ընդունիմ,
այն է՝ պէտք է ասէ իր տագեր Պետոյի տեղը:

ԳԵՈՐԳ. Նրա տեղը այժմ յայտնի է, բոլոր փա-
խըստականները ֆէդայու խմբեր են կազմած, Պե-
տոն նրանց հետ է:

ԱԼԻ ԷՖ. Ձի սխալւե՞ս...

ԳԵՈՐԳ. Ճիշդ տեղեկութիւն ունեմ, փաստա-
բանն էլ խմբապետնին է:

ԱԼԻ ԷՖ. (Գրոշխը օրօրելով) Թո՛ղ մի քանի օր
լեգներում լաւ պարարտանան, որ կաշինն քեր-
թելը հեշտ լինի... Քեզնից մի ծառայութիւն եմ
սպասում, պէտք է իմանաս թէ նրանք ո՞ր լեռնե-
րումն են ապրում:

ԳԵՈՐԳ. Գիւղում լրտեսներ շատ ունեմ, կ'աշ-
խատեմ իմանալ...

ԱԼԻ ԷՖ. Կառավարութիւնը քո հաւատարիմ
ծառայութիւնը լիուրի կը վարձատրէ:

ԳԵՈՐԳ. (Միևէկ գետին խոնարհւելով) Աստուած
երկա՛ր կեանք տայ Սուլթանին: (Քծնելով) Խըն-
դրեմ Մարոյին չբանտարկէք:

ԱԼԻ ԷՖ. Լա՛ւ, խաթրդ չեմ կոտրեր. (Իջնա-
լիքով) Ի՞նչքան առիր:

ԳԵՈՐԳ. Հաւատացէք ոչ մի կոպէկ:

ԱԼԻ ԷՖ. (Գրոշխը օրօրելով) Դու ի՞նչ հին գայլն
ես, որ... առանց կոպէկի մատդ չես շարժիր...

ԳԵՈՐԳ. (Քնքով խոսելով):

ԱԼԻ ԷՖ. (Քսակը բանալով՝ տասը ոսկի քարտու-
ղարին է տալիս) Այս քո բաժինն է:

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Ուրախութեամբ ոսկիները զրպանե-
լով) Շնորհակալ եմ:

ԱԼԻ ԷՖ. (Գեորգիին) Մարոյին չեմ հարցաքըն-
նելու:

ԳԵՈՐԳ. Շնորհակալ եմ. եթէ թոյլ կ'տաք՝ ես
կը գնամ, մնաք բարով. (Տաճկական քարե տարով՝
գնում է բեմի խորքով):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Գ.

Մնացողները

ԱԼԻ ԷՖ. (Ասլանին) Կնոջը չեմ բանտարկելու,
իսկ քեզ մինչև կախաղան տանելու եմ...

ԱՍԼԱՆ. (Արհամարհական շեշտով) Այդ աչքի ա-
ռաջ ունեմ...

ԱԼԻ ԷՖ. Բայց մինչև կախաղան ելնելդ՝ մըտ-
քիցդ չանցած տանջանքներ ես կրելու:

ԱՍԼԱՆ. Պատրաստ եմ...

ԱԼԻ ԷՖ. (Կատաղած) Տեսնե՛նք: (Զարթիսներին)
Այս գեաւուրին չարարանաց տունը՝ երկու օր կը
պահէք առանց հացի և ջուրի. (Խիստ) Ճշդութեամբ
պատի գործադրէք պատէքս, չլինի՛ թէ կաշառք
առնէք, ձեր գլուխը կը ջախջախեմ...

ԶԱԲԹԻԱՆԵՐԻՆ ՄԻՆ. Աստուած մեր Սուլթանին
երկա՛ր օրեր տայ. մենք մեր ոռճիկով ապրում

1. Չորս պատերը և յատակը միտերով ցցւած նեղ սե-
նեակ, որի մէջ բանտարկեալը ստիպւած է ոտի վրայ
մնալ, այնքան նեղ է:

ենք. (Մեկուսի, հեզմական ծիծաղով) Սա յիմարին տեսէք, ինքը կաշառքին մեծն է կուլ տալիս, իսկ փշրանքից մեզ զրկում է. եթէ գործերնիս ոտճիկի մնայ՝ անօթի կը սատկենք:

ԱԼԻ ԷՖ. (Ծաղրելով) Իսկապէս ասլանի¹ պէս քաջ ես եղեր... տեսնենք այդ քաջութիւնը սրբան է տեւելու. (Զարբիաներին) Տարէք, սեղանն էլ վերցրէք... (Ժամացոյցը նայելով՝ ոտքի է կելում, քարտուղարին) Գնանք. (Գնալի կառավարական շէնքի կողքը ոտդշերով՝ գնում է):

ՕՍՄՍՆ ԷՖ. (Թղթելով վերցնելով՝ հետեւում է Այի Լփեկոյուն):

(Զարբիաներից մին սեղանի վրայիները հաշաքելով՝ Ասրանի բնիցը բռնում և գնում են բեմի խորքով, միշտ սեղանը շարակելով՝ նրանց է հետևում):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Գ.

Մարօ (Առանձին)

ՄԱՐՕ. (Տխուր, բիւրի ու բոշորների միջով անցնում և հասնում է բեմի առաջամասը. ձեռքին բռնած է մի կոշիկ և լարի մէջ փաթառած հաց: Զգուշորեամբ շրջա կողմն է դիտում: Բեմի մէջ տեղում կոշիկ և հացի ծրարը գետին դնելով) Մարդ չի երևում... (Այս ու այն կողմ դիտում և մէկին է փնտռում) Դեռ չեն եկել... (Անհանգիստ) Հիմի դուռը կը բացւի... ինչո՞ւ ուշացան: (Նորից դիտում է այս ու այն կողմ) Հեռուից մի սուէր է

1. Առիւծ:

երևում (Կոշիկ և ծրարը վերցնելով՝ մի բիւրի տակ քաղնում է) Ահա մօտենում է (Ստեղծ հեռուից երեք սնգամ տոշում է. Մարօ մտիկ է տալիս, և բիւրի տակից դուրս գալիս) Մերոնցից է:

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Ե.

Նոյն և Պետօ

ՊԵՏՕ. (Լազի տարագով և զինած, ծառերի ու բիւրի միջից դուրս է գալիս) Մարօ...

ՄԱՐՕ. (Պետօյի վիզը փաթառելով) Հայրիկ...

ՊԵՏՕ. (Մարօյի ձախտը համբոշելով) Գիւղում ի՞նչ նորութիւն կայ:

ՄԱՐՕ. (Բաժանելով) Մեկիքենց Սիմօնին և Լուսիկեան կարապետին էլ բանտարկեցին:

ՊԵՏՕ. (Զարնացած) Լուսիկեան կարապետին էլ...

ՄԱՐՕ. Այո՛:

ՊԵՏՕ. Այո քեզ հետաքրքիր բան: Այդ մատնիչին, այդ լրտեսին էլ բանտարկեցին... այս ի՞նչ խաղ է (Նստում է տախիւն, զեքը գրկում պահած), Նիստ Մարօ:

ՄԱՐՕ. (Նստելով) Չեմ իմանում, ողջ գիւղը զարմացաւ:

ՊԵՏՕ. Երեւի շները ուզում են նրա քթից ու բերնից բերել կերած կաշառքները... Լաւ, էլ ուշ բիշ ի՞նչ կայ:

ՄԱՐՕ. Երէկ գիւղ հարիւր ձիաւոր եկան մի հաւրիւրապետով. զէնքերն են հաւաքելու. յետոյ էլ ձեռ խմբին հալածելու. զգոյշ կացէք:

ՊԵՏՕ. Անհոգ կ'այ, նրանք ի՞նչ վախկոտ շներն են... Անցեալ օր մի խումբ ձիաւորներ մեզ շատ

լաւ նկատեցին, բայց չտեսնաւ ձեանալով՝ ճանապարհներն շարունակեցին:

ՄԱՐՕ. Սրանք ոստիկաններ չեն, ասկեալներ են...

ՊԵՏՕ. Այդ միենոյնն է, զինուոր թէ ոստիկան՝ բոլորն էլ ֆէդայու գնտակի առաջ վախկոտ կատուններ են. նրանք անգէն ու խեղճ ժողովուրդի առաջ քաջ են, եթէ կարելի է քաջութիւն ասել անգէն ժողովրդին կոտորելը: Մարօ, ամենակարեւոր խնդիրը զէնքերը հաւաքելու խնդիրն է. լաւ իմացած լինին՝ որ զէնքերը հաւաքելուց յետոյ՝ անգէն ժողովրդին կը ջարդեն... մի հրացանը հարիւր կեանք կը փրկէ, չըլինի որ գիւղացիք յիմարանան զէնքերնին յանձնեն:

ՄԱՐՕ. Բայց ի՞նչ կարող են անել... այդ անասունները զէնք չյանձնողին՝ անլուր տանջանքներ են տալիս: Փառաստենց հարսի վարտիքին մէջ մի կատու գցեցին, և սկսան այնքան թափել՝ որ կատուի ճանկերից արիւնլալ ընկաւ խեղճ հարսը... Հագիւ հարիւր ոսկի կաշառքով ազատեցին...

ՊԵՏՕ. (Չայրացած) Ա՛յ աննամուսներ... Մարօ, իմ ասածներին լաւ ուշ դիւր, ասա՛ գիւղացիներին որ հոգ չէ, մի քիչ տանջւին, կաշառքներ տան, բայց զէնքերնին չյանձնեն... աւելի լաւ է զէնքը ձեռքին մեռնել՝ թշնամուց զոհեր խզելով, քան թէ ոչխարի նման մորթուել... Ո՛վ որ ցանկանում է՝ թո՛ղ զէնքը վերցնի՝ գայ մեզ միանայ:

ՄԱՐՕ. Շատ լաւ, նրանց կը հասկացնեմ: Ինձ էլ ուզում էին բանտարկել, բայց մայրիկը Միւզի Գեորգի միջոցով հարիւր ոսկի կաշառք տալով ազատեց:

ՊԵՏՕ. Լաւ է արել, սև փողը նեղ օրի համար է. մենք այլևս խաղաղ կեանք չենք կարող վայելել... փողը ինչի՞ս է հարկաւոր:

ՄԱՐՕ. Սառա խաթունը շատ է վախենում՝ որ իր տանն էլ կը խուզարկեն և ձեր թագցրած բօմբերը կը գտնեն:

ՊԵՏՕ. Սառան թո՛ղ միամիտ մնայ, սատանաները չեն կարող գտնել մեր թագցրած բօմբերը. մեզ հետ բաւականին ունենք, դրանք թող մնան գիւղի պաշտպանութեան համար, գուցէ մի օր պէտք կ'ունենանք: Քանի որ զինուորները դեռ գիւղում են, մենք հենց այս գիշեր բանտի վրայ կը յարձակենք և մերոնց կ'ազատենք: Ո՛վքեր որ մտադիր են մեր խմբին միանալ՝ հենց այս գիշեր արեւ մայր մտնելուց յետոյ թո՛ղ գան սարի աղբիւրի մօտ մեզ սպասեն:

ՄԱՐՕ. (Ոտախ) Ես էլ կ'գամ...

ՊԵՏՕ. Քո գալը բոլորովին աւելորդ է: Մարօ. դու գիւղում մնալով՝ մեզ աւելի օգտակար կը լինես. եթէ դու գնաս՝ ո՛վ մեզ պաշար ու լուրեր է բերելու... յետոյ, բօմբերի թագստոցը դու և Սառան իմանում էք:

ՄԱՐՕ. Սառան էլ կարող է լուր ու պաշար բերել...

ՊԵՏՕ. Պառաւին այդքան նեղութիւն տալ անյարմար է: (Չորս կողմն է նայում և ոտքի կելում) Լոյսը բացւեց... հեռանանք. ո՛ւր է պաշարը:

ՄԱՐՕ. (Ոտքի կըկերպ) Աղբիւրի մօտ եմ թողել. (Թիփի յետեից հացի ծրարը բերելով՝ տալիս է Պետոյին):

ՊԵՏՕ. (Հացի ծրարը բաց անելով՝ կրկն ծայրերից մեջքին է կապում, յետոյ Մարոյի ձախտը համբուրելով) Մնաս բարով. ասածներս չմոռա-

նաւ: (Թփերի ու ծառերի միջով գնում և անհետանում է):

ՄԱՐԹ. (Տխոր) Գնան բարով. (Պետոյի յետեից երկար նայում է):

Տ Ե Ս Ա Ր Ա Ն Զ.

Մարտ (Առանձին)

ՄԱՐԹ. (Բեմի առաջ գալով) Ես այս գիշեր անպատճառ կ'գամ... ան Ասլանս, դու ինձ Հիւսէյին Բէգի ճիրաններից ազատեցիր, ես ինչո՞ւ համար քեզ չազատեմ զազանների ճիրաններից... Կամ քեզ հետ կը մեռնեմ... և կամ քեզ հետ լեռնեքում ազատ կ'ապրեմ... գիւղում մնամ ինչ անեմ, երբ քեզ չեմ վայելելու... քո կենդանութեանը որբեայրի մնամ... չէ, չեմ կարող համբերել... (Թփի ետեւ անցնում, կռժը լցնելով՝ ուսին վրայ է դնում, և սարերի միջից գնում անհետանում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Է.

Ալի Էֆ. Օսման Էֆ. Գիշացի Կիրակոսը (ձեռքին շորայ) և երկու Զաքրիաներ (ձեռքերին բահ ու բրիչ բռնած: Բոլորը կառավարական շենքի կողմից դուրս են գալիս, և Կիրակոսը առաջինն ձգած՝ հասնում են բեմի առաջի մասը):

ԱԼԻ ԷՖ. (Գիշացուն) Եթէ մեզ խաբելու լինիս՝ հոգիդ կը հանեմ:

ԳԻՒՂԱՅԻՆ. Մօտեցանք, Լեֆէնդի. (բիւ առաջանալով՝ ձեռքովը ցոյց է տալիս մի րփի ետեւ) Այստեղ է, Լեֆէնդի: (Բոլորը ծռում նայում են րփի յետեւ):

ԱԼԻ ԷՖ. (Զաքրիաներին) Փորեցէք:

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Սկսում են փորել և հողը մի կողմ լցնել: Հանդիսականները բահ ու բրիչի շարժումները տեսնում են՝ երբ երանք օդի մէջ են բարձրանում, իսկ փորած մասը չեն տեսնում):

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. Ո՛րքան խոր են թաղել...

ԱԼԻ ԷՖ. Որպէսզի մարդու ձեռք չհասնի, բայց իմ ձեռքը հասնու:

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. Մի բան երևում է:

ԱԼԻ ԷՖ. Այժմ զգուշութեամբ փորեցէք, միայն բահով...

ԶԱՔԹԻԱՆԵՐ. (Միայն բահով հողը դուրս են տանում. բիւ յետոյ երկուսը միասին ծռում և բիրեն դնելով մի սնտուկ դուրս են բերում) Ահա:

ԱԼԻ ԷՖ. (Ուրախ) Զգուշութեամբ կայմակամի մօտ տարէք: (Գիշացուն) Կիրակոս, եթէ բոմբերի տեղն էլ ցոյց տաս՝ քեզ անմիջապէս բանտից

կ'արձակեմ, չնայած որ օրէնքով ազատելիք չու-
նիս: Քեզ տեսնեմ...

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Միամիտ ձևանալով) Բօմբը ի՞նչ է,
Էֆէնդի՛...

ԱԼԻ ԷՖ. Ձե՛ս իմանում, հէ՛... երևի կերածդ
ծեծի ցաւերը մոռացել ես... Վիսա չունի, նորից
կ'սկսենք... այն ժամանակ ցոյց կը տաս բօմբի
տեղը:

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Պաշտպանական) Աստած՝ վկայ՝ չեմ
իմանում...

ԱԼԻ ԷՖ. (Զարթուրած) Բանտ տարէք: (Գիշ-
րացուն) Գնա՛ լաւ մտածիր, կախաղան կամ ազա-
տութիւն, քո ձեռքն է:

ԶԱՅԹԻԱՆԵՐ. (Մին վառօդի սկսուելէ եւ վերցնում,
միշտ բռնելով ու թրջելով, և կիրակոսիկ առաջինի գցած՝
երկբայ միասին շէքի կողմով գնում և անհետա-
նում եւ):

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Ալի Էֆէնդի և Օսման Էֆէնդի

ԱԼԻ ԷՖ. (Գրպանից սիկատի տուփը հանելով՝ մի
հատ վառուռ եւ և մի հատ էլ քարտուղարիկ եւ տա-
լիս, տուփը գրպանը դնելով) Տեսնո՞ւմ ես այս ան-
պիտաններին... Ի՞նչ պատրաստութիւններ են տե-
սել... Ինձ լուր են տւել՝ որ սրա նման դեռ վեց
եօթը սնտուկ վառօդ ունեն և մեծ քանակութեամբ
բօմբ:

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. Ձեր ջանքերի շնորհիւ դրանք էլ
ձեռք կը բերեն:

ԱԼԻ ԷՖ. Ամբողջ գիւղը հիմնայատակ եմ անե-

լու. տէրութեան թշնամիներին խնայելը մեղք է...
այսօր արդէն բոլոր տները խուզարկւելու են...
Անպիտանները մի քանի հին շաշխանէներ են յան-
ձնել, իսկ նոր սիսդէմի գէնքերից ոչ մի հատ...
(Ժամացոյցիկ նայելով) Գնանք գետափին մի լաւ
քէյֆ անենք, այսօրայ յաջողութիւնը մեծ ուրա-
խութիւն պատճառեց ինձ... Առաջ Աստած՝ քնա-
ցածներն էլ շուտով ձեռք կը բերենք (Առաջանում
է դիպի կառավարական շէքը):

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. (Նրան հետևելով) Միւղիւր հաջի
Գէորգից և Լուսիկեան կարապետից կարելի է յու-
սալ, նրանք անպատճառ կ'աշխատեն իմանալ բօմ-
բերի տեղերը: Լուսիկեան կարապետին ինչո՞ւ բան-
տարկեցիր, եթէ ազատ լինի՝ աւելի լաւ տեղեկու-
թիւններ կը քաղի:

ԱԼԻ ԷՖ. (Առաջանալով) Ահա մի ամիս է բօմ-
բերի մասին ոչ մի ստոյգ տեղեկութիւն չկարո-
ղացաւ բերել. բանտարկեցի՝ որ վախենայ և ազա-
տելուց յետոյ աւելի եռանդով գործէ: Եթէ այս
Հայերը չըլինին՝ մենք ոչ մի գաղտնիք չենք կա-
րող իմանալ. (Գնում է):

ՕՍՄԱՆ ԷՖ. Դուք նրանց հոգեբանութիւնը լաւ
էք իմանում. (Գնում է):

ՏԵՍԱՐԱՆ Թ.

Յով. Էֆ., Բժ. Վանեան, Նշան, Պետո և մի
քանի գիշացիներ

Բոլորն էլ զինած, հայրուհային հագուստներով:
Նախ իբրև առաջապահ—խոշարկոշ՝ գիշացիներից
մեկն է երևում, անցնում է օձապտոյտ՝ բոլորների վը-
րայ բարձրանալով, քիկերի յետևից անցնելով, գոշ-
շոքրեամբ չորս կողմը դիտելով՝ հասնում է բեմի
առաջի մասը: Միւսները միեկույն կերպով նրան եև
հետևում:

ՊԵՏՕ. Արևը մայր մտնելու վրայ է. նստենք
սա աղբիւրի մօտ, թէ՛ ընթրենք և թէ՛ խօսենք
մեր անելիքի մասին:

ՁԱՅՆԵՐ. Շատ լաւ, շատ լաւ:

ԲՈՒՈՐԸ. (Մօտենում եև այն քիկե՛ն՝ որի տակից
Մարօն չորս էր վերցրել. գեղերը իրենց գրկում
պահած՝ նստում եև տափի վրայ բոլորակ կազմած.
գիշացիներից մեկը՝ շարակած ծրարը վար է առնում
և բացում գետնի վրայ):

ՅՈՎ. Էֆ. (Հացից ոչ պակիրից մի մաս տարով
գիշացուն) Դու գնա այն բլուրի վրայ պահակ
կանգնի՛ր (մատով ցոյց տալով բոլորը): Չորս կողմը
լաւ դիտի՛ր, եթէ կասկածելի մի բան նկատես՝
իսկոյն պայմանական նշանը տուր: Սարի աղբիւրի
կողմն էլ լաւ դիտի՛ր, գուցէ գիւղից տղերքը գան,
եթէ նրանց տեսնես՝ երեք անգամ սուրիչը սուլէ՛:
(Դիտակր տալով) Ա՛ռ այս դիտակը:

ԳԻԻՂԱՅԻՆ. (Հացն ոչ դիտակը վերցնելով՝ բար-
ձրանում է բոլորի վրայ, և այնտեղ մի կողմից ոչ-

տում և միւս կողմից չորս կողմն է դիտում, երբեմն
դիտակով նայում է):

ՄԻԻՄՆԵՐԸ. (Մի կողմից ուտում եև և միւս կող-
մից խօսակցում):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Պետոյին) Ձեր կարծիքը ի՞նչ է:

ՊԵՏՕ. Ժամը երկուքին՝ չորս կողմից յարձակ-
ւել կառավարական շէնքի վրայ և ազատել բան-
տարկեալներին:

ՆՇԱՆ. Իմ կարծիքով՝ մի մասը բանտի և միւս
մասը Ալի Էֆէնդու տան վրայ յարձակուի:

ՅՈՎ. Էֆ. Մեր թշնամու ոյժը իմանում ենք,
ընդ ամէնը տաաներկու զարթիւ կան, երկուսը
բանտն են պահում, մի քանիսը կայմակամի և
Ալի Էֆէնդու մօտ են մնում, իսկ միւսները կա-
ռավարական շէնքում քնում են: Մեր առաջին
նպատակը պէտք է լինի բանտարկեալներին ազա-
տել, յետոյ Ալի Էֆէնդին պատժել: Մեզանից մի
քանիսը կառավարական շէնքի վրայ յարձակում
կը կեղծեն, մի քանիսը բանտի յետևում կը թագ-
նուին, իսկ մի մասն էլ գիւղի ծայրին դիրք կը
բռնէ: Այս կերպով նախ կառավարական շէնքում
գտնւած զարթիւները կուի կը բռնեն, մերոնք յետ
նահանջում կը կեղծեն, զարթիւները քաջալերեւ-
լով դուրս կը գան՝ նրանց հալածելու. այն ժա-
մանակ բանտի յետում թագւած տղերքը յետևից,
իսկ դիրքի և միւս տղերքը առջևից կը կրակեն.
երկու կրակի մէջ մնալով՝ բոլորն էլ կը կոտոր-
ւեն: Շատ հաւանական է՝ որ բանտի պահակ ու-
տիկանները և միւս պահապան ուստիկանները կուին
մասնակցեն. այն ժամանակ մեր գործը աւելի կը

1. Տահկական ժամ, որ նշանակում է արևը մայր մըտ-
նելուց երկու ժամ յետոյ:

հեշտանայ: Բանտի և Ալի Լեֆէնդու տան վրայ կը
յարձակւենք: Միայն զգուշանալու է՝ սխալմամբ
միմեանց չխփենք:

ՆՇԱՆ. Լաւ ծրագիր է:

ՅՈՎ. ԷՖ. Եթէ ուրիշներ դիտողութիւն ունին՝
թող անեն:

ՋԱՅՆԵՐ. Ոչ, ոչ, համաձայն ենք:

ՅՈՎ. ԷՖ. Ուրեմն, երեք մասի ենք բաժանւե-
լու, բանտի վրայ յարձակողներին ես կը ղեկա-
վարեմ, շէնքի վրայ յարձակողներին՝ Պետօն,
իսկ դիրքերն կը մնան բժիշկը, վարժապետը, Մա-
րօն և երկու տղերք:

ՆՇԱՆ. Այդ անկարելի է, ես ձեր խմբի մէջ կը
լինիմ...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ժպտալով) Լաւ:

ՊԱՆԱԿԸ. (Դիտակը ձեռքիկն՝ այս ու այն կողմ
դիտելոց յետոյ՝ սոշիշով երեք անգամ սոշրում է)
Դիւ... դիւ... դիւ...

ԲՈՂՈՐԸ. (Դեպի բոշրն եւ մտիկ տալիս):

ՊԵՏՕ. (Ոտի կանգնելով) Դիւղից տղերքը գա-
լիս են:

ՅՈՎ. ԷՖ. Լաւ եղաւ, մեր ոյժերը աւելացան.
(Աղբիւրի մօտ է գնում և գրպանից մի քան հանե-
լով՝ չոշր է խմում, մի քանիսն էլ նոյնպէս վար-
չում են):

ՏԵՍԱՐԱՆ Ժ.

Նոյնք, զինած գիշացիներ և Մարօ (տղամարդու
շորերով և զինած) որոնք
սարերից իջնում են և գալիս դեպի խումբը:

ՆՇԱՆ. (Ոտքի կենելով) Ահա գալիս են...

(Գիշացիք հասնում են, միմեանց բարևում, ոմանք
գրկախառնում և շորերը միասին նստում են տափին):

ՅՈՎ. ԷՖ. Բարի եկածք, քիչ հանգստացէք: Գիւ-
ղումն ի՞նչ նոր բան կայ:

ՄԻՆ. Բոլորից անխտիր զէնք են պահանջում,
և այն էլ այնալճե... Խուզարկութեան համար
զինւորները մտնում են տները, ամէն ծակօծուկ
նայում, մինչև իսկ կանացի շորերը. և ի՞նչ որ
արժէքաւոր բան անցնում է ձեռքերին՝ վերցնում
են: Ձէնք չյանձնողին անխնայ թակում են: Թափ-
ւողներին, կանանց և երեխաներին ճիշերը երկինք
են բարձրանում... գիւղը ճշմարիտ դժոխք է դար-
ձել...

ՅՈՎ. ԷՖ. Ձէնք յանձնողներ եղան...

ՈՒՐԻՇԸ. Մի քանի չախմախուռներ յանձնեցին.
մենք առաւօտ վաղ դուրս եկանք. Մարօն արդէն
մեզ յայտնել էր...

ԳԻՒՂԱՅԻՔ. (Միմեանց երես նայելով՝ ծիծա-
ղում են):

ՊԵՏՕ. Ի՞նչ էք ծիծաղում...

ԳԻՒՂԱՅԻՔ. Ոչինչ... այնպէս...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Երկար դիտելով Մարօյին) Այս երի-
տասարդին չեմ ճանաչում, երևի Պօլսից նոր է
եկել:

ԳԻՒՂԱՅԻՔ. (Ժպիտեմին զսպերով՝ զարտեմի մի-
մեանց կողքին մշտում են):

ՊԵՏՕ. (Ոչչադրոշքեամբ՝ դիտելով) Դէմքը ինձ
ծանօթ է երևում, բայց չեմ ճանաչում. (Մարօյին)
Դու ո՞ւմ տնիցն ես:

ՄԱՐՕ. (Քնժիծադով և քիչ ձայնը շփոխած) Պե-
տօնց...

ՊԵՏՕ. Ո՞ր Պետօյենց (Անկի ոչչադրոշքեամբ՝ դի-
տելով) Վա՛յ մոռնա՛ չմարի, Մարօ... (Փարսաբշտում
է Վիլին և ձակատը համբռնում):

ԲՈՒՐՈՐԸ. (Այլած և զարմացած նայում են, ոմանք
ձայնում) Մարօն...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Մարօյի մօտենալով՝ ուսն է ծեծում)
Կեցցես, Մարօ. Եթէ մեր կանայք քեզ նման
խորհէին, մենք վաղուց տապալած կը լինէինք
բռնակալութիւնը, ապրիս...

ՊԵՏՕ. Վերջապէս դու այս անխոհեմութիւնը
արեցիր...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. Ձէ՛, Պետօ Ախպէր, Մարօն շատ
լաւ է արել. գիւղում մնալը նրա համար աւելի
վտանգաւոր էր, շնորք լցել էն գիւղը, ամէն բան
յուսալի է այդ անպատիւներինց:

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ժամացոյցին նայելով) Ժամը հասել
է արդէն, բոլորդ էլ ոտքի ելէք և զինուորական
կարգով շարուեցէք:

ԲՈՒՐՈՐԸ. (Ձեռքերնին ձեռքին՝ երկար շարում են
կողք կողքի):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Նրանց առաջը անցնելով) Մարօն իմ
խմբի մէջ կը լինի, որպէս զի Ասլանին աւելի շուտ
տեսնի: (Յետոյ գալով այս ու այն գիշարացու մօտ՝
հրամայում է այսպէս) Դուք իմ խմբի մէջ կը լինէք,
դուք Պետօյի խմբի մէջ, դուք Ղերբերում կը լինէք
(Կարգադրերոյց յետոյ՝ բոլորին) Պատրաստուեցէք:

ԽՈՒՄԲԸ. (Ոմանք փամփշտակները շտրում,
ոմանք տրեխների կապերն են սմբացնում, ոմանք
գէկքերը քննում):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Դեպի պանակը դառնալով՝ ստշում է
երեք անգամ) Դի՛ւ... դի՛ւ... դի՛ւ...

ՊԱՀԱԿԸ. (Գալիս խմբին է միանում):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Պանակին) Դու բժշկի հետ կը լի-
նես: (Բոլորին) Պատրաստ էք:

ՋԱՅՆԵՐ. Այո՛...

ՅՈՎ. ԷՖ. Օ՛ն, առա՛ջ, զգուշացէք շշուկ հա-
նելուց:

(Բոլորը միմեանց յետեից գնում են, բիւրի մի-
ջով որոսպտոյտ շրջաններ են անում. երբեմն բու-
րոյովին լեն տեսնում, յետոյ նորից երևում են բորշո-
ների վրայ կամ բիւրի մէջ, և վերջապէս հասնում
են կառավարական շէքի մօտ):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Բարձրաձայն) Ամէն ոք իր որոշած
տեղը գնայ, բոմբերին զգուշութիւն արէք:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ ԵՒ ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ. (Բարձր մի տե-
ղում դիրքեր են թռնում և հրացանները դեպի կա-
ռավարական շէքի կողմը ուղղած պահում են):

ՅՈՎ. ԷՖ. ՄԱՐՕ ԵՒ ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ. (Անկի առա-
ջանում և անցնում են շէքի ետեւ և անյայտանում):

ՊԵՏՕ ԵՒ ՄԻ ՔԱՆԻՍԸ. (Քիչ էլ առաջ են գնում,
դեպի կառավարական շէքը համազարկ են տալիս):

ՏԵՍԱՐԱՆ ԺԱ.

Նոյնը, Զարբիաներ, Ասրան և ուրիշ բանաստեղծներ

ՊԵՏՕ. Դէպի պատուհանները և դուռը մի հա՛մազարկ էլ... (Նորից որոտում են հրացանները: Ծեփի պատռահաններից զարբիաների գրոշներ են երևում, որոնք զեփերնին ուղղում են դեպի Պետոյի խոշորը և կրակում):

ՊԵՏՕ. Տղերքը, նշան առէք: (Տղերքը առանձին առանձին միմեանց վրայ հրացանները արձակում են, զարբիաները փոխարինում են):

ՊԵՏՕ. Տղերքը, դէպի բժշկի դիրքը յետ քաշւեցէք: (Տղերքը քե՛ հրացան արձակում և քե՛ յետ են նստնւնում: Ծեփի մի կողմից զեփ ի անշին մի քանի զարբիաներ են վազում և սկսում են հարածել Պետոյի խոշորին: Ծեփի դռան էլ բացւելով՝ մի քանի զարբիաներ ևս դռնու են գալիս և միանում միմեանքին՝ խոշորը հարածելու համար. պատռահաններում ալ ևս զարբիաներ չեն երևում: Փոխադարձ հրացանաձգութիւն է շինում: Նոյն միջոցին բանտի դռնից ևս մի զարբիա դռնու է գալիս և վազում դեպի միւս զարբիաների կողմը: Յանկարծ երանց յետևից երևան է գալիս Յով. Լեփեկոյն խոշորը, և սկսում է կրակել զարբիաների յետևից: Այս անգամ բժշկի դիրքից ևս համազարկներ են տալիս, այնպես որ զարբիաները՝ քշով 8—9 հոգի՝ երկու կրակի մէջ են մնում. մի քանիսը վիրաւոր ընկնում են, երկու երեքը փախչում են, Պետոյի խոշորը հարածում է փախչողներին. իսկ Յով. Լեփեկոյն խոշորը վերադառնում է դեպի բանտի դռնը, և մի համազարկ

տարուց յետոյ՝ դռնը կոտորում ենրս և մտնում: Պետոյի խոշորը ալ ևս չէ երևում, բայց երանց հրացանների ձայները հետոյից լսում են: Բանտի մէջից ևս մի քանի անգամ հրացանի ձայներ են լսում: Մարօ՝ Ասրանի վզին փարարած՝ դռնու է գալիս, Յով. Լեփեկոյն, հայդաշկները և գիշարացի բանաստեղծները միմեանց յետևից դռնու են գալիս, տղերքից մեկը վիրաւոր է):

ՅՈՎ. ԷՖ. Մարօ, Ասրանին և վիրաւորին ու միւս բանաստեղծներին բժշկի դիրքը տա՛ր. դու և մի տղայ դիրքը պահեցէք, իսկ միմեանքը թող զան միմեան մեզ: (Իր խմբին) Տղերքը, անցնենք Ալի Լեփեկոյն տան կողմը, ինչպէս երևում է՝ Պետո աշխտեղ կուտւմ է. (Հետոյից հրացանի ձայներ են գալիս, խոշորը անցնում է չեփի յետևը և անյայտանում):

ՄԱՐՕ, ԱՍՐԱՆ ԵՒ ՄԻԼՎՆԵՐԸ. (Ուղղում են դեպի դիրքը: Ճանապարհին Մարօն պատահեալով գետին փռած մի վիրաւոր զարբիայի, րեւոյթէրը հանում և կրակում է նրա վրայ) Դեռ կիսակենդան է. սատակի՛ր, անսլիտան, ոչ կանանց պատւին խնայեցիք և ոչ էլ ընտանեկան սրբութիւններին: (Հասնում են բժշկի մօտ, Ասրանն ու բժշկը համբուրում են: Մարօ բժշկին) Խմբապետը ասում է՝ որ դուք բոլորդ զնաք իրենց օգնելու:

ԲԺ. ՎԱՆԵՍԱՆ. Իսկոյն... (Խմբին) Շտապենք (Շտապ իջնում են դիրքից և առաջանում: Այս միջոցում չեփի յետևից բռնի պայքման սարսափելի մի ձայն է գալիս, որին հետևում է ՀՈՒՐԲՄ... աղաղակներ) Ինչպէս երևում է՝ Ալի Լեփեկոյն տունը օդը թողրին... (Դեռ չեփին չմտնեցած՝ մի հայրուկ Յով. Լեփեկոյն շարակած գալիս է. Յով. Լեփեկոյն գրոշիւր մի կողմի վրայ ընկած է: ԲԺ. Վանեան

միշտներից առաջ անցնելով՝ վազում է դեպի Յով. Լֆեկոյին) Վա՛յ... այդ ի՞նչ է...

ՀԱՅԳԻՈՒԿԸ. Ծանր վիրավորված է. դարձե՛ք, ամէն բան վերջացրինք, մերոնք էլ գալիս են: (Առաջաւորում է դեպի դիրքը):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Նրա յետևից դեպի դիրքը գալով՝ իր խմբի հետ) Շուտ բեր, վերքը տեսնեմ: (Հասնում են դիրքը):

ՄԱՐՕ ԵՒ ԱՍԼԱՆ. (Տեսնելով Յով. Լֆեկոյն վազող՝ վազում են դեպի այն, և հայրենի շարակից ցած բերելով՝ պաշկեցնում են գետնի վրայ): Վա՛յ... վա՛յ... վա՛յ...

ՊԵՏՕ. ԵՒ ԽՈՒՄԲԸ. (Այս միջոցում Պետոյի խումբն էլ շեքի յետևից դուրս է գալիս և շտապ դեպի դիրքը առաջանում) Շուտ գնանք, տեսնենք ի՞նչպէս է Յով. Լֆեկոյին:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Յով. Լֆեկոյն մեքքը բաց անելով՝ վերքը քննում է) Գնդակը դուրս է՛ եկել... ինչպէս երևում է՝ երիկամը փնասել է. (վերքի վրայ դեղ է դնում և կոպրում):

ՊԵՏՕ. (Դիրքը հասնելով աճապարանք՝ բժշկին) Վերքը ի՞նչպէս է:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Տխուր շեշտով) Վտանգաւոր է...

ՊԵՏՕ. Ափսո՛ս: Զմանք այստեղ, գնանք մեր սարերը, այստեղ մնալը վտանգաւոր է: (Տղերքին) Վիրավորներին շալակեցէք... Բոլորս էլ շուտով կը հանգստանանք. (Ասրանին համբուրելով) Ասլան գաւակս, ի՞նչպէս ես:

ԱՍԼԱՆ. (Հորը համբուրելով) Լաւ եմ, հայրիկ: (Հայրենիներից մին Յով. Լֆեկոյին և մեկն էլ միշտ վիրաւորին շարակելով՝ խումբը նորից որդապարտոյտ ձանապարհներով հասնում է բեմի առաջի մասը, աղբիւրի մօտ: Վիրաւորներին ցած են դնում.

ոմանք պաշտում են, ոմանք աղբիւրի մօտ են վազում ու ջուր խմում, ոմանք նստում են խօսակցում լեկեայն: Իսկ մի քանիսը Պետոյի, Նշանի, Մարոյի, Ասրանի հետ շրջապատում են Յով. Լֆեկոյին, տալիս են նստած):

ՊԵՏՕ. Բոլորդ հանգստացէք, քնողները թող քնեն, միայն մէկը պէտք է պահակ մնայ, լուսաբացին կը քաշենք սարերը:

ԱՍԼԱՆ. Բոլորը յոգնած են, ես պահակ կը կենամ. (մի հրացան վերցնում և զնում է բոլորի վրայ կանգնում):

ՆՇԱՆ. (Յով. Լֆեկոյն ձանապարհ շոյելով) Ի՞նչպէս ես, ընկեր ջան...

ՅՈՎ. ԷՖ. (Նշադեպ ձայնով) Զո՛ւր...

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Խմբից ցատկում և աղբիւրից մի քան ջուր է բերում) Խմի՛ր:

ՄԱՐՕ. (Յով. Լֆեկոյն գրոշին է քարձրացնում):

ՅՈՎ. ԷՖ. (Ծանր ծանր ջուրը խմելով) Ո՛ւֆ... (Գրոշը ընկնում է):

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Քննելով Յով. Լֆեկոյն սիրտը, տխուր և յուսահատ մի շեշտով) Ափսո՛ս... վերջացաւ... (սկսում է մի կողմ քաշիլ և արտասուել):

ՊԵՏՕ. (Յով. Լֆեկոյն գլխի վրայ ծերադիր արտասում և հեծկրտում է):

ՆՇԱՆ. Համբուրելով Յով. Լֆեկոյն աչքերը՝ մի կողմ քաշում և հեծկրտում է) Վա՛յ, թանկագին ընկեր...

ՄԱՐՕ. (Դիակի գլխու վերեւ նստած՝ երեսի նման բաց յիշում և արտաձնիկ կրգում է մեռելի մի ողբերգ):

(Բոլոր ներկաները, բացի մեկից՝ որ խոր քնում է և խնդում, վեր են կենում և գալիս հաւաքում են և յետ քաշ-դիակի շուրջը, մեկ մեկ համբուրում են և յետ քաշ-

առմ. յետոյ հաշարում են Մարոյի մօտ, Երզնում են խմբովին ողբերգի երկրորդ տունը. առաջին տունը Մարօն է Երզնում առանձին. ամեն մի տան երգեւոյց յետոյ՝ խմբովին բարձրաձայն հեծկրտում են, ինչպէս այդ յիշում է գառառներում մեռելի տնում)։

ԱՍԼԱՆ. (Ողբի ձայնը լսելով՝ իսկոյն վազում է դիակի մօտ և նետառում նրա վրայ՝ համբոյրներով ծածկելով) Ազնիւ ընկեր... մեզ որք թողած ո՞ւր ես գնում (մի կողմ է քաշում և հեծկրտում է)։

(Բեմի վրայ մի քանի յոպէ խոշ հեծկրտանքներ են լսում, մեկ էլ երբեմն քնոյ հայրուկի խոշորակը)։

ՊԵՏՕ. Ընկերներ, կարծեմ էլ բաւական է. եղածը անդառնալի է. մենք ուրիշ պարտականու թիւներ էլ ունենք կատարելու. նրա յիշատակը մեր սրտերում անջինջ կը մնայ, նրա կորուստը մենք միշտ լացելու ենք, այժմ նրա յիշատակին մեր վերջին յարգանքը նւիրենք։ (Բժ. Վանեսին) Բայց նախ քան թաղումը կատարելը՝ մի անգամ միւս վիրաւորին էլ տեսէք, ցաւի մեծութիւնից մենք նրան բոլորովին մոռացանք։

ՎԻՐԱՆՈՐԸ. (Խմբի միջից դուրս գալով) Ոչինչ, յետոյ էլ կարելի է. ոտից անջնաս վիրաւորւել եմ, գնտակը արդէն դուրս է եկել, լաւ կապել եմ, արիւն էլ չէ գալիս։

ՊԵՏՕ. Լաւ ուրեմն։ Բոլորդ էլ վեր կացէք, աղբիւրի գլխին փորեցէք նրա փոսը. թող մեր գիւղի հարսերը և աղջկունք այս ուխտատեղին գալիս՝ յիշեն միշտ իրենց գիւղի պահապան հրեշտակը և հայութեան պարծանքը։

(Հայրուկներից մի քանիսը աղբիւրի մօտ քփի ետեւ փորում են խանդակներով)։

ՄԱՐՕ. (Հեծկրտարով) Անբաղդ հոգի, մի քահա՜նային աղօթքին էլ չարժանացար...

ԱՍԼԱՆ. Սա քաջ զինւորի մահ է... Մենք մեր երգերով կը կատարենք նրա թաղման հանդէսը. թող մեր արտասուքները հանգիստ տան նրա ոսկորներին, թող նրա հոգին հրճւի՝ տեսնելով իր հաւատարիմ ընկերների գործունէութիւնը։ Մենք նրա սկսած սուրբ գործը շարունակելով՝ պիտի յարգենք նրա յիշատակը։

Բժ. ՎԱՆԵՍ. Ընկերներ, այն օրից՝ երբ ձեռք ենք առել այս սուրն ու հրացան, միշտ աչքի առաջ ենք ունեցել այսպիսի թանկագին զոհեր... Ճիշդ է, առաջին տպաւորութեամբ չենք կարողանում հաշտւել տխուր իրականութեան հետ, բայց երբ յուզմունքը հանդարտում, և սառն դատողութիւնը իշխում է, այն ժամանակ յիշելով մեր յեղափոխականի պարտականութիւնը, ակամայ խոնարհում ենք ցուրտ իրականութեան առաջ։

ԱՍԼԱՆ. (Խռկացոյ քնոյի մօտ գնարով՝ րեւ թրւում և շարժում է) Դէ... վեր կաց...

ՔՆՈՂԸ. (Դժարաւ զարթնելով՝ իսկոյն ձեռքը տառնում է հրացանին և թացագնւում) Հէ...

ԱՍԼԱՆ. Ես եմ, բան չկայ, վեր կաց...

ՔՆՈՂԸ. (Կիսարթուն վեր կենարով՝ աչքերն է շփում) Ինչ կայ, երկա՞ր եմ քնել, ինչ...

ԱՍԼԱՆ. (Յոյց տարով դիակը) Մեր խմբագետին, մեր անձնագլուհ ազնիւ ընկերին վերջին յարգանքդ տուր։

ՔՆՈՂԸ. (Զեքը ձեռքին՝ գնում դիակի մօտ և մի ոտով ծուրը դնելով՝ երկխոսութեամբ համբոյրում է ձախտը) Ափսոս... մեր պաշտպանը կորաւ, անտէր մնացինք. (Լաց է յիշում)։

ՆՇԱՆ. Դիակը փոխադրենք փոսը. (Մտնում է դիակի ոռսի տակ՝ մեկ րեկիցը բռնելով)։

(Բժ. Վանեսն, Պետօ և Ասլան նոյնպէս դիակի

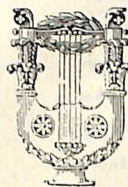
գլխից, րևից, ոտքերից բռնելով՝ բարձրացնում են, միանկերն էլ նրանց օգնում են, և ձեռքի վրայ դիակը տանում են քփի ետևը փոսը իջեցնում և հողը վրան տալիս: Բոլորը կրկին լացում և հեծկրտում են):

ՆՇԱՆ. Ընկերներ, պահիկ մի դադրեցնենք մեր արտասուքը՝ յետոյ ներքնապէս արտասուելու համար: Մենք այսօր հողին ենք յանձնում մեր ամեն նասիրելի ընկերներից մէկին, Յովհաննէս Լ.Ֆէնդուն. նա թողեց իր հանգիստ կեանքը և փայլուն ապագան ու նւիրեց հարստահարւածների դատին. տառապեցաւ ժողովրդի ցաւերովը, անխոնջ աշխատեցաւ և կազմակերպեց յեղափոխական սուրբ գործը, և վերջապէս անձնուիրութեան և անձնազոհութեան կենդանի օրինակը տւեց մեզ, զոհաբերելով իր կեանքը: Նա տոգոհ չմեռաւ, յաղթութեան դափնին գլխին՝ մտաւ գերեզման: Ընկերներ, թող նրա յիշատակը խորաքանդակ մնայ մեր սրտի խորքերում, թող նրա անձնուիրութիւնը և մահը օրինակ լինի մեզ: Թէև մեռաւ մեր ազնիւ ընկերը... բայց իր հետ չմեռան իր գաղափարները: Մենք կ'առաջնորդենք քո գաղափարներով, ո՛վ թանկագին ընկեր, մենք քո յիշատակը կը յարգենք քեզ նման գործելով. հանգիստ ոսկեւրացդ, ո՛վ պաշտելի ընկեր:

ԲԺ. ՎԱՆԵԱՆ. (Երկու ձեռքերը աչքերին տանելով՝ արտասուքներ հառաքում և քափում է գերեզմանի վրայ) Այս արտասուքներս թող ցօղեն ոսկերուտիքդ, ո՛վ վեհազնիւ ընկեր... յիշատակիդ նւիրելու սրանցից աւելի թանկագին բան չունիմ... Փահանայի օրհնէնքի տեղ՝ ընդունիր մեր սրտաբուխ երգը, որին դու այնքան սիրում էիր: (Ներկաներին) Ընկերներ, իբրեւ մեր վերջին հրաժեշտի ողջոյնը, իբրեւ մեր վերջին յարգանքը՝ երգենք Բաւ փորձասան երգը:

(Անբողջ խուռը սփտում է երգել մարգարեան այդ երգը):

ՊԵՏՕ. Ընկերներ... Մեր զինուորական և ընկերական վերջին պարտքը կատարենք, երեք անգամ համագարկ տալով: Օ՛ն, ուղղեցէ՛ք ձեր հրացանները: (Բոլորը ուղղում են իրենց հրացանները, Պետօն և Մարօն էլ միասին) Մէ՛կ, երկո՛ւ, երե՛ք... (Երեք անգամ համագարկ են տալիս): — ՎԱՐԱԳՈՅՐ:



ԿԱՐՆԻՈՐ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

ԷՁ	ՏՈՂ	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
18	28	ԻՐԵՆ	ԽԵԻՆ
48	5	ՄԱՆ	ՂՐԱՆ
»	12	ՄԱՆԻ	ՄԱՆ
61	2	ՄՈՆԱՆԵՐԸ	ՄԱՍԱՆԵՐԸ
»	8	ԳՆՂԷ	ՔԱՆՂԷ
»	»	ՀԻՄ	ՀԻՄ
68	22	ՄԱՐՂԻԿՆԵՐԻ	ՄԱՐՈՒԿՆԵՐԻ
73	2	ԱՅՆ	ԱՅՆ
74	19	ՃԱՆԱՍՂԱՐՀԵԼՈՎ	ՃԱՆԱՍՂԱՐՀԵԼԵԼՈՎ
75	7	ՃԱՆԱՍՂԱՐՀԵԼՈՒ	ՃԱՆԱՍՂԱՐՀԵԼԵԼՈՒ
79	19	ԱՍՏԵԼԱԾՄՈՎ	ԱՍՏՈՒԾՈՎ
80	31	ՍՐՃԻԿԸ	ՍՐՃԵՓԸ
90	5	ՄԵՂ	ՂԵՂ
»	13	ՂՕՂԱԿՆԵՐԸ	ՂՕՂԱԿՆԵՐԻ
94	3	ՄԱՍԵՐՈՆ	ՄԱՍԵՐՈՆԻ
103	1	ՐԱՆՄԱՐԿԵԼՈՒ	ՐԱՆՄԱՐԿԵԼՈՒ
106	26	ՂՈՒՐ	ԼՂՄՐ
108	27	ԽԳԵԼՈՎ	ԽԼԵԼՈՎ
124	33	ՔԱՀԱՆԱՅԻՆ	ՔԱՀԱՆԱՅԻ

ጥ ሶ ቆ ኮ ሀ ሆ ሂ ሀ ኮ ኔ

1. — Լրագրական 2. — Նամակագրական

Դռկտ. Կ. Յ. Փաշաշեան

ԼՐԱԳՐԱԿԱՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՔ

«Այս օգտակար և մեր կրթական գործի համար անհրաժեշտ հրատարակությունը սկսել է լոյս տեսնել պրակտիկայի 3-րդ տպած 64 երեսներից կարելի է եզրակացնել որ հայ ուսուցիչները, ծնողները և նոյն իսկ հասակակուր աշակերտները կ'ունենան մի հմուտ ուղեցույց՝ դպրոցական առողջապահական զանազան հարցերում: Պարզ ոճը, բազմաթիվ պատկերները դիւրամատչելի են դարձնում ճոխ բովանդակությունը: Յանկալի է, որ մեր բոլոր կրթարանները բաժանորդ գրեն և այդպիսով արագացնեն այդ աշխատության տպագրությունը այս ուսումնական տարույց սկզբում»:

«Մուրճ», 1905, թ. 9, Սեպտեմբեր:

«Մեծ. հեղինակն ամեն ջանք ըրած է՝ ամենայն մասամբ կատարելալ, լաւ և օգտակար գործ մը ի լոյս բնծայելու, և ունեցած է իր առջև ազգային և օտար բժշկական գործերը: Ամենահարկաւոր և օգտակար օգնական մը դպրոցական վարիչներու»:

«Բազմալիք», 1906, թ. 6:

«Ստացանք Տր. Կ. Փաշայան խանի այս լիակատար, բազմակողմանի և ամեն գնահատութեան արժանի գործը՝ որ հեղինակէն իւրած է այնքան աշխատութիւն և զոհողութիւն»:

«Անհրաժեշտ է որ ամեն ուսուցիչ և ամեն ծնողը ունենայ հատ մը Ընդարձակ Գաղափարական Առողջապահութեան, ճոխացած 120 պատկերներով, որ 660 էջերու մէջ կը խօսի մանուկի մը մարմնական զարգացման բոլոր պայմաններուն վրայ ու այնքան հասկանալի կերպով կը դիւրացնէ ծնողին, ինչպէս դաստիարակին խնամատարութեան պաշտօնը»:

«Ռազմիկ», 1906

«Այս լուրջ ձեռնարկութիւնը այժմ վերջացած է տպագրութեամբ և մեր աղքատիկ զրականութեան մէջ կարող ենք մատնացուց անել իսկապէս հմուտ և գիտական պատրաստութեամբ կազմուած մի աշխատանք, որ պէտք է դառնայ անհրաժեշտ իւրաքանչիւր դպրոցական զրադարանում և սեղանի զիրք լինի աշակերտներին դաստիարակութեամբ պարասպող իւրաքանչիւր հայի համար»:

«Դիւթերը դասաւորուած են հետեւել մասերում. 1) Գաղափարական միջավայր. շէնքը, դասարաններ, նստարաններ, օդաւորում, լուսավորում, և այլն. 2) Ուսումնական միջավայր. Մտքի յղմանութիւն, ուսուցման մէթոդ, քննութիւն, կարգապահութիւն, մարմնավարժութիւն, և այլն. 3) Անհատական առողջապահիկ պայմաններ. քուն, մաքրութիւն, հագուստ, սնունդ, և այլն. 4) Գաղափարական հիւսնդաբանութիւն. 5) Վարակի հիւսնդաբանութիւն, նախազգուշական միջոցներ, համաճարակներ, բժշկական հսկողութիւն, և այլն. 6) Գաղափարական արկածներ և անհանգստութեանց նախնական դարձումները. շնչահեղձութիւն, ճմուռներ, և այլն»:

Շղացնցումներ, Թունաւորում, արեւահարութիւն, ջերմ, և այլն. 7) Ուսուցիչները՝ առողջապահութիւնը»:

«Այդ ճոխ, համապարունակ ըովանդակութիւնը բռնում է 653 էջ: Գրքի մէջ կան բազմաթիւ նկարներ որոնք, դիւրացնում են ըմբռնել ընթերցանութիւնը: Տպագրութիւնը և Թուղթը շքեղ . . . »:

«Մուրճ», 1906, թ. 6:

«Գաղափարական առողջապահութեան մասին այսպիսի ընդարձակ գիրք մը առաջին անգամն է որ կը տեսնուի մեր ազգի մէջ: Կը բաղկանայ ութածալ 679 երեսներէ և ունի 120 պատկերներ: Բժիշկ հեղինակին իր այս կարևոր ու երկարատեւ աշխատութիւն պատրաստած ժամանակ, հայերէն կամ օտար լեզուով 50-ի չափ աշխատութիւններ աչքի առջև ունենալէ զատ՝ ուղադրութեամբ հետեւած է սոյն նիւթին նկատմամբ հետզհետէ լոյս տեսած նորագոյն հրատարակութիւններին ալ: Գաղափարական առողջապահութեան հետ մօտէն կամ հեռուէն կապ ունեցող շատ մը նիւթեր ուղադրութեան առնուած են այս ընդարձակ աշխատութեան մէջ. շատ մը հիւսնդութիւններ իրենց պատճառներով մէկտեղ նշանակուած և զգուշական միջոցներ ցոյց տրուած են: Գիրքը չը տեսնողներին զուցէ թանկ կերելի անոր գինը, 15 ֆրանկ, բայց ստացողը պիտի տեսնէ որ աժան է ոչ միայն անոր պարունակութեան օգտակարութեանը, այլ և անոր հրատարակութեան ծախքերին հետ բաղադրատմամբ, որոնց հաշիւը դրուած է գրքին վերջը: Ոչ միայն մանկավարժական գործով ի պաշտօնէ հետաքրքրուողներին, այլ և դպրոցական զաւակ ունեցող ամեն անձի համար անհրաժեշտ է ունենալ հատ մը այս գրքէն, որով թէ՛ ինք մեծապէս կօզմուռի և թէ՛ գրքին հեղինակը քաջակերած է լինի մանկավարժական և գիտական այսպիսի օգտաւէտ գրքերի հրատարակութիւնը շարունակելու»:

«Գրքին սկիզբը դրուած է նաև հեղինակին պատկերը»:

«Արմենիա», 1906, թ. 36:

«Եղիպտոսից Թիֆլիս է եկել ծանօթ հայ գրող և գործիչ տօկոբոր Կ. Փաշայան - խան, որ ուղեւորվում է դարձեալ Պարսկաստան, Բանդեր - Գեհազ քաղաքը՝ բժշկութեան պաշտօնով: Նրա վերջին աշխատութիւնը («Գաղափարական Առողջապահութիւն») արդէն լոյս է տեսնել ամբողջովին, և մենք յանձնարարում ենք բոլոր մեր դպրոցներին և մանկավարժներին ձեռք բերելու այդ գիրքը դպրոցական գրադարանների համար»:

«Մլակ», 1906, թ. 156:

«Մասնագէտի մը յատուկ հմուտ աշխատասիրութիւն մըն է Տր. Փաշայանի «Գաղափարական Առողջապահութիւնը»: Այնպիսի մը միայն բաւական է համոզուել ընթերցողը, թէ ժամանակ ու ջանք խնայուած է շօշափելու բոլոր այն առողջապահական և մանկավարժական հարցերը, որոնք տան ու դպրոցին մէջ կը ներկայանան ծնողաց և ուսուցիչներուն: Մենք կ'ստանանք թէ առողջ ու կորովալի սերունդ մը պատրաստելու ազնիւ ձգտումն է որ մղած է յարգելի հեղինակը այս խո-

շոր և օգտակար հատորը լոյս ընծայելու, յանձն առնելով ահազին նիւթական զոհողութիւններ»:

«Լեզուն պարզ է և զիւրահասկանալի»:

«Առաք» (Ամբիկայի) 1906, թ. 40:

«Այս զործն վերջերս հեղինակին Աղէքսանդրոյ Կանյեքքա անուն անձնական տպարանէն լոյս տեսաւ. իր կարեւորութեան աղազաւ կարծէ որ մասնաւոր զրադատականաւ մը ներկայեմը զայն «Լուսաբեր»-ի ընթերցողաց»:

«Տպագրութիւնն մաքուր, թուղթն պատշաճ և պատկերներն լաւ կրնան համարուիլ, 680 մեծադիր էջերէ հանելով առաջարանն, կոչն, նախարանն, նիւթոց ցանկերն, սխալացոյցն ու վերջարանն կը մնայ զուտ շուրջ 630 էջ բնագիր (texte), որ արդարեւ պատկառելի կրնայ համարուիլ»:

«... Սա դատադիրք մը չէ, այլ զպրոցներ կառավարելու համար առողջապահիկ խրատներ և որ միայն վարժապետանոցներու մէջ զործածուելու է իւր դասագիրքը, ապագայ անօրէններու և ուսուցիչներու իրենց արհեստի ու իրենց ենթակայ աշակերտաց իւր առողջապահական առաջնորդ և ուղղեցողը»:

«Գալոցական առողջապահութիւնը նոր գիտութիւն մ'է, և Տօքթ. Փաշայեան այս նոր գիտութիւնն հայացնելով կարեւոր պակաս մը կը լեցնէ ի մեզ, և ծառայութիւն մը կը մատուցանէ մեր հայ ուսանողաց: Ամէն հողաբարձու, անօրէն և ուսուցիչ պարսին ունենալ այս գործէն մէկ մէկ օրինակ և պարտին ըստ անոր հրահանգաց վարել իրենց խնամոց յանձնելով վարժարաններն և աշակերտներն»:

(Յարգելի ընտաղաբար յետոյ գիտողութիւններ կընէ զիտական բաներու և այլ ոճերու մասին):

Տր. Ն. Տաղաւարեան

«Լուսաբեր», 1906, թ. 269-270-271:

«Հեղինակը՝ Առողջ միտք՝ յառողջ մարմնի պէտք էր զննել իւր բնաբան՝ սոյն խնամքով պատրաստած զործին ճակատը: Հրատարակութեան նպատակը այդ է»:

«Ով որ չուզիր ունենալ առողջ միտք, առողջ մարմին կոչուած անզուգական հարստութիւնը. թո՛ղ չը զնէ կամ չկարգայ զայս. բայց կը ցանկանայ որ գիտնայ թէ նոր լոյս տեսած Բնորոշման Գալոցական Առողջապահութիւնը՝ հայ զրակախութեան ուսումնական մատենադարանին զարդերն մին է, և պատուաբեր Տօքթ. Փաշայեանի»:

«Չենք ուզեր ծանօթուիլ ըլլալ՝ դատելով սոյն 680 էջերէ բաղադարած պատկանելի հատորին արտաբերնը, — տպագրութեան գեղեցիկութիւնը, նիւթերու դատաւորութիւնը և մանաւանդ բառագիտական մասերը՝ (որ lascia desiderare molto), այլ, կըսենք սոսկ՝ թէ հեղինակը ջանացած է թրքահայոց և Ռուսահայոց հասկանալի լեզու մը զործածել և յաջողած է»:

«Գիրք 15 ֆրանք է: Սո՛ւղ, բայց Փաշայեան իւր ծախսով բացած Կանյեքքա նոր տպարանին մէջ (ՅԱԼէքսանդրիա)՝ միայն սոյն երկին համար 3600 ֆրանք ծախսած է»:

«Հեղինակը կը համարէ թէ. — «Մեր պատրաստած այս զպրոցական առողջապահութիւնը իր տեսակին մէջ միակ կատարեալն է» — »

«Չի մեղանչեր եթէ կ'ուզէ հասկըցնել՝ հայոց մէջ: Անշուշտ այսպէս ալ պէտք էր ըլլալ՝ քանի որ սոյն նիւթս շուրջ 14 է աւելի հայ հրատարակութիւններու և 34 Ֆրանսերէն հեղինակութեանց աղբիւրները զիսկն ունեցած է և մեծապէս օգտուած»:

«Այս ալ ըսենք թէ սոյն համբերատար աշխատանքութիւնը պէտք է առձեռն գործի մ'ըլլալ՝ ուսուցիչներու, աշակերտներու և ծնողներու համար: Գիտական և պատմական տեղեկութիւններով համեմատ ըլլալով՝ անորոշելի է յիշաւի անոր ընթերցումը»:

(Յարգելի զրախօսը շատ շնորհալի կերպով առաջին երկու մասերու ծաղիկեղանջը կտայ ընթերցողներուն, որը լարուանելի մնացած է):

Հ. Ն. Տիրացուեան

«Բազմավեպ», 1906, թ. 12:

«Բարոյական պարտականութիւն եմ զգում, թէ այս գիրքը կազմող բժիշկ Փաշայեանի առաջ և թէ զպրոցի կեանքով՝ առ հասարակ հետաքրքիր անձերի առաջ, մի քանի տողով տեղեկութիւն տալ գրելի բովանդակութեան և նիւթերի արժանաւորութեան մասին»:

«Գիրքը ընդարձակ է, 653 էրես. հեղինակը չէ խնայել՝ ոչ իր ժամանակը և ջանքերը և ոչ տպարանի մէծ մեծ ծախքերը որպէս զի իր գիրքը, լինելով ամենավերջինը մեր մէջ համանման բովանդակութեամբ, լինի առաջինը իր արժէքով: Եւ յիշաւի, հեղինակը իր աղբիւրները շարքում ունեցել է մեր մէջ երբ և իցէ երեւցած գրականական նիւթերը և աչքի ընկնող եւրօպական՝ իսկ առաքելային վերաբերեալ հեղինակութիւնները: Գրքի գինը վեց ռուբլի է, բայց զո՞ւար չէ կարծել, որ շատ չի անցնի, երբ նա կը դանդաղ հագուագիւտ մի մասեան, որպիսին է այսօր Հայկազեան բառարանը, կամ Չամչեանի պատմութիւնը և այլ մեծածախք, բայց անհրաժեշտ առարկայից զիտական շտեմարանները»:

«Եւ, թէ ի բժիշկ, որին փոքր է շատէ ծանօթ են զօկտօր Փաշայեանի արծարծած առարկաները, այնու ամենայնիւ մեծ բաւականութեամբ զլիւ է զուրկ կարգացի այդ գեղեցիկ գիրքը: Ուսուցիչ է այդ, թէ ուսանող, ծնող և վերջապէս ամեն մի անհատ, որի միտքը զեռ չէ քննել և որի սէլը չէ պակասել զէպի իր ազգի նոր և նորագոյն սեւ բունդը, որոնց հետ կապված է ազգի մերձակայ ապագայի կազմը և ուղղութիւնը, անհրաժեշտօրէն պէտք է ձեռք բերի այս գիրքը և կարգայ: Մանաւանդ որ գիրքը իր ճոխ բովանդակութեամբ, գիտական բարձր արժանաւորութեամբ և անհրաժեշտ գիտելիքներով միշտ իր թարմութիւնը պահպանելու ընդունակ է այսօր նոյն չափով, որքան և տասնեակ տարիներ յետոյ»:

«Գիրքը մանրամասնօրէն և պարզ ոճով օժտված և նկարներով, ցոյց

1. Ոչ միայն Հայոց մէջ, այլ և օտարաց մէջ, գրքին ծրագրին և բովանդակութեան տեսակէտով, ինչպէս կը վկայէ Ֆրանսական L'hygiène Scolaire եռամսեայ թիւթի խմբագրութիւնը:

է տալիս, թէ ինչպէս պէտք է կառուցանել դպրոցի շէնքը, ինչ և ինչ ուսուցման մեթոդները և ծրագրերը հետեւել, առողջապահական տեսակետից դասելով, ինչ է երեխաների մարմնի յոգնածութիւնը, քննութիւններ, թւանշան և այլն և այլն ամեն տեսակ ոչ միայն մարմինը, այլ և հոգին կազդուրող ակնարկութիւններ և խրատներ: Մի առ մի նկարագրված են երեխաների ֆիզիկական և հոգեկան զարտուգութիւնները, զարդոցական ամեն տեսակ հիւանդութիւնները, մանաւանդ վարաւ կիւ: այդ բոլորի հետ ցոյց են տրուած և նախնական դարձանները, չէ մոռցված և ուսուցիչների առողջապահութիւնը»:

«Ընթերցող, եթէ դու ունես մի քանի զաւակ, բայց մանաւանդ եթէ միայն մի զաւակ, այս գրքիցը այլ ևս ձեռք չես քաշել. քնի, թէ զարթնի երեխադ, — իսկոյն կը վազես բանալու այս գիրքը. արամի, հիւանդանայ զաւակդ, խաղայ միայնակ, թէ ընկերների հետ, եղունգը կրծի, կամ ծիւի և այլն և այլն, դու իսկոյն պէտք է վերցնես այս գիրքը, թէ տեսնես ինչ է ասում Փաշայեանը... Եւ չես սխալվի, և իմացիր, որ լաւ է ասում. այդ է իմ յանձնարարականը. և մեղքն ու վարձքը՝ իմ շնորհին»:

Բժշկականութեան Բ. Նաւասարդեան

«Մշակ», 1906, թ. 280:

«Տես Դոկ. Կ. Փաշայեանի «Ընդարձակ Դպրոցական Առողջապահութիւնը» վերնագրով հետաքրքրաշարժ և մեծահատոր աշխատութիւնը, որ յանձնարարում ենք հայ ուսուցիչներին և դաստիարակների յատուկ ուշադրութեանը»:

Ն. Թովիշեան

«Լոյս» գրպանի
Օրացոյց 1907

«Իբրեւ զրազտ բժիշկ արդէն հանրածանօթ Դոկ. Կ. Փաշայեանի կողմանէ գրուած այս գիրքն հմայուից, օգտակար և կարեւոր աշխատանք էրութիւն մըն է: Այս 8⁰ 680 էջէ բաղկացեալ գործն եօթը մասի բաժնուած է, որոնց մէջ Դպրոցական միջավայրի, Ուսումնական միջավայրի, Անհատական առողջապահիկ պայմաններու, Դպրոցական հիւանդութիւններու, վարակիչ հիւանդութիւններու, Դպրոցական արկածներու և անհանգստութեանց նախնական դարձաններու, Ուսուցիչներու առողջապահութեանը վրայ ընդարձակ և յագեցուցիչ կերպով կը խօսի: Լեզուն պարզ և դիւրահասկնալի է, բայց ի ինչ ինչ գիտական բառերէ, որոնց դիմաց աւելի ճաշակատու բառեր կարելի էր թերեւս գտնել կամ հնարել. տպագրութիւնն և թուղթը մաքուր և առողջապահիկ են: Բազմաթիւ (120 թուով) պատկերներ ըստաճանները կը լուսարանեն, թէև

1. Յարգելի Գրողը ինկացի մտածումը ունեցած է մեր գրքէն արտադրելու «Նախարարներ» իր Օրացոյցին մէջ, աւելցնելով մեր արտադրած այս տողերը:

այս պատկերաց ապագրութեան մաքրութիւնն շատ փափաքելի բան կը թողու: Գրքին վերջը կցուած նիշերի աչքեկան ցանկը աւելի զիւրաժանելի և գործնական ըրած է անոր գործածութիւնն: Այսպիսի օգտակար և կարեւոր գործի մը ծանօթանալուն և տարածուելուն ջերմ մաղս կը փափաքենք, մանաւանդ որ ընդարձակութեան համեմատութեամբ դրուած գինն (15 Ֆրանկ) շատ չափաւոր է: Յարգելի հեղինակն արժանի է քաջալերութեան, որպէս զի ասոր նման ուրիշ օգտակար երկերով ալ մեր ի մասնաւորի դաստիարակութեան ճիւղին մէջ աղքատին մատնագրութիւնն ճոխացնելու աշխատի»:

«Հաղեհ Ամսորեայ», 1907, թ. 5-6:

«Գիրքը շօշափում է շատ ու կարեւոր հարցեր, որոնք — միասին վերցրած — դպրոցական առողջապահութեան գործի բազմազան կողմերն են լուսարանում, այն էլ՝ այնքան մանրակրկիտ ու ինամբով, որպիսին — կարելի է ասել — մեզնում տեսնուած չէ»:

«Իր ստարութեամբ խիստ աչքի ընկնող այս գիրքը կազմելու, հեղինակն օգտուել է 48 աղբիւրներից, որոնցից 14-ը հայերէն են (Արծրունի, Բուդաղեան, Բարայեան և Իւթիւճեան), մնացածը՝ Ֆրանսերէն»:

«Բուն գիրքը, որ պարունակում է իր մէջ 681 երես, բաժանուած է 7 մասի: Դրանք խօսում են դպրոցական և ուսումնական միջավայրի, անհատական առողջապահիկ պայմանների, դպրոցական ու վարակիչ հիւանդութիւնների, դպրոցական արկածների և անհանգստութեանց նախնական դարձանների, այլ և ուսուցիչների առողջապահութեան մասին: Մնացածը բնած ունին առաջարկը, կոչը, նախարարն ու նիւթերի ընդհանուր ցանկը»:

«Լեզուն ընդհանրապէս կանոնաւոր է ու մաքուր, եթէ չհաշւենք էական բայի երբեմնակի սխալ գործածութիւնը...»:

«Դպրոցական հարցը՝ ընդհանրապէս այնքան առաջնակարգ տեղ է բռնում քաղաքակրթութեան գործում, որ նրա լուսարանութիւնն ու կանոնաւոր հիմքերի վրայ դնելը՝ կուտարապէս ապրելու յաւակնութիւն ունեցող մեզ պէս մի ցեղի համար՝ իսկապէս, ամենօրեայ պահանջ է: Իսկ մասնաւորապէս դպրոցական առողջապահութեան հարցը, — որ մեզնում, մանաւանդ զաւաններում, երբեք նոյն իսկ շօշափուած էլ չէ, — խօսք չկայ, որ արդէ կենսական հարց է»:

«Աւ շատ պարզ է: Վերցնենք, օրինակ, նոյն իսկ ամենափոքրիկ մի ընտանիք, բաղկացած 2-3 հոգուց: Եթէ դա բնակում է այնպիսի բնակարանում, որ, առողջապահական տեսակետից, ոչինչ յարմարութիւն չունի, բայց ինքեան հասկանալի է, որ մարդիկ այնտեղ դատապարտուած են շարունակ ֆիզիկապէս ու բարոյապէս տուժելու: Ինչ կ'ընին, ուրեմն, դպրոցի հալը, որտեղ վխտում են հարիւրաւոր մանուկներ, այն էլ՝ համախմբուած այլ և այլ պայմանների մէջ ապրող ընտանիքներին, ջմոտանանք, որ յաճախ, ոչ միայն մտաւոր, այլ և նիւթական լոյսի պահանջը՝ մեր դպրոցներից շատերում, անտես է արւած: Մինչդեռ լուսաւորած երկրներից շատերում, առողջապահութիւն, իբրեւ աւանդելի առարկայ, կարեւոր տեղ է բռնում դպրոցներում»:

«Իւ, պատիւ հեղինակին, թերթիկով նրա գրածը, չէք կարող չէք հիանալ, թէ նա ինչպիսի համբերութեամբ է կազմել իր այդ ընդար-

ձակ աշխատութիւնը, ինչ ջանքեր է զործ գրել՝ մեր զարգացող աշխարհը պարզեցնելու և բարեկեցութիւն վրայ, կորզելով, ինչ որ կարելի է կորզել Եւրոպայից և Ամերիկայից, այն էլ գիտութեան վերջին խօսքի համոզման»։

«Գրքի միայն առաջին մասը՝ «Գլխավորական միջավայր» բնութագրում է 100 երես, որոնց մէջ խօսուում է զարգացող շրջանների, արտադրողների, դասարանների, նստարանի — գրասենյակների, գրքի ու ընթերցանութեան, տեսիլի և գրութեան, օդի, սենեակների տաքացնելու և վառարանների ու լուսամուտների մասին, այն էլ՝ ամենայն մանրամասնութեամբ»։

«Ուսումնական միջավայր խորագրով երկրորդ մասում, խօսելով մտքի յոգնածութեան մասին, հեղինակն ասում է՝ «Ամալիքի հրապարակային քննադատներն առողջապահական և մանկավարժական տեսակետներից, վստահար են։ Այս մասին համակարծիք են Եւրոպայի և Ամերիկայի բազմաթիւ հոգեբաններ, հմուտ բժիշկներ և բարեխիղճ մանկավարժներ։ Վնասութիւնները պարզապէս ձեռնարկութիւններ են, ժողովրդի և ծնողների աչքը թող փնտրէ և շփոթեցնէ միջոցներ, Բազմաթիւ ուսուցիչ ամերիկացի բժիշկներ զանազան փորձերով ցոյց են տալիս, որ — ցննութեան պատճառով — երեխաներն իրենց հետի մինչև անգամ մէկ չորրորդ մասը կորցնում են։ Այս պատճառով է, որ փայլուն ցննութիւններ անցնող և դիպլոմներով պարծեցող շատ երիտասարդներ, կեանքի ասպարէզներում, շատ անընդունակութիւն են ցոյց տալիս և չեն առաջադիմում... Այդ գրութիւնը մեր զարգացող իսպառ պէտք է վերացնեն (եր. 177, 182 և 184)»։

«Ընդարձակ Առողջապահութիւնը՝ Մարմնական պատիժը թէ վերտանգաւոր ու թէ անօգուտ է համարում, որովհետև առեւտրութիւն է առաջ բերում, մէք բխում է ու վատաբերում կորչում։ Պատժի հարցում ուսուցչի անձնատուրութիւնը զլխաւոր դերն է կատարում։ Պատժի արժանի դպրեւի զոյութիւնը նա պէտք է փնտրէ իր դասատուութեան և անձնական թերութիւնների մէջ, Եթէ անհրաժեշտ են պատիժներ, նրանք պէտք է լինեն լիակատարապէս բարոյական. աշակերտը պէտք է պատժի բարոյապէս»։

«Գլխավորական Առողջապահութիւնը՝ ցանկալի է համարում, որ ամուսնացած տիկիներ կրթական ասպարէզից իսպառ հեռանան, որովհետև հազարաւոր են այնպիսի ամուսնացած ուսուցչուհիներ, որոնց ֆիզիկական վիճակները միշտ փոխ են աւելի բարեկեցութեան պարագայէն... Բազմաթիւ են այնպիսիներ, որոնք — յղութեան և ծննդութեան պատճառով — բաց են թողնում բազմաթիւ դասեր, և կամ դաշտանի և իրենց երեխաների հիւանդութեանց ժամանակ, ֆիզիկական և հոգեկան այնպիսի զրգուած և վատ տրամադրութեան մէջ են գտնուում, որ չեն կարող բարեկեցութեան պարագայէն, Այս մասին համակարծիք են լուսավորած երկրների բոլոր խորհող մարմինը, և արդէն մի քանի կատարելութիւններ ամուսնացած կանանց բացարձակապէս արգելած են ուսուցչական պաշտօն վարել (եր. 20)»։ Այն ինչ մեզնում, յաճախ է պատահում, որ հոգաբարձութիւնները, լրագրական յայտարարութիւններով, ուղղակի ցանկալի են համարում, որ հրաւիրող ուսուցչին ու ուսանողին ամուսնի են լինին, թէև, որոշ տեսակետով, սա էլ իր յարմարութիւնն ունի, բայց հանրային զործք է կարելի զոհել մասնական յարմարութեան։ Ուրիշ է ի հարկէ, եթէ ամուսնի են անգամակ են»։

«Ուսուցչները, օրապ մէջ, միմեանց վրայ երկար ժամեր չեն կարող դասաւանդել, առ առաւելն երեք ժամ դաս ունենալու են, այսինքն շաբաթական 18 ժամ. սրանցից աւելին ընկճելու է ուսուցչին և ուսնապահուն (եր. 623)»... ուրախ և զարթ բնաւորութիւնը, համարելութիւնը, նկարագրի կանոնաւորութիւնը, կշտամբանքների և սաստունների մէջ անխռովութիւնը... և քաղցրութիւնն ուսուցչների առողջութեան հիմնական պայմաններն են (626)»։ «Ուր վրայ կանգնած զատկաւորութիւնն աւելի կենդանի է լինում և աւելի հրապուրիչ, քան նստածը»։

«Եւ որովհետև թոքախտաւոր ուսուցչներից յաճախ ու հեշտ վարակում են աշակերտները, այս պատճառով «Ուսուցչների առողջապահութիւնը» կարեւոր է համարում, որ զարգացած վարչութիւնները բոլոր ուսուցչի — ուսուցչուհիներից պահանջեն՝ թոքախտաւոր չլինելու բժշկական վիճակ»։

«Գրքի այս վերջին մասը՝ «Ուսուցչների առողջապահութիւնը», որ հեղինակը միայն իբրեւ փորձ է առաջարկում, քանի որ «առաջնորդող ոչինչ աղբիւր» չէ ունեցել, լաւ կլինէր, եթէ — փոխանակ 15 մանր զուգների բաժանելու — նիւթը խտացնէր ու մի ամփոփ զրուածք տար, իբրեւ մի դասախօսութիւն (1 էջից)՝ նրանց առողջապահութեան մասին»։

«Գալով գրքի Եւ — դ մասին՝ «Բժշկական հսկողութիւնը», դա կարծւում է հարստացման և լրացման»։

«Իր աշխատութեան Ա. ու Բ. մասերին հեղինակը դասի ձեռք և տալ, ցանկանալով, որ նրանք ուսուցչներին իբրեւ ծննդաբի ծառայեն։ Ուր այդ նպատակով, այդ երկու մասերը բաժանել է 24 դասի, որոնք բոլորում են համարեալ գրքի կէսը։ Խօսք է կալ, որ դրանք պէտք է աւանդւին մեր միայն թեմական զարգացող բարձր դասարանների աշակերտութեանը, իբրեւ ապագայ ուսուցչների»։

«Ներշնչելով անլիքս, Գր. Փաշայանի կազմած այս զիրքը, — որից կարող է օգուտ ամեն բնութեանը — յանձնարարում եմ մեր բոլոր ուսուցչներին, որոնք, եթէ, թանկութեան պատճառով, չկարողանան ձեռք բերել, կարող են աշխատել, որ զոնչ զարգացող գնեն այս խիստ շահեկան աշխատութիւնը, որ իր հետ, առողջութիւն ու լոյս է մտցնելու մեր զարգացողը»։

ԿԶԻՈՐ

«Նոր — Գլխի», 1908. Ա. Տարի, Թ. 4:

A Alexandrie d'Egypte, un medecin philanthrope, patriote, ardent avocat de toutes les belles causes et defenseur de tous les persécutes, M. le Dr. Pashayan — Khan — s'est impose exactement le même programme¹ que l'ardent secretaire general de notre troisieme congrès international. Il a publie

1. Պէտք է յայտնել, որ իմ գրքիս ծրարը կազմած էի 1905ին, մինչդեռ նոյնպիսի (թէև ոչ կատարելաբար լրագրամամբ իմինիս) ծրարով իր զիրքը հրատարակած է Dufestel այս տարի, 1909ին։

aussi un traité d'hygiène scolaire, et a même eu l'aimable attention d'en envoyer deux exemplaires à notre bibliothèque. Bel exemple que nous recommanderons en passant à tous auteurs d'ouvrages traitant l'ensemble ou tel ou tel détail de la science! Il faut confesser que depuis leur arrivée sur nos rayons ces livres ont été peu dérangés et même ne l'ont pas été du tout. Ils sont écrits en arménien et cette langue est peu répandue pour cette raison sans doute que, les Arméniens étant nés polyglottes, personne n'a idée d'acquiescer leur idiome, puisqu'ils parlent tous le français, — ou presque tous.

«L'Hygiène Scolaire»
1909 juillet N° 27

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Վարչաւ, 1906 Գոնվարի 14

«..... Կարգաւով «Գարոցական Առողջապահութիւն» մակարութեամբ Ձեր աշխատասիրութեան մի մասը, արդարեւ ի սրտէ ուրախացայ, որ վերջապէս մեր խեղճ հայ աշխարհի մէջն ալ եղաւ մի բարի, անձնուէր և լուսատու առաջնորդ, որը կարողացաւ իսկապէս Ազգին ուղղամիտ վեհ դաստիարակութեան համբայ մը ցոյց տալ: Այս ազնիւ, հարազատապէս առաջնորդը դուք էք, Թանկագին բարեկամ. համարիսն ասած, որ ես հաւատացած եմ և միանգամայն անշուշտ եմ, որ Ձեր վեհ անունը մի օր պիտի փառաւորուի և պիտի անմահ մնայ ոսկեզօծ տառերով հայկական աշխարհի Գարոցական Սուրբ տաճարներէ մէջ, այդ Ձեր բարձր յառաջադիմական ձեռնարկով:»

«Եմ և միամ յաւտ յարգող Ձեզ»

Դօկ. Արտաւադդ

Տէր Գալոբեան

Խմբագրութիւն

28

թիֆլիս 19 — 06

I

«Առողջապահիկ րէր» ի

«..... Ձեր գիրքը ստանում եմ և շատ հաւանում, կեցցէ՛ք»:

Բժպ. Վահան Արծրունի

Իւրիտիւն, Ապրիլ 13. 1906

«..... Գարոցական Առողջապահութեան վերջի տետրն ստացայ երէկ ու կը փութեմ իմ յատուկ շնորհակալութիւնն յայտնել Ձերդ Մեծութեան: Միակ գործն է մեր գարոցական գրքերի մէջ և յոյժ կաւորուր: Վեհափառ Հայրիկն ևս շատ հաւանեց՝ երբ ցոյց տուի: Առաւ

եւ յաղորդութիւն կը ցանկամ Ձեր ձեռնարկութեանց գրական ասպարէզում, յորում գնահատելի ծառայութիւններ կ'ընէք Ազգին Ձեր գրութեան երով»:

Խորէն Խրիմեան

Ս. Ղազար, Վենետիկ, 15 Ապրիլ 1906

«Շնորհ ընէիք Ձեր «Գարոցական Առողջապահութիւն» պատուական գործէն օրինակ մը զրկել մեր գրատան բաժանորդագրութեան հաշիւով և շնորհ ընէիք նաև 15 երոզ Թերթը զրկել զոր չէ ստացած ժամանակին «Բազմավէպի» խմբագրութիւնը: Գործը լինելու վերջ — անշուշտ վերջին Թերթն ալ հիմայ տպուած է — մեր հանդէսին մէջ գրախօսական պիտի ընենք այս հրատարակութիւնը գնահատելի գործ մը նկատելով 1905ի մամուլին»:

Տեսչութիւն մատենադարանի

Երուսաղէմ, 12/25 Յունիս 1906

«..... Թոյլ տուէք ինձ և կը խնդրեմ թող Ձեր համատեղութիւն չ'փիրաւորուի յայտնելու իմ հիացումս Ձեր այդ աշխատանքի կարեւոր և գնահատելի երկատիրութեան համար, որ կու գայ մեծ պէտք մը լցուցանելու գարոցական շրջանակի մէջ. հրահանգներ տալով ուսուցիչներու և ուսանողներու հոգ տանել և զգոյշ լինել անձին Առողջութեան, որ աշխատանքներ կերպով կապուած է իմացական կարողութեան հետ, հասարակ դարձած այն առածին համեմատ «առողջ միտք, յառողջ մարմին»:

«Ձեր հոյակապ առողջարանութիւնը՝ իմաստուն առաջնորդ մը պիտի լինի՝ մանաւանդ մեր ասիական խաւար շրջանակի մէջ, որ տակաւին կը Թաղաւորէ դատապարտելի անհոգութիւն մը և անյայտելի ազդեցութիւն մը»:

«Ես վստահ եմ թէ՛ ինչպէս հոս մեր ուսանողները, ուրիշ շատ տեղեր ալ, ուր որ պիտի մտնէ Ձեր նոր առողջարանութիւնը, ուսանողը Թերթի վրայ զայն՝ զոհոնակութեան և երախտագիտութեան զգացումներով պիտի վերաբերուին դէպի Ձեզ, որ ֆիզիկապէս և բարոյապէս դաստիարակ կը հանդիսանաք անոնց»:

«Իմ այս գնահատումն չէ մասնագէտ բժշկի գնահատումը, այլ իբրեւ ուսուցիչ ժողովրդեան և իբրեւ կրթական մի համեստ պաշտօնեայ կը յայտնեմ իմ անկեղծ զգացումներս, շնորհաւորելով Ձեզ Ձեր այդ վերին աստիճանի կարեւոր գործի համար, որ գիտութեան լոյսը աշտանակի վրայ կը դնէ, որով կը լուսաւորուին ուսանողը և ուսուցիչը հաւատարապէս, ինչպէս նաև ուսանողներու ծնողները, որք մեծ պարտականութիւններ ունին, իրենց զաւակաց ֆիզիկական, մտաւորական և բարոյական դաստիարակութեան համար»:

Երուսէմ Վ. Խարախանեան

Ս. Երուսաղէմ 22 Յունիս 1906

«..... Քանի մը գնահատական տողերու համար շնորհակալութիւն չ'արժէք. վստահ զի շատ պարտականութիւններ ունինք Ձեզ նման գե

տական աշխատանքներու, մանաւանդ Ձեր ազնուութեան մասնաւորապէս որ այն հսկայ աշխատութեամբ մեր երկսեռ զաւակաց մտաւորական և բարոյական զարգացման զուգընթաց ֆիզիկականին ամրութիւնն ու տոկունութիւնն ալ կ'ապահովէր և ազգին ֆիզիկականն զօրացնելու կատարելագործել կ'առաջնորդէր այնքան ձեռնաշաղկապով և այնքան զիտական պայմաններով։ Սակայն կը պակսին ինձ այն միջոցներ, որովք պարտէի կատարել առ Ձեզ պարտականութիւնս, ոյր համար խորին համոզմամբ ուղղեցի Ձեզ այն բանի մը տողերը, որոցմէ եթէ խոն ինչ իսկ օգտուիք շատ ուրախ և զոհ պիտի մնամ յաւէտ»

Մատթէոս Եպիսկոպ. Իզմիրլեան

Եւեա, 27 Յունիսի 1906 թ.

«Ստացայ Ձեր ուղղակի հրաշալի աշխատութիւնը, մի անգնահատելի գործ։ Ինձ թուեմ էր և ցաւում էի առաջին հայեցրէց, որ այդպիսի աշխատութեան թուղթը շատ վատ է ընտրեա՞ծ, բայց երբ կարդացի Ձեր պատճառարանութիւնը, միանգամայն համոզեցի, որ դուր իրաւացի և յաջողակ կերպով էք ընտրել։ Ինձ թուեմ է, որ այժմ Կովկասում շատ կը տարածուի, բանի որ անթիւ դպրոցներ են բացում, չենց ա՛մեն մէկ դպրոց եթէ մի օրինակ զնի¹, արդէն էլի մեծ քանակութեամբ կը սպաւուի։ Վերջապէս լուրջ ձեռնարկ է և ուղղեցոյց ուսուցիչ - ուսնիւնքի և ծնողների համար։»

Երուսաղէմ Ֆրանգեան

(Փիլիսոփայութեան ուսանող Բերլինի համալսարանիմ)

380 Atlantic Ave. Boston

27 Օգոստոս 1906

«Յարգելի Հայրենակից»

«Շնորհակալութեամբ ստացած ենք ձեր «Կարոցական Ասողջապահութիւն» գիրքը։ Լոյսը Տաճկաստան մուտ գտնելուն պատճառաւ, կը ցաւինք որ Ձեր անունը անոր մէջ յիշելու կը վարանինք։ (Երանելի հին ուշիմի օրեր... Դր. Կ. Փ.) Երբ Պալսական որ և է թերթի մէջ ձեր գրելն վրայ ծանուցում կամ քննադատական տեսնենք, շատ ուրախութեամբ մենք ալ պիտի գրենք, որովհետեւ աշխատաւից և արժէքատու գիրք մը կը համարենք զայն»։

Խմբագրութիւն Լոյսի

Պատրիարքարան Հայոց
Ուսումնական Խորհուրդ
Ազգ. Կեդրոնական Վարչութեան

Կոստանդնուպոլիս, 8 մայիս 1909

Թիւ 71

Ազնուաշուք

Տօքթ. Փաշայեան խան

և և և Բօրք - Կէզ

«Ձեր Ազնուութեան հեղինակած «Կարոցական Ասողջապահութիւն» անուն գիրքը, զոր ներկայացուցած էիք ի վաւերացումն, խորհրդոյս կողմէ քննութեան անուելով, յարմար դատուեցաւ անոր գործածութիւնը մեր Ազգ. վարժարանաց մէջ պաշտօնավարող ուսուցչաց համար, և այս մասը ալ հարկ եղած յանձնարարութիւնը տեղի ունեցաւ»։

«Ձայս հաղորդելով Ձեզ ի գիտութիւն»,

Մնամք յարգամբօք

ի Դիմաց Ուսումն. Խորհրդոյ

Ատեմադպիր Ատեմապետ

Գր. Իմատմեան Խ. Սիմօնեան

Կնիւթ

1. Եթէ... գնէ՛ք, այո՛ւ Այս երեւերով կարող էինք նոյն իսկ գրքի գինը մի բուրլի նշանակել, տալելով տասնեակ հազար օրինակներ։

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԱՅԼ ԳՈՐԾԵՐԸ

1. — Մարիի'ս թէ չայկանուշ (վէպ), 1889, գին 5 դրշ.
2. — Փուճի Գիտական (քուն, երազ, և այլն) 1891, գին 5 դրշ.
3. — Աղջկան մը Յիշատակարանը (վէպ) 1895, գին 5 դրշ.
4. — Մարդկութեան անհմամեծ թշնամիին (հակալուական) 1901, Զրի:
5. — Նրեխաների Սնունդը (ծննդից մինչև 15 տարեկան հասակը) 1903, գին 5 դրշ.
6. — Ուրտեղ է Ազնուութիւնը (Աղէքսանդրիոյ Աստանադարական պայքարը և Վերականգնւելը) 1905, գին 2 դրշ.
7. — Միշէլ և Քրիզիզն — Ղուսամկարը (Վիպակներ) 1906, գին 1 դրշ.
8. — Ճակատագիր (վիպակ) 1906, գին 1 դրշ.
9. — Վարժապետին Պրատոնական սէրը (վիպակ) 1906, գին 1 դրշ.
10. — Վառօ (վիպակ) 1906, գին 1 դրշ.
11. — Ընդարձակ Դպրոցական Անողջապանութիւն, 1906, գին 4 րուբլ, 30 դրշ.



Արժէք. — 40 կոպ. — 5 դան. — 1 ֆր.



18849

2013

